

MILAN KUNDERA

KNJIGA
SMIJEHA
I ZABO
VA

Milan Kundera

Knjiga smijeha i zaborava

bojana888

PRVI DIO
IZGUBLJENA PISMA

CW & BU

1.

U veljači 1948. izašao je na balkon praške barokne palače komunistički vođa Klement Gottwald da održi govor stotinama tisuća građana okupljenih na Starogradskom trgu. Bio je to prijelomni trenutak u povijesti Češke. Sudbonosni trenutak kakvih je jednom-dvaput na tisućljeće.

Gottwald je bio okružen drugovima. Tik do njega stajao je Clementis. Bilo je hladno, lepršao je snijeg, a Gottwald je bio gologlav. Brižni Clementis skinuo je krznenu šbaru i stavio je na Gottwaldovu glavu.

Odjel za propagandu umnožio je na stotine tisuća primjeraka fotografiju balkona na kojem Gottwald, sa šubarom na glavi i rame uz rame s drugovima, govori narodu. Na tom je balkonu počela povijest komunističke Češke. Fotografiju je poznavalo, s plakata, iz udžbenika i iz muzeja, svako dijete.

Četiri godine kasnije Clementis je bio optužen za izdaju i obješen. Odjel za propagandu odmah ga je izbrisao iz povijesti i, naravno, sa svih fotografija. Otada Gottwald stoji na balkonu sam. Tamo gdje je bio Clementis, prazan je zid palače. Od Clementisa je ostala samo šbara na Gottwaldovoj glavi.

2.

1971. je godina i Mirek kaže: „Borba čovjeka protiv vlasti je borba pamćenja protiv zaborava.” Želi tako opravdati ono što njegovi prijatelji zovu neoprežnošću: pomno vodi dnevnik, čuva prepisku, bilježi tok svih sastanaka na kojima se analizira situacija i raspravlja kako dalje. Objašnjava im: ne kršim Ustav. Skrivati se i osjećati se krivim bio bi početak poraza.

Prije tjedan dana, dok je sa svojom grupom montera radio na krovu novogradnje, pogledao je dolje i zavrtjelo mu se u glavi. Zateturao je, uhvatio se rukom za loše učvršćenu

gredu, koja je popustila i ispod koje su ga poslije morali vaditi. Ozljeda je na prvi pogled djelovala strašno, ali kad je utvrđeno da se radi o banalnom prijelomu nadlaktice, spokojno je ustvrdio da će u tih nekoliko slobodnih tjedana napokon srediti stvari za koje dotad nije imao vremena.

Napokon je dao za pravo opreznijim prijateljima. Ustav, doduše, jamči slobodu govora, ali zakoni kažnjavaju sve što se može nazvati podrivanjem države. Čovjek nikada ne zna kada će država vrisnuti da je ova ili ona riječ podriva. Stoga je odlučio da kompromitantne rukopise skloni na sigurno mjesto.

No prije toga je želio srediti tu priču sa Zdenom. Nazivao je broj u gradu u kojem je živjela, ali je nije dobio. Potratio je četiri dana. Tek jučer mu je uspjelo razgovarati s njom. Obećala je da će ga čekati istog popodneva.

Njegov sedamnaestogodišnji sin je protestirao, jer da Mirek ne može upravljati automobilom s jednom rukom u gipsu. Upravljanje uistinu nije bilo jednostavno. Ozlijeđena ruka se njhala u povezu na njegovim grudima, bespomoćna i neupotrebljiva. Kad bi mijenjao brzine, morao bi na trenutak pustiti upravljač.

3.

Sa Zdenom je imao vezu prije dvadeset i pet godina, i ostalo mu je tek nekoliko uspomena na nju.

Kad su se jednom sastali, brisala je oči rupčićem i šmrkala. Pitao ju je što joj je. Objasnila mu je da je jučer umro neki ruski državnik. Neki Ždanov, Arbuzov, ili Masturbov. Mjereno množinom suznih kapi, smrt Masturbova ju je potresla više nego smrt vlastitog oca.

Je li moguće da se to doista dogodilo? Nije li taj plač nad Masturbovom izmislila njegova sadašnja mržnja? Ne, to se sigurno dogodilo. Istina, neposredne okolnosti što su njen plač učinile uvjerljivim i stvarnim, danas su izbljedjele, a sjećanje je postalo nevjerovatno, poput karikature.

Sve su njegove uspomene na nju bile poput ove. Vraćali su se tramvajem iz stana u kojem su prvi put vodili ljubav. (Mirek je s djelomičnim zadovoljstvom ustanovio da je potpuno zaboravio njihovo spavanje i da ga ne može predočiti ni na trenutak.) Sjedila je u

kutu na klupi, tramvaj se truckao, lice joj je bilo mrzovoljno, uronjeno u sebe i začudno staro. Kad ju je upitao zašto je tako šutljiva, saznao je da nije bila zadovoljna načinom na koji su se voljeli. Rekla je da ju je ljubio kao intelektualac.

Intelektualac je u tadašnjem političkom žargonu bila uvreda. Označivala je čovjeka koji ne razumije život, koji se izdvaja od ljudi. Tako su nazivali sve komuniste koje su trenutno vješali drugi komunisti. Suprotno tim drugima, koji su s obje noge stajali na zemlji, prvi su navodno lebdjeli u zraku. Bilo je na neki način pravedno što im je za kaznu definitivno izbijeno tlo pod nogama a oni ostali malo iznad zemlje.

Što je Zdena namjeravala reći kada ga je optužila da ljubi kao intelektualac?

Bilo što bilo, bila je nezadovoljna njime i, isto onako kao što je mogla ispuniti apstraktni odnos (prema nepoznatom Masturbovu) najkonkretnijim osjećajima (materijaliziranim u suze), znala je najkonkretnijem činu dati apstraktno značenje i označiti vlastito nezadovoljstvo političkim nazivom.

4.

U retrovizoru vidi osobna kola, stalno ista, kako voze za njim. Nikada nije ni sumnjao da ga prate, ali su dosad to izvodili s primjernom diskrecijom. S današnjim je danom došlo do bitne promjene: žele da zna za njih.

Dvadesetak kilometara od Praga podignuta je usred polja ograda, a iza nje automehaničarska radionica. Ima tamo dobra znanca, koji će mu zamijeniti pokvareni starter. Zaustavlja automobil ispred crno-bijele brklje na ulazu. Iza nje stoji debela žena. Mirek čeka da podigne brklju, ali ona samo nepomično bulji u njega. Zatrubio je, ali bez rezultata. Proviruje kroz prozor.

Babetina pita: - Još vas nisu zatvorili?

- Ne, još me nisu zatvorili - odgovara Mirek.

- Možete li podići brklju?

Promatrala ga je još nekoliko dugih sekundi, pa zijevnula i vratila se u vratarnicu. Smjestila se za stolom, i nije ga više ni pogledala.

Izašao je iz automobila, zaobišao brklju i potražio mehaničara kojeg je poznavao. Ovaj izađe zajedno s njim, podigne brklju (babetina je još uvijek s istim odsutnim pogledom sjedila u vratarnici) i Mirek uveze automobil u dvorište.

- Vidiš, to ti je zato što si se tako često pojavljivao na televiziji - primijeti mehaničar. - Pa te pozna svaka baba.

- Tko je to? - upita Mirek.

Saznao je da je invazija ruske vojske koja je zauzela zemlju i posvud proširila svoj utjecaj, za nju znak neuobičajenog života. Vidjela je kako ljudi na višim položajima od njenog (a cijeli svijet je bio na višem položaju od nje) zbog najbeznačajnije optužbe gube moć, položaj, posao i kruh, i to ju je uzбудilo; i sama je počela dojavljivati.

- Kako to da je još vratarica? Još nije unaprijeđena?

Mehaničar se nasmije: - Ne zna brojati do pet. Ne mogu joj naći drugo mjesto. Mogu joj samo potvrditi njeno pravo da prijavljuje. To je za nju unapređenje.

Podigao je poklopac automobila i zagledao se u motor.

U tom trenutku Mirek shvati da netko stoji korak-dva iza njega. Okrenuo se: muškarac je nosio sivi sako, bijelu košulju s kravatom i smeđe hlače. Iznad debelog vrata i oko podbuhlog lica siva nakovrčana kosa. Stajao je i gledao mehaničara, uronjena u utrobu automobila.

I mehaničar ga je osjetio, uspravio se i rekao:

- Tražite nekog?

Muškarac debela vrata i podbuhla lica odgovori:

- Ne. Ne tražim nikoga.

Mehaničar se opet saginje prema motoru i priča:

- Na Vaclavskom trgu u Pragu stoji neki čovjek i povraća. Prolazi drugi, gleda ga tužno, klimne glavom i kaže: „Da samo znate kako vas razumijem...”

5.

Ubojstvo Allendea ubrzo je prekrilo sjećanja na rusku invaziju Češke, krvavi masakr u Bangladešu odnio je u zaborav Allendea, rat u sinajskoj pustinji zaglušio je plač Bangladeša, pokolj u Kampučiji odnio je u zaborav Sinaj, i tako dalje, i tako dalje sve do posvemašnjeg zaborava svih na sve.

U doba kada je povijest još koračala polako, njezini su se malobrojni događaji lako pamtili; stvarali su opće poznatu *pozadinu* ispred koje se odigravala napeta drama privatnih ljudskih sudbina. Danas vrijeme napreduje velikim koracima. Povijesni događaj, zaboravljen preko noći, već sutradan nanovo zatreperi poput rose, i nije u piščevoj priči tek pozadina, već iznenađujuća *pustolovina* koja se odigrava na pozadini općepoznate banalnosti privatnog života.

Nema ni jednog povijesnog događaja za koji možemo pretpostaviti da je poznat svima i zato moram govoriti o događajima što su se zbili prije nekoliko godina kao da su stari tisuću godina: godine 1939. njemačka je vojska ušla u češku, i država Čeha je prestala postojati. 1945. godine umarširala je u češku ruska vojska i zemlja je nanovo nazvana nezavisnom republikom. Ljudi su bili oduševljeni Rusijom, koja je izbacila Nijemce, a kako su smatrali da je Komunistička partija njena vjerna ruka, prenijeli su simpatiju na nju. Tako su komunisti u veljači 1948. godine došli na vlast bez nasilja i krvi, pozdravljeni radosnom vikom približno polovice naroda. I sad pazite: ona polovica koja je puštala krikove veselja bila je aktivnija, pametnija i bolja.

Da, možete govoriti što hoćete, komunisti su bili pametniji. Imali su veličanstveni program. Plan sasvim novog svijeta, u kojem će svi naći svoje mjesto. Oni koji su bili protiv njih, nisu imali nikakav veliki san, samo nekoliko moralnih načela, korištenih i dosadnih, s kojima su se htjeli poslužiti da zakrpaju poderane hlače ustanovljenog reda. Nije onda čudo da su oni oduševljeni, ljudi veličanstvenog programa, pobijedili one mlake i oprezne, i ubrzo počeli ostvarivati svoj san, tu pravednu idilu za sve.

Naglašavam ponovno: *idilu* i *za sve*, jer sva ljudska bića oduvijek čeznu za idilom, za tim vrtom u kojem pjevaju slavuji, tim kraljevstvom sklada u kojem svijet ne stoji kao stranac protiv čovjeka, i čovjek protiv drugih ljudi, već su i svijet i svi ljudi od iste tvari, a

vatra što plamti na nebu ona je ista što gori u ljudskim dušama. Tamo je svatko nota u predivnoj Bachovoj fugi, a onaj tko ne želi sudjelovati, ostaje crna mrlja, nekorisna i beznačajna, koja se može uhvatiti i zgnječiti među noktima kao buha.

Neki su odmah shvatili da nemaju narav koja je potrebna za idilu, i zaželjeli otići u inozemstvo. Ali, kako je idila po svojoj prirodi svijet za sve, oni koji su htjeli otići pokazali su se kao negatori idile: umjesto da odu u inozemstvo, otišli su iza rešetaka. Uskoro su ih slijedile tisuće i deseci tisuća drugih, a među njima i mnogi komunisti, kao ministar vanjskih poslova Clementis, koji je bio posudio Gottwaldu šubaru. Na filmskim platnima plahi ljubavnici držali su se za ruke, preljub je bio strogo kažnjavan na sudovima časti sastavljenim od običnih građana, slavuji su pjevali, a Clementisovo tijelo se njihalo poput zvona u punoj zvonjavi što najavljuje novo jutro čovječanstva.

Odjednom su ta mlada bića, pametni i odlučni ljudi, imali sve češće tuđ osjećaj da su pustili u svijet djelo, i da je ono počelo živjeti vlastitim životom, nije više bilo nalik na njihove predodžbe, bilo je nehaljno prema onima koji su ga rodili. Tada su mladi i pametni počeli vikati na svoje djelo, prozivali su ga, opominjali, pratili i gonili.

Da pišem roman o generaciji tih nada - revnih i radikalnih ljudi, nazvao bih ga *Hajka na izgubljeno djelo*.

6.

Mehaničar spusti haubu i Mirek upita koliko stoji popravak.

- Govno - odgovara mehaničar.

Mirek je sjeo za upravljač; bio je dirnut. Uopće mu se nije dalo nastavljati put. Radije bi ostao s mehaničarom i pričao viceve. Mehaničar se nagnuo prema prozoru i potapšao Mireka po ramenu. Zatim je otišao do vratarnice i podignuo brklju.

Kad je Mirek prolazio ispred njega, mehaničar je odmahnuo rukom prema automobilu, parkiranim ispred ulaza u radionicu.

Muškarac debela vrata i nakovršane kose sagnuo se do vrata automobila. Gledao je Mireka. I tip za upravljačem ga je također gledao. Obojica su ga promatrali drsko, besramno, i Mirek ih je, dok je prolazio mimo njih, nastojao gledati s istim izrazom.

Prošao ih je i gledao u retrovizoru kako je tip ušao u kola i kako kola zaokreću da ga mogu nastaviti slijediti.

Mislio je kako se svojih kompromitirajućih papira morao riješiti ranije. Da je to učinio već prvog dana bolovanja, da nije čekao razgovor sa Zdenom, možda bi ih bio mogao prenijeti bez opasnosti. Ali nije bio kadar misliti ni na što drugo osim na jedno, na to putovanje k Zdeni. Zapravo, o tome je razmišljao već nekoliko godina. Ali posljednjih nekoliko tjedana imao je osjećaj da više ne može čekati, jer se njegova sudbina približava velikim koracima svome kraju, i da mora učiniti sve za njeno savršenstvo i ljepotu.

7.

Kada je onih davnih dana raskidao sa Zdenom (veza je trajala skoro tri godine), iskusio je neočekivan osjećaj neizmjerne slobode i odjednom je u svemu uspijevao. Uskoro se vjenčao ženom čija mu je ljepota dala konačnu samosvijest. Zatim je Venera umrla i on je ostao sam sa sinom u nekakvoj koketnoj osami koja je budila divljenje, zanimanje i brigu mnogih drugih žena.

Istodobno se istakao u znanstvenim istraživanjima i taj uspjeh ga je spašavao. Država ga je trebala, pa je mogao dopustiti sebi zajedljivosti na njen račun, u vrijeme kada se to još nitko nije usuđivao.

S vremenom, kako su oni iz hajke za izgubljenim djelom postajali utjecajniji, sve se češće pojavljivao na televizijskom ekranu i postao poznata ličnost. Nakon dolaska Rusa odbio je opozvati svoje nazore, te su ga izbacili s posla i okružili špiclima. To ga nije slomilo. Bio je zaljubljen u svoju sudbinu i njen hod prema uništenju činio mu se otmjenim i lijepim.

Shvatite me dobro: nisam rekao da je bio zaljubljen u sebe, već u svoju sudbinu. To su dvije posve različite stvari. Činilo se da se njen život osamostalio, i da ona odjednom ima vlastite interese, koji se ne podudaraju s Mirekovim. To nazivam život promijenjen u sudbinu. Sudbina ne namjerava maknuti prstom za Mireka (za njegovu sreću, sigurnost, dobro raspoloženje i zdravlje), dok je Mirek spreman učiniti sve za svoju sudbinu (za njezinu veličinu, jasnoću, ljepotu, stil i razumljiv smisao). On osjeća odgovornost za svoju sudbinu, ali njegova se sudbina ne osjeća odgovornom za njega.

Ponašao se prema svom životu kao kipar prema svojoj skulpturi ili pisac prema romanu. Jedno je od neporecivih prava romanopisca da smije preraditi svoj roman. Ako mu se ne sviđa početak, može ga iznova napisati ili prekrižiti. Ali, Zdenino postojanje je Mireku odbijalo taj autorski prerogativ. Zdena je inzistirala da ostane na prvim stranicama romana, i nije se dala izbrisati.

8.

Ali zašto se zapravo toliko stidi zbog nje?

Najlakše je ovakvo objašnjenje: Mirek se vrlo brzo pridružio onima koji su se posvetili hajci na vlastito djelo, dok je Zdena ostala vjerna vrtu u kojem pjevuše slavuji. U posljednje vrijeme je čak pripadala u onih dva posto građana koji su s radošću dočekali ruske tenkove.

Da, to je istina, ali ne mislim da je to objašnjenje uvjerljivo. Da se radi samo o dočeku ruskih tenkova, sasvim glasno i javno bi je proklinjao, i ne bi poricao da je poznaje. Zdena mu se zamjerila zbog nečeg mnogo goreg. Bila je ružna.

Ali zašto ga je mučilo to što je ružna, ako s njom već više od dvadeset godina nije spavao? Prije dosta godina imao je lijepu ljubavnicu. Jednom je posjetila Zdenin grad i vratila se neraspoložena: - Kako si, molim te, mogao spavati s tom strahotom?

Izjavio je da ju je poznavao samo površno, i odlučno je poricao njihovu intimnu vezu.

Nije mu naime bila nepoznata velika tajna života: žene ne traže lijepe muškarce. Žene traže muškarce koji su imali lijepe žene. Zato je kobna pogreška imati ružnu ljubavnicu. Mirek se trudio da zamete sve tragove do Zdene, a kako su ga oni koji su voljeli slavuje svakim danom sve više mrzili, nadao se da će ga i Zdena, koja je marljivo stvarala karijeru partijskog funkcionera, brzo i rado zaboraviti.

Ali, varao se. Govorila je o njemu uvijek, svuda, u svakoj prilici. Kada ju je nesretnim slučajem sreo u društvu, nastojala je po svaku cijenu dotaći neku uspomenu koja bi dokazala da ga je nekoć intimno poznavala.

Bio je izvan sebe.

- Ako tu curu toliko mrziš, objasni mi zašto si onda bio s njom? - upitao ga je drugom

prilikom jedan od prijatelja koji ju je poznao.

Mirek mu je počeo objašnjavati da je tada bio ludi dvadesetogodišnjak, a ona je bila sedam godina starija žena. Divili su joj se, bila je cijenjena i svemoćna! Poznavala je svakog u centralnom komitetu partije! Pomagala mu je, gurala ga, upoznavała s utjecajnim ljudima!

- Bio sam karijerist, idiote! - I počeo je vikati:

- Zato sam joj visio o vratu, i bilo mi je sasvim svejedno što je ružno!

9.

Mirek nije govorio istinu. Premda je Zdena plakala zbog Masturbovljeve smrti, prije dvadeset i pet godina nije imala značajnih veza, i nije bila kadra pomoći u karijeri ni sebi, ni bilo komu drugom.

Zašto je, dakle, to izmislio? Zašto laže?

Jednom rukom je držao upravljač, a u retrovizoru pratio automobil tajne policije, i odjednom se zacrvnio. Javila mu se sasvim neočekivana uspomena.

Kada mu je, nakon što su prvi put spavali zajedno, predbacila da se ponaša previše intelektualno, želio je drugog dana popraviti dojam i pokazati neposrednu, spontanu strast. Ne, nije istina da je zaboravio sva njihova spavanja! Ovo je vidio sasvim jasno: kretao se na njoj hineći silovitost, ređao je kao pas koji se bori s papučama svoga gospodara, i istodobno gledao (s blagim čuđenjem) nju kako leži ispod njega, vrlo mirna, tiha, gotovo ravnodušna.

U automobilu se začulo ono dvadeset i pet godina staro ređanje, nepodnošljiv zvuk njegovog podastiranja i ropskog nastojanja, zvuk njegove susretljivosti i prilagodljivosti, njegove smiješnosti i njegove bijede.

Da, tako je: Mirek je u stanju proglasiti se karijeristom, samo da ne bi morao priznati istinu: spavao je s rugobom, jer se nije usuđivao približiti lijepim ženama. Sam je sebe procijenio da je za Zdenu, ne za više. Ta slabost, ta bijeda, to je bila tajna koju je skrivao.

U autu je odzvanjalo frenetično ređanje strasti, i taj zvuk je dokazivao da je Zdena magična slika koju je htio doseći da uništi vlastitu ogađenu mladost.

Zakočio je pred njenom kućom. Automobil koji ga je pratio, zaustavio se iza

njegovog.

10.

Povijesni događaji uglavnom netaleantirano oponašaju jedan drugoga, ali meni se čini da je u Češkoj povijest inscenirala nevideni eksperiment. Tamo nije ustala, po starim receptima, jedna skupina ljudi (klasa, nacija) protiv druge, nego su se ljudi (jedna generacija ljudi i žena) podigli protiv vlastite mladosti.

Nastojali su doći i pripitomiti vlastito djelo, i umalo su uspjeli. Šezdesetih godina postajali su sve utjecajni, i 1968. godine imali su gotovo sav utjecaj. Ovo posljednje razdoblje je uglavnom nazvano *praško proljeće*: stražari idile bili su prisiljeni da demontiraju mikrofone iz privatnih stanova, granice su se otvorile, i note su pobjegle iz goleme partiture Bachove fuge, da bi svaka pjevala po svojem. Bilo je to nevjerojatno veselje, bio je to karneval!

Rusija, koja piše veliku fugu za cijelu zemaljsku kuglu, nije mogla dopustiti da joj se note, bilo gdje da su, razvesele i izmaknu joj. 21. kolovoza 1968. odaslala je u Češku vojsku od pola milijuna ljudi. Odmah nakon toga napustilo je zemlju oko sto dvadeset tisuća Čeha, a od onih koji su ostali, oko petsto tisuća je moralo napustiti posao i otići u radionice u zabačenim krajevima, udaljene tvornice, za upravljače kamiona, tako reći na mjesta otkud nitko nikada neće čuti njihov glas.

A da ni sjena loše uspomene ne uznemiri opet uspostavljenu idilu, trebalo je da praško proljeće i dolazak ruskih tenkova tu mrlju na lijepoj povijesti svede na ništa. Eto zašto se u Češkoj više nitko ne sjeća godišnjice 21. kolovoza, a imena ljudi, koji su se podigli protiv vlastite mladosti, brižljivo su izbrisana iz sjećanja zemlje kao greška iz školske zadaće.

I ime Mireka su na taj način izbrisali. Penjao se u tom trenutku stepenicama koje su vodile k Zdeninim vratima, bio je zapravo tek bijela mrlja, samo ulomak ograničene praznine koja se penje spiralom stubišta.

11.

Sjeo je nasuprot Zdeni, ruka mu se njiše u rupcu. Zdena gleda u stranu, izbjegava njegov pogled, i govori neprestance:

- Ne znam zašto si došao. Ali drago mi je da si tu. Razgovarala sam s drugovima. Ipak je besmisleno da završiš život kao nadničar na gradnji. Sigurno je, ja to znam, da ti partija još nije zatvorila vrata. Još ima vremena.

Upitao ju je što mora učiniti.

- Moraš ih zamoliti da te saslušaju. Ti sam. Na tebi je da napraviš prvi korak.

Znao je oko čega se vrti. Daju mu do znanja da je pet minuta do dvanaest, posljednjih pet minuta da se glasno izjasni i zaniječe sve što je govorio i radio. Znao je tu trgovinu. Bili su spremni prodati ljudima budućnost u zamjenu za njihovu prošlost. Hoće ga obvezati da nastupi na televiziji i skrušenim glasom objasni naciji da se varao govoreći protiv Rusije i protiv slavuja. Hoće ga primorati da odbaci od sebe svoj život i da postane sjena, čovjek bez prošlosti, glumac bez uloge, da čak prometne u sjenu i svoj odbačeni život, i ulogu koju je glumac napustio. Pustit će ga da živi tako, pretvoren u sjenu.

Gledao je Zdenu: zašto govori tako rječito i tako nesigurnim glasom? Zašto gleda u stranu i izbjegava njegove oči?

Više je nego očito: pripremila mu je zamku. Radi po instrukcijama partije ili policije. Ima zadatak da ga privoli na kapitulaciju.

12.

Ali Mirek se varao! Nitko nije ovlastio Zdenu da pregovara s njim. Uostalom, nitko od moćnih danas više ne bi primio u audijenciju Mireka, ma koliko on moljaka. Prekasno je.

Ako je Zdena nastojala da on učini nešto da se spasi, i ako je tvrdila da prenosi poruke od drugova s najviših mjesta, bio je to samo pokušaj isprazne i zbunjene želje da mu pomogne kako može. Isto tako, ako je i govorila rječito, i izbjegavala njegov pogled, nije to

bilo stoga što u ruci drži pripremljenu klopku, već zato što su joj ruke bile potpuno prazne.

Da li ju je Mirek ikad razumio?

Oduvijek je mislio da je Zdena toliko vjerna partiji zbog fanatizma.

To nije bila istina. Ostala je vjerna partiji zato što je voljela Mireka.

Kad ju je napustio, čeznula je samo za tim da mu pokaže da je vjernost vrlina nad vrlinama. Željela je pokazati da je on *nevjeran u svemu*, a da je ona *u svemu* vjerna. To što se izražavala fanatizmom bila je samo izlika, samo parabola, samo manifestacija vjernosti, samo šifrirani prijekor jedne obmanute ljubavi.

Zamišljam kako ju je jednoga jutra probudila buka aviona. Izjurila je na ulicu, i usplahireni ljudi su joj rekli da je ruska vojska zauzela Češku. Prasnula je u histeričan smijeh! Ruski tenkovi su došli da kazne svoje nevjernike. Napokon će gledati Mirekovu propast! Napokon će ga vidjeti na koljenima! Najzad će se moći sagnuti k njemu, kao ona koja zna što je to vjernost, i pomoći mu.

Odlučio je da grubo prekine razgovor koji se uputio u pogrešnom pravcu.

- Znaš da sam ti некоо pisao hrpe pisama. Želio bih da mi ih vratiš.

Podigla je glavu s iznenađenim pogledom:

- Pisma?

- Da, moja pisma. Mora da sam ti ih tada napisao stotinjak.

- Da, tvoja pisma, znam - kazala je i odjednom ga pogledala ravno u oči. Mirek je imao neugodan dojam da ona vidi do dna njegove duše, da točno zna što on želi i zašto to želi.

- Tvoja pisma, da, tvoja pisma - ponavljala je - nedavno sam ih opet čitala. Pitala sam se kako si mogao biti sposoban za takvu eksploziju osjećaja.

I ona je nekoliko puta ponovila riječi *eksplozija osjećaja*, ne izgovarajući ih brzo i strmoglavo, već polako i promišljenim glasom kao da cilja u metu koju ne želi promašiti, ne skidajući pogled s njega, kako bi se uvjerila da je pogodila u središte mete.

13.

Na grudima mu se njihalala ruka u gipsu, a lice ga je peklo kao da je dobio pljusk.

Ah da, izvjesno, njegova pisma su bila grozno sentimentalna. Ta morao je sebi po svaku cijenu dokazati da to što ga je vezalo za tu ženu nije njegova slabost i bijeda, već ljubav. I samo je uistinu neizmijerna strast mogla opravdati njegovu vezu s tako ružnom curom.

- Napisao si mi da sam bila tvoj suborac, sjećaš li se?

Pocrvenio je još više: je li to moguće? Kakva beskrajno smiješna riječ, ta riječ *borba*! Kakva je bila ta njihova borba? Sjedili su na beskonačnim sastancima, imali su žuljeve na stražnjicama, ali u trenutku kada bi se dizali sa stolice da izjave kakvo radikalno mišljenje (klasnog neprijatelja moramo još više kazniti, ovu ili onu misao formulirati još nepopustljivije), osjećali su se kao junaci iz herojskih scena; on pada na zemlju, u šaci pištolj, na ramenu krvava rana, a ona, s pištoljem u ruci korača naprijed, tamo kamo on ne može.

U to vrijeme još je imao kožu punu zakašnjelih pubertetskih bubuljica, i da ih prikrije, nosio je na licu masku pobune. Pričao je svima da je zauvijek raskrstio s ocem, bogatim seljakom. Pljunuo je, govorio je, u lice stogodišnjoj seoskoj tradiciji vezanoj za zemlju i imanje. Opisivao je prizor svađe i svoj dramatični odlazak od kućnog ognjišta. U svemu nije bilo ni trunka istine. Danas, kad pogleda unatrag, vidi samo bajke i laži.

- U to vrijeme bio si drugi čovjek - kazala je Zdena.

Zamišljao je kako nosi paket pisama; kako se zaustavlja kod najbliže kante za smeće, oprezno uzima pisma, s dva prsta, kao da se radi o papiru uprljanom govnama, i baca ih među smeće.

14.

- Čemu bi ti ta pisma mogla služiti? - upitala je. - Zašto ih zapravo želiš?

Nije joj mogao reći da ih želi baciti u smeće. Melankoličnim glasom joj je počeo

pričati da je u godinama kada gleda unatrag.

Bilo mu je neugodno dok je to izgovarao, činilo mu se da njegova bajka zvuči neuvjerljivo, i stidio se.

Da, gledao je unatrag jer je danas već zaboravio kakav je bio kao mladić. Znao je da je promašio. Zato je želio saznati otkud je pošao, da razumije u čemu je pogriješio. Zato se želio vratiti prepisci sa Zdenom, gdje je bila tajna njegove mladosti, njegovih početaka i njegovih krajeva.

Odmahnula je glavom: - Nikad ti ih neću dati.

- Samo mi posudi - lagao je.

Ona je ponovo odmahнула glavom.

Zamišljao je kako su tu negdje, blizu njega, bila pisma koja ona može dati bilo kome. Činilo mu se nepodnošljivim da je komad njegova života ostao u Zdeninim rukama i poželio je da joj baci u glavu veliku staklenu pepeljaru, koja je stajala između njih na niskom stolu, i da uzme svoja pisma. Umjesto toga joj je počeo objašnjavati da gleda unatrag i da hoće znati otkuda je pošao.

Ušutkala ga je pogledom: - Nikada ti ih *neću* dati. Nikada.

15.

Kad su zajedno izašli iz Zdenine kuće, oba su automobila jedan iza drugog stajala pred ulazom.

Agenti su šetali pločnikom preko puta. Zastali su i gledali ih.

Pokazao ih je Zdeni: - Ona dva gospodina me prate cijelim putem.

- Zbilja? - rekla je kao da ne vjeruje, s naglašenom ironijom: - Svi te slijede?

Kako mu je mogla tako cinično tvrditi u lice da su dva muškarca, koji ih ostentativno i drsko promatraju, samo slučajni prolaznici?

Postoji samo jedno objašnjenje. Ona je igrala njihovu igru. Igru koja se zasniva na tome da se svi prave kao da ne postoji nikakva tajna policija i da ne proganjaju nikoga.

U međuvremenu, agenti su došli do auta i ulazili su u nj praćeni Mirekovim i Zdeninim pogledom.

- Zdravo - reče Mirek a da je nije više ni pogledao. Sjeo je za upravljač. Gledao je u retrovizoru drugi automobil, koji se uputio za njim. Zdenu nije vidio. Nije ju želio vidjeti. Nije ju želio vidjeti više nikada.

I zato nije ni slutio da je ona ostala na pločniku i dugo ga pratila pogledom. Lice joj je bilo preplašeno.

Ne, nije zbog cinizma odbijala da vidi agente u toj dvojici ljudi koji su se šetali pločnikom preko puta. Uхватила ju je panika pred stvarima koje su je prerasle. Htjela je sakriti istinu pred njim i pred sobom samom.

16.

Odjednom se između Mireka i automobila agenata pojavio crveni sportski automobil, s ludim vozačem. Mirek je pritisnuo gas. Upravo su ulazili u neko naselje. Put je skretao. Mirek je shvatio da ga u tom trenutku pratioci ne mogu vidjeti, i skrenuo je u pokrajnu ulicu. Zacviljele su kočnice i dječak, koji je namjeravao prijeći ulicu, jedva je odskočio. Mirek je u retrovizoru na trenutak primijetio crveni automobil koji je jurio po glavnoj cesti. Ali pratioci još nisu bili prošli. Tren potom zaokrenuo je u drugu ulicu i napokon nestao iz njihova vidnog polja.

Izašao je iz grada cestom koja je vodila u sasvim suprotnom smjeru. Pogledao je u retrovizor. Nitko ga nije pratio, cesta je bila prazna.

Zamislio je nesretne agente kako ga traže, i kako se boje da će ih šef izgrditi. Prasnuo je u smijeh. Usporio je i stao gledati krajolik. Istinu govoreći, nikada nije gledao krajolik. Uvijek se nekamo žurio da sredi jedno ili diskutira o drugom, tako da je prostor svijeta za njega postao nešto negativno, gubitak vremena, prepreka koja koči njegovu aktivnost.

Na stanovitoj udaljenosti pred njim polako su se spustile dvije crveno-bijele brklje. Zaustavio se. Odjednom se osjećao beskrajno umornim. Zašto je išao k njoj? Zašto je htio ponovo imati svoja pisma?

Osjećao se beskrajno umornim. Sada bez sumnje i dječčkim u svom putovanju. Nije

to bilo razmišljanje, već nenadvladiva želja koja ga je dovela k njoj. Želja da posegne rukom daleko u unutrašnjost svoje prošlosti, i tamo udari šakom. Želja da nožem razreže sliku svoje mladosti. Strastvena želja koju nije znao svladati i koja će ostati nezadovoljena.

Osjećao se beskrajno umornim. Sad bez sumnje više neće moći skloniti iz svoga stana kompromitirajuće papire. Prilijepili su se i neće ga više pustiti. Prekasno je. Da, prekasno je za sve.

Iz daljine je začuo zvižduk vlaka. Pred čuvarskom kućicom stajala je žena s crvenim rupcem na glavi. Dolazio je spori putnički vlak, s jednoga prozora se nagnuo starac s lulom i pljuvao. Onda se čulo zvono signala, a žena s crvenim rupcem uputila se k brkljama i stala okretati ručicu. Brklje su se dizale i Mirek je pokrenuo automobil. Ušao je u selo koje je bilo samo beskonačna ulica s kolodvorom na kraju: niska bijela kućica s drvenom ogradom, kroz koju su se vidjeli peron i kolosijeci.

17.

Prozori stanice bili su ukrašeni loncima s begonijama. Mirek je zaustavio automobil. Sjedio je za upravljačem i promatrao tu kuću, prozore i crveno cvijeće. Iz davno zaboravljena vremena izranjala mu je slika jedne druge kuće oličene bijelo, s prozorskim daskama koje su se crvenjele cvjetovima begonija. To je mali hotel u planinskom selu, i to u vrijeme ljetnih praznika. Na prozoru se, među cvijećem, bio pojavio veliki nos. A dvadesetogodišnji Mirek gledao je gore prema tom nosu i osjećao neizmjernu ljubav.

Zaželio je brzo pritisnuti papučicu i izmaknuti uspomeni. Ali ovaj put ne želim biti prevaren, pa dozivam tu uspomenu, želim je zadržati. Dakle, ponavljam: na prozoru, između begonija, virilo je Zdenino lice golema nosa, a Mirek je osjećao neizmjernu ljubav.

Je li to moguće?

Da. I zašto ne? Zar slabić ne može osjećati istinsku ljubav prema rugobi?

Pričao joj je kako se pobunio protiv reakcionarnog oca, ona je gorljivo govorila protiv intelektualaca, imali su žuljeve na stražnjicama i držali su se za ruke. Sastančili su, prijavljivali svoje sugrađane, lagali i voljeli se. Ona je plakala zbog smrti Masturbova, on je režao poput bijesna psa na njenom tijelu, i jedno bez drugoga nisu mogli živjeti.

Iako ju je htio izbrisati s fotografija svojega života, nije to bilo stoga što je nije volio, već zato što ju je volio. Izbrisao je i nju, i svoju ljubav prema njoj, strugao je njenu sliku sve dok nije postigao da nestane, kao što je odjel za propagandu postigao da nestane Clementis s balkona na kojemu je Gottwald držao svoj povijesni govor. Mirek je krivotvorio povijest točno kao i komunistička partija, kao sve političke partije, kao svi narodi, kao čovjek. Ljudi viču da žele oblikovati bolju budućnost, ali to nije istina. Budućnost je samo ravnodušna praznina koja ne zanima nikoga, dok nas prošlost puna života i njeno lice draži, buni, ranjava; stoga je želimo uništiti ili ponovo oslikati. Ljudi bi htjeli postati gospodarima budućnosti samo zato da mogu mijenjati prošlost. Bore se za ulazak u laboratorije u kojima se mogu retuširati fotografije i ponovo pisati biografije i povijest.

Koliko dugo je stajao kraj tog kolodvora?

I što je značilo to zaustavljanje?

Nije značilo ništa.

U času ga je izbrisao iz misli i u tom trenutku nije više ništa znao o bijeloj kućici s begonijama. Ponovo je živo vozio ne gledajući oko sebe. Ponovo je prostor svijeta bio samo prepreka koja usporava njegovu aktivnost.

18.

Automobil kojemu je uspio izmaknuti bio je parkiran pred njegovom kućom. Dva čovjeka stajala su malo dalje.

Parkirao je automobil iza njihovog i izašao. Smiješili su mu se gotovo veselo, kao da je njegov bijeg bio samo hirovita igra, koja ih je u svemu jako zabavila. Kad je prolazio pokraj njih, muškarac debela vrata i sive nakovršane kose mu se nasmijao i klimnuo mu glavom. Mirek je osjetio zebnju od ove prisne geste, koja je značila da oni odsad hoće biti još intimnije vezani.

A da nije ni trepnuo, ušao je u kuću. Otključao je vrata stana. Najprije je ugledao sina i njegov pogled pun suzdržanog uzbuđenja. Neznamac s naočalima približio se Mireku i pokazao mu legitimaciju. - Želite li vidjeti prokuratorovu naredbu za pretres stana?

- Da - rekao je Mirek.

U stanu su bila još dva neznanca. Jedan je stajao kraj pisaćeg stola, na kojemu su se dizali stupovi papira, bilježnica i knjiga. Jednu po jednu uzimao je u ruke, dok je drugi zapisivao ono što mu je prvi diktirao.

Čovjek s naočalima izvadio je iz unutrašnjeg džepa kaputa papir i pružio ga Mireku: - Ovdje vam je naredba prokuratora, a tamo - pokazao mu je na dvojicu kraj stola - pripremamo za vas popis zaplijenjenih stvari.

Pod je bio prekriven papirima i razbacanim knjigama, vrata ormara širom otvorena, namještaj odmaknut od zidova.

Sin se nagnuo prema Mireku i rekao: - Došli su pet minuta nakon tvog odlaska.

Dvojica kod pisaćeg stola sastavljala su popis zaplijenjenih stvari: pisma Mirekovih prijatelja, dokumenti iz prvih dana ruske okupacije, analize političke situacije, bilješke sa sastanaka, i nekoliko knjiga.

- Niste imali baš previše obzira prema prijateljima - rekao je čovjek s naočalima. Pokretom glave pokazao je prema zaplijenjenim stvarima.

- U svemu tome nema ničeg protuustavnog - rekao je sin, i Mirek je znao da su te njegove riječi, upućene njemu, Mirekove riječi.

Čovjek s očalima odgovorio je da će o tome što jest a što nije protiv Ustava, odlučiti sud.

19.

Oni u emigraciji (ima ih sto dvadeset tisuća) i oni ušutkani i otjerani s radnog mjesta (ima ih pola milijuna), nestaju kao povorka koja se udaljuje u magli, oni su nevidljivi i zaboravljeni.

Ali zatvor je, iako opkoljen sa svih strana zidovima, sjajno rasvijetljena pozornica povijesti.

Mirek to zna odavno. Pomisao na zatvor neodoljivo ga je privlačila te cijele posljednje godine. Tako je, bez sumnje, i Flauberta privlačilo samoubojstvo madame Bovary. Ne, Mirek ne bi mogao zamisliti bolji kraj romana svog života.

Htjeli su izbrisati stotine tisuća života iz pamćenja, da ostane samo jedno jedino neokaljano vrijeme neokaljane idile. Ali na toj idili Mirek će se postaviti cijelim svojim tijelom, kao mrlja. Ostat će na njoj kao što je Clementisova šubara ostala na Gottwaldovoj glavi.

Mirek je potpisao popis zaplijenjenih stvari, i zatim su ga pozvali da ih slijedi, zajedno sa sinom. Nakon jednogodišnjeg istražnog zatvora došlo je do suđenja. Mirek je osuđen na šest godina, njegov sin na dvije godine, a desetak njihovih prijatelja na kazne od jedne do šest godina zatvora.

CW & BU

DRUGI DIO

MAMA

CW & BU

1.

Bilo je jedno razdoblje kada Marketa nije voljela svoju svekrvu. U to vrijeme je s Karelom stanovala kod nje (svekar je još bio živ) i svakodnevno se sukobljavala s njenom svadljivošću i uvredljivošću. Nisu dugo izdržali i odselili su se. *Što je moguće dalje od majke*, bila je tada njihova parola. Naselili su se u drugom gradu na drugom kraju republike, pa su uspijevali viđati Karelove roditelje jedva jedanput-dvaput godišnje.

Onda je jednoga dana Karelov otac umro, i majka je ostala sama. Sreli su se s njom na pogrebu, bila je pokorna i jadna, i činila im se nekako manja nego prije. Oboje su imali na jeziku rečenicu: *Mama, sada tu ne možeš ostati sama, dođi stanovati kod nas*.

Rečenica im je odjekivala u glavi, ali je nisu izgovorili. To prije što im je mama na tužnoj šetnji, dan nakon pogreba, sva jadna i sitna, predbacivala sa žestinom koja im se činila neumjesnom sve njihove nepravde prema njoj koje su nakupili od početka.

- Ništa je nikada neće promijeniti - rekao je poslije Karel Marketi kad su sjedili u vlaku. - Tužno je, ali za mene će to uvijek važiti: što dalje od majke.

A potom godine su prošle, i ako je istina da je majka ostala uvijek ista, Marketa se bez sumnje promijenila, jer joj se odjednom učinilo da je sve što joj je nekoć svekrva učinila zapravo glupost, dok je ona, Marketa, počinila istinsku grešku dajući njenim svađama odviše važnosti. Tada je gledala svekrvu kao dijete odraslog, ali sada su se uloge promijenile: Marketa je ta koja je odrasla, i s te velike udaljenosti mama joj se pričinjala malom i bespomoćnom poput djeteta. Prema njoj je osjećala beskonačnu strpljivost i blagost, čak je počela redovito pisati. Stara gospođa se vrlo brzo navikla, marljivo joj je odgovarala, i tražila sve više pisama od Markete, jer su joj njena pisma, tvrdila je, bila jedino što joj omogućuje da podnese svoju samoću.

Nakon nekog vremena, rečenica rođena prilikom pogreba Karelovog oca, opet im je počela trčkarati po glavi. I opet je sin bio brana dobroj volji, pa umjesto da majci kaže *mama, dođi stanovati k nama*, pozvali su je na tjedan dana.

Bio je Uskrs, i njihov desetogodišnji sin je otišao na praznike. Na kraju tjedna, u

nedjelju, očekivali su Evu. Htjeli su provesti cijeli tjedan s majkom, osim nedjelje. Rekli su joj: - Od subote do subote budi kod nas. U nedjelju imamo nešto. Putujemo nekamo. - Nisu joj rekli ništa određenije, ne želeći govoriti o Evi. Karel joj još dvaput ponovi na telefonu: - Od subote do subote. U nedjelju imamo nešto, putujemo nekamo. - I mama je odgovorila: - Da, djeco moja, jako ste dobri, naravno, pa dobro znate da ću otići kad vi hoćete. Tražim samo da malo pobjegnem od svoje samoće.

U subotu navečer kad je Marketa zapitala u koliko sati da je sutra ujutro odveze na kolodvor, mama je izjavila odlučno i bez krzmanja da ostaje do ponedjeljka. Marketa ju je iznenađeno gledala a majka nastavi: - Karel mi je rekao da u ponedjeljak imate nešto, nekamo putujete, pa u ponedjeljak ujutro moram nestati.

Marketa je, naravno, mogla reći, *mama, varaš se, mi odlazimo sutra*, ali nije skupila hrabrosti. Nije bila kadra u trenutku izmisliti kamo idu. Shvativši da su ispriku nemarno pripremili, nije rekla ništa i prihvatila je pomisao da će njena svekrva ostati kod njih i u nedjelju. Tješila ju je misao da je unukova soba, u kojoj je spavala svekrva, na drugom kraju stana, i da ih majka neće uznemirivati.

- Molim te, nemoj biti zao s njom - opominjala je Karela. - Vidi kakva je, jadnica. Srce me boli kad je pogledam.

2.

Karel je pomirljivo slegnuo ramenima. Marketa je bila u pravu: mama se uistinu promijenila. Bila je svime zadovoljna, na svemu zahvalna. Karel je uzaludno očekivao trenutak kad će se početi prepirati ni zbog čega.

Jednoga dana, za vrijeme šetnje, pogledala je u daljinu i rekla: - Koje je to malo lijepo bijelo selo tamo? - To nije bilo selo već miljokazi. Karel je osjetio sažaljenje nad majčinim sve slabijim vidom.

Ova mana vida kao da je izražavala nešto bitnije: što je za njih bilo veliko, za nju je bilo malo, ono što su za nju bili miljokazi, za njih su bile kuće.

Istinu govoreći, ova crta karaktera nije kod nje bila posve nova. Za razliku, prije ga je ljučila. Jedne su noći, na primjer, tenkovi susjedne ogromne zemlje zauzeli njihovu zemlju.

To je bio takav šok, takva užasnutost, da nitko dugo nije mogao misliti ni na što drugo. Bio je kolovoz, i u njihovom vrtu su bile dozrele kruške. Mama je već tjedan dana prije toga pozvala apotekara da ih obere. Ali apotekar nije došao, a nije se niti ispričao. Majka mu to nije mogla oprostiti, što je Karela i Marketu dovodilo do ludila. Svi misle na tenkove, a ti, ti misliš na kruške, predbacivali su joj. Uskoro su se odselili, ali su zapamtili njenu sitničavost.

Samo, jesu li tenkovi doista važniji od krušaka? Kako je vrijeme prolazilo, Karel je shvaćao da odgovor na to pitanje nije tako očit kako je oduvijek mislio, i počeo je tajno simpatizirati s maminom perspektivom u kojoj se u prvom planu pojavljuje golema kruška, a tamo negdje, daleko u pozadini tenk, ne veći od bubamare koja se upravo sprema uzletjeti i nestati s obzora. Pa da, mama je zapravo ta koja je u pravu: tenk je prolazan a kruška je vječna.

Nekad je mama htjela da zna o svome sinu sve i ljutila se kad je pred njom skrivao nešto iz svoga života. Ali ovaj put, želeći da je razvesele, pričali su joj o onom što rade, o onom što im se dogodilo, što namjeravaju učiniti. Ali uskoro su primijetili da ih majka sluša više iz pristojnosti i da na njihovo pričanje nadovezuje primjedbu o svom pudlu, za kojeg se u njenoj odsutnosti brinula susjeda.

Nekad, Karel bi to shvatio kao egocentričnost ili sitničavost, ali sada je znao da nije tako. Prošlo je više vremena nego što su slutili. Mama je odložila maršalski štap svog materinstva i otišla u drugi svijet. Drugom prilikom, kada su s njom bili u šetnji, iznenadila ih je oluja. Držali su je podruku, svako s jedne strane i doslovce su je morali nositi da je vjetar ne odnese; Karel je, dirnut, osjećao u rukama njenu neznatnu težinu, razumio je da njegova majka pripada kraljevstvu drugih bića: manjih, lakših i otpuhljivijih na vjetru.

3.

Eva je stigla poslijepodne. Na kolodvor je po nju otišla Marketa, jer ju je smatrala svojom prijateljicom. Karelove prijateljice nije voljela. Ali s Evom je bilo drukčije. Evu je upoznala prije nego Karel.

Bilo je to prije skoro šest godina. Otišla je s Karelom na odmor u neke male toplice. Iz dana u dan odlazila je u saunu. Bila je u kabini, sjedeći uz ostale dame na drvenoj klupi, sva oznojena kad je ugledala visoku, голу djevojku kako ulazi. Nasmiješile su se jedna

drugo iako se nisu poznavale i za tren mlada se žena upustila u razgovor s Marketom. Kako je bila neposredna, a Marketa joj je bila zahvalna za tu pokazanu privrženost, brzo su uspostavile prijateljsku vezu.

Marketu je osvojio šarm Evine osebnosti: već taj način kako joj se odmah obratila! Kao da su dogovorile sastanak u sauni! Uopće nije gubila vrijeme započinjući razgovor, prema običaju kako je sauna dobra za zdravlje, i kako povećava apetit, nego je odmah počela govoriti o sebi, pomalo kao ljudi koji se upoznaju preko malog oglasnika, i već u prvom pismu nastoje lakoničnom zgusnutošću sažeto objasniti budućem partneru tko su i što su.

Tko je onda bila Eva po Evinim vlastitim riječima? Eva je bila veseli lovac na muškarce. No, ona ih nije lovila radi braka. Lovila ih je tako kao što muškarci love žene. Ljubav nije postojala za nju, nego samo prijateljstvo i senzualnost. Zato je i imala mnogo prijatelja: muškarci nisu strahovali da se želi udati za njih, a žene se nisu bojale da će ih lišiti supruga. Uostalom, ako se ikada i bude udala, njen muž će joj biti prijatelj kojemu će dopuštati sve, i od koga neće ništa zahtijevati zauzvrat.

Nakon što je sve to objasnila, izjavila je da je Marketa *dobro građena*, i da je to vrlo rijetko, jer, vjerujući Evi, da je vrlo malo žena koje imaju uistinu lijepo tijelo. Ta pohvala je izletjela iz Evinih usta tako prirodno da je Marketu razveselila više nego laskanje nekog muškarca. Ta joj je djevojka zavrtjela glavom. Osjećala je da ulazi u carstvo iskrenosti i ugovorila je s Evom sastanak prekosutra, u isto vrijeme, u sauni. Poslije ju je predstavila Karelu, ali je u tom prijateljstvu on uvijek igrao ulogu trećega.

- Moja svekrva je kod nas - rekla joj je Marketa s krivnjom u glasu dok su napuštale kolodvor. - Predstavit ću te kao svoju sestričnu. Nadam se da ti to neće smetati.

- Baš naprotiv - odgovorila je Eva i zamolila Marketu da joj da nekoliko podataka o svojoj rodbini.

4.

Mama se nikada nije previše zanimala za snahinu rodbinu, ali su joj riječi sestrična, nećakinja, tetka, unuka, grijale srce: bilo je to dobro kraljevstvo obiteljskog poimanja.

Ponovo je utvrdila ono što je odavno znala: njen sin je nepopravljivi čudak. Kako im

može smetati time što će biti tu u isto vrijeme kad i rođakinja? Ona razumije da žele biti sami kako bi komotno brbljali. Ali je besmislica da je zbog toga žele izbaciti dan ranije. Na svu sreću, ona već zna kako valja postupati s njima. Jednostavno je odlučila da se prevari u danu, čak se malo smijala kad je vidjela da joj dobra Marketa nije došla reći da ih mora napustiti u nedjelju ujutro.

Da, mora priznati da su bili vrlo dobri prema njoj. Nekoliko godina ranije Karel bi joj nemilosrdno rekao da ide. Svojom malom prijevarom napravila im je veliku uslugu. Bar jednom neće sebi predbacivati da su bez razloga dan ranije vratili majku njenoj samoći.

Uostalom, zadovoljna je što se upoznala s tom novom rođakinjom. Ona je vrlo draga djevojka. (Strašno ju je na nekoga podsjećala. Ali na koga?) Cijela dva sata morala je odgovarati na njena pitanja. Kakvu je mama nosila frizuru kao djevojčica? Nosila je pletenice. Očito, to je bilo još pod Austro-Ugarskom. Beč je bio glavni grad. Mama je išla u češku gimnaziju i mama je bila rodoljub bosnaunited. I iznenada zaželjela im je otpjevati neku rodoljubnu pjesmu, jednu od onih koje su se tada pjevale. Ili im recitirati poeziju: sigurno još mnogo zna napamet. Odmah nakon rata (pa da, nakon prvoga svjetskog rata, 1918. godine, tada je nastala Republika Čehoslovačka, bože moj, sestrična ne zna kada je utemeljena Republika Čehoslovačka) mama je recitirala pjesmu na svečanom skupu u školi. Slavili su kraj austrijske monarhije. Slavili su samostalnost! A odjednom, zamislite, kod posljednje kitice zacrnjelo joj se pred očima i nije znala nastaviti. Šutjela je, čelo joj se oznojilo, mislila je da će umrijeti od stida. I tu se neočekivano začuo snažan, buran pljesak: svi su mislili da je pjesma završila, nitko nije shvatio da nedostaje završna strofa: mama se pak, očajna i u stidu, zatvorila u zahod, i sam direktor joj je došao kucati na vrata i moliti je da ne plače, da izađe, jer je požnjela velik uspjeh.

Sestrična se smijala, a mama ju je dugo promatrala: - Na nekoga mi sličite, bože moj, na koga mi to sličite ...

- Ali nakon rata više nisi išla u školu - primijetio je Karel.

- Valjda znam kada sam išla u školu.

- Maturirala si posljednje godine rata. Još za vrijeme Austro-Ugarske.

- Pa moram znati kad sam maturirala - odgovorila je ljutito. Ali u tom trenutku već je znala da se Karel ne vara. Točno, maturirala je za vrijeme rata. Otkud joj je onda nadolazilo sjećanje na svečani skup u gimnaziji poslije rata? Mama je odjednom postala nesigurna i zašutjela.

Nakon kratke tišine začuo se Marketin glas. Obraćala se Evi, i to što je govorila nije se ticalo ni mamine recitacije, ni 1918. godine.

Mama se osjećala napuštenom u svojim uspomenama, izdana tim naglim gubitkom zanimanja i nestankom pamćenja.

- Zabavljajte se sami, djeco moja, mladi ste, imate o mnogo čemu razgovarati - kazala je, odjednom puna nezadovoljstva i otišla u sobu svog unuka.

5.

Dok je Eva opsjedala mamu pitanjima, Karel ju je gledao s ganutom privrženosti.

Poznavao ju je već deset godina i uvijek je bila ista. Neposredna, neustrašiva. Upoznali su se (tada je još stanovao s Marketom kod svojih roditelja) gotovo isto tako brzo kao i njegova žena nekoliko godina kasnije.

Jednoga dana je u uredu primio pismo od neznanke. Navodila je da ga poznaje po viđenju i da je odlučila da mu piše jer da konvencije za nju nemaju nikakvog značenja ako joj se neki muškarac sviđa. Karel joj se sviđa, a ona je žena-lovac. Lovac nezaboravnih iskustava. Ne priznaje ljubav. Samo prijateljstvo i senzualnost. U omotnici je, uz pismo, bila i fotografija gole djevojke u izazovnom stavu.

Karel se isprva krzmao da odgovori, jer je mislio da je podvala. Ali onda ipak nije odolio, i pisao je mladoj ženi na navedenu adresu pozvavši je u stan jednog prijatelja. Eva je došla, visoka, mršava, loše odjevena. Izgledala je kao preveliki mladić koji je obukao bakinu odjeću. Sjela je nasuprot njemu i objasnila mu da, ako joj se neki muškarac sviđa, onda za nju konvencije nemaju nikakvog značenja. Da priznaje samo prijateljstvo i senzualnost. Na licu joj se očitovala zbunjenost i napor, i Karel je osjetio za nju prije neku bratsku sućut nego želju. Ali zatim se sjetio da je svaka prilika dobra: - Prekrasno je kad se sretnu dva lovca - rekao je da bi je ohrabrio. Bile su to prve riječi kojima je napokon prekinuo rječitu ispovijest mlade žene i Evi se napokon povratila hrabrost, pošto se oslobodila tereta situacije koju je sama herojski podnosila više od četvrt sata.

Rekao joj je da je lijepa na fotografiji koju mu je poslala i upitao je (izazovnim glasom lovca) da li se uzbuđuje kad se pokazuje gola.

- Ja sam ekshibicionistkinja - rekla je Eva istim tonom kao da, na primjer, priznaje da je biciklistkinja.

On joj je izjavio da bi je htio vidjeti голу.

Ona se požudno protekla i upitala ga da li ima gramofon u stanu. Da, bio je tamo gramofon, ali je Karelov prijatelj volio samo klasičnu glazbu: Bach, Vivaldi i Wagnerove opere. Karel je smatrao čudnim da se mlada žena skida uz ariju Izolde. Eva je također bila nezadovoljna pločama. - Nema li ovdje pop-glazbe? - Ne, pop-glazbe nije bilo. Ne našavši nešto upotrebljivije, na kraju je pomirivši se sa sudbinom stavio na gramofon Bachovu suitu za klavir.

Sjeo je u kut prostorije da bi imao bolji pregled. Odmah na početku, pošto je zauzela stav, Eva je rekla da je s tom glazbom to nemoguće.

Odgovorio joj je strogo podigavši glas:

- Skidaj se i šuti!

Bachova božanstvena glazba ispunila je sobu, a Eva poslušno nastavila uvijati bokove. S tom glazbom koja je posve nepodobna za ples, njena je predstava postala djelomice mučnom, i dok je skidala pulover, Karel je ustanovio da je put do trenutka skidanja gaćica beskonačan. Slušajući klavir, Eva se uvijala i plesnim pokretima odbacivala komade odjeće jedan za drugim i ne gledajući Karela. Potpuno se usredotočila na sebe i svoje pokrete, poput violinista koji svira sa zadovoljstvom neko teško djelo, i boji se da će ga pogled u publiku omesti. Kada je bila posve gola, okrenula se čelom prema zidu stavljajući jednu ruku među bedra. I Karel se brzo svukao: promatrao je u ekstazi ramena mlade žene koja masturbira. Bilo je to veličanstveno i bilo je posve razumljivo da se potom svojski zauzeo za Evu. Uostalom, ona je bila jedina žena koju nije dražila Karelova ljubav prema Marketi. - Tvoja žena mora shvatiti da je voliš, ali i da si lovac i da je tvoj lov ne ugrožava. Kako bilo da bilo, nijedna žena to ne razumije. Ne, nijedna žena to ne razumije. Ne, nema nijedne žene koja razumije muškarce - dodala je Eva tužno kao da je ona taj neshvaćeni muškarac. Zatim je ponudila Karelu da učini sve da mu pomogne.

6.

Dječja soba, kamo se mama povukla, bila je jedva šest metara udaljena i dijelile su ih dvije tanke pregrade. Mamina sjenka ostala je i dalje s njima, i Marketa se osjećala potišteno.

Na svu sreću, Eva je bila prilično razgovorljiva. Dugo se nisu vidjeli i dogodilo se brdo stvari: preselila se u drugi grad, i ono najvažnije, udala se za starijeg čovjeka koji je u njoj našao nezamjenjivu prijateljicu, jer, kako znamo, Eva posjeduje veliki dar za drugarstvo, ali odbija ljubav s njenom sebičnošću i njenom histerijom. Našla je novi posao. Zarađuje prilično, ali ne stigne ni odahnuti. Sutra ujutro mora biti tamo.

Marketa se zgrozila: - Kako! Ma kad ti to hoćeš otići?

- U pet ujutro imam direktni vlak.

- Bože dragi, Eva, morat ćeš ustati u četiri! Strašno! - I u tom trenutku osjetila je ne baš ljutnju, već strahovitu gorčinu na pomisao da je Karelova majka ostala kod njih. Zato što je Eva živjela daleko, što je imala malo vremena i unatoč tome odredila ovu nedjelju za Marketu, koja se sada ne može njoj posvetiti onako kako je htjela, jer je fantom njene svekrve bio stalno s njima.

Marketino dobro raspoloženje bilo je pokvareno, a kako jedna nepravilnost ne dolazi sama, zazvonio je telefon. Karel je podigao slušalicu. Glas mu je bio nesiguran, bio je suzdržan u lakonskim i dvosmislenim odgovorima i Marketa je stekla dojam da oprezno bira riječi kako bi prikrio pravi smisao svojih rečenica. Bila je uvjerena da upravo ugovara sastanak s nekom ženom.

- Tko je to bio? - upitala je. Karel je odgovorio da je to bila kolegica iz susjednog grada koja mora doći slijedeći tjedan da bi nešto raspravili. Od tog trenutka Marketa nije više rekla ni riječi. Da li je bila ljubomorna?

Nekad, u prvom razdoblju njihove ljubavi, nesumnjivo da. Samo, prošle su godine, i ono što je sada doživljavala kao ljubomoru, bila je bez sumnje tek navika.

Recimo to i drukčije: svaki ljubavni odnos zasniva se na nepisanim ugovorima, a to su oni koje ljubavnici zaključuju u prvim tjednima ljubavi.

Još su u nekoj vrsti sna, ali istodobno, da to i ne znaju, sastavljaju poput nepomirljivih

odvjetnika detaljne uvjete svojeg ugovora. O, ljubavnici, budite oprezni u tim prvim, opasnim danima! A ako onom drugom donesete doručak u krevet, morat ćete mu ga donositi uvijek ukoliko nećete da vas optuži za prestanak ljubavi i izdaju.

Već je prvih tjedana između Markete i Karela bilo odlučeno da će Karel biti nevjeran i da će to Marketa prihvatiti, ali da će Marketa imati pravo da je ona bolja, i da će se Karel pred njom osjećati krivim. Nitko nije znao bolje od Markete kako je tužno biti onaj bolji. Ona je bila taj bolji samo zato što joj ništa drugo nije preostalo.

Marketa je, očito, duboko u sebi dobro znala da je taj telefonski razgovor sam po sebi beznačajan. Nije bilo važno što taj razgovor jest, nego ono što je predstavljao. On je u svojoj rječitosti zgusnutosti izražavao cijelu situaciju njenog života: sve ono što je Marketa radila, radila je samo za Karela i zbog Karela. Brinula se za njegovu majku. Upoznala ga sa svojom najboljom prijateljicom. Poklonila mu je. Jedino zbog njega i njegovog zadovoljstva. A zašto je sve to radila? Zašto se trudila. Zašto poput Sizifa gura svoj kamen? Radila što radila, Karel je bio duhom odsutan. Ugovarao je sastanak s drugom ženom, i stalno joj izmicao.

Kad je polazila u gimnaziju, bila je svojevoljna, buntovna i gotovo vrela od života. Njen stari profesor matematike volio ju je zadirkivati: - Vas, Marketa, vas nitko neće zauzdati. Unaprijed želim vašeg muža. - Smijala se s ponosom, njegove riječi su joj se činile sretnim pretkazanjem. I odjednom, a da nije ni znala kako, našla se u sasvim drugoj ulozi, nasuprot svom očekivanju, protiv svoje volje i ukusa. I to sve zato što nije bila oprezna tokom tjedana kad je, bez svog znanja, sastavljala ugovor.

Više ju nije zabavljalo da uvijek bude bolja. Iznenada, sve godine njenog braka pritiskale su je poput preteške vreće.

7.

Marketa je bila sve ogorčenijom, a Karelovo lice izražavalo je ljutnju. Evu je obuzela panika. Osjećala se odgovornom za njihovu bračnu sreću i brbljala je i suviše da bi rastjerala oblake koji su ispunili sobu.

Ali to je bilo iznad njenih snaga. Karel je, ogorčen nepravdom koja ovaj put nije bila odviše očita, uporno šutio. Marketa, koja nije mogla svladati ni vlastitu gorčinu ni podnijeti

suprugovu ljutnju, ustala je da ode u kuhinju.

Eva je nastojala nagovoriti Karela da ne kvari večer koju su svi čekali tako dugo. Ali Karel nije popuštao:

- Jednom dođe trenutak kad čovjek više ne može dalje. Umoran sam, stalno sam zbog nečega optužen, više me ne zanima da se uvijek osjećam krivim, i to zbog iste gluposti. Ne, ne. Ne mogu je više vidjeti. Uopće! - Vrtio se uokrug stalno ponavljajući isto i odbijajući da sluša Evine molećive zagovore.

Napokon ga je ostavila samog da bi se pridružila Marketi, koja se sakrila u kuhinji. Marketa je znala da se dogodilo nešto što se nije smjelo dogoditi. Eva je stala upozoravati da taj telefonski razgovor ničim ne opravdava njene sumnje. Marketa, koja je duboko u sebi dobro znala da ovaj put nije u pravu, odgovorila je: - Ali ja ne mogu dalje. Uvijek isto. Godinu za godinom, mjesec za mjesecom, samo žene i laži. Umorna sam. Umorna. Dosta mi je.

Eva je shvatila da je oboje supružnika jednako tvrdoglavo. I zaključila je da ostvari nejasnu misao s kojom je dolazila ovamo, i u časnost koje joj se javila sumnja. Ako im je željela pomoći, nije smjela oklijevati da provede vlastitu namjeru. Njih dvoje su se voljeli, ali im je trebao netko da im skine breme s leđa. Netko da ih oslobodi. Plan s kojim je došla neće sada koristiti samo njoj (da, bez sumnje, dosad je mislila samo na sebe, i bilo je pravedno što ju je to pomalo mučilo, baš zato što nije htjela da se prema svojim prijateljima ponaša kao egoist), već će koristiti Karelu i Marketi.

- Što da radim? - upitala je Marketa.

- Idi k njemu. Kaži mu da se ne ljuti.

- Ali ne mogu ga više vidjeti. Uopće!

- Onda sklopi oči. Bit će još dirljivije.

8.

Večer je bila spašena. Marketa je izvadila bocu i dala je Karelu da je, poput startera na olimpijskim igrama svečano otvori, veličanstvenom gestom kojom objavljuje završnu utrku. Vino je poteklo u tri čaše i Eva se lelujavim hodom uputila prema gramofonu, izabrala ploču

i nastavila se okretati po sobi (ne Bach ovaj put, već Ellington).

- Misliš li da majka spava? - upitala je Marketa.

- Bilo bi možda pametnije otići joj zaželjeti laku noć - savjetovao je Karel.

- Ako joj odeš tamo, opet ćeš se raspričati, početi sa svojim brbljarijama i to će biti još jedan izgubljeni sat. Znaš da Eva mora rano ustati! Marketa je mislila da su već izgubili previše vremena; uzela je prijateljicu za ruku, i umjesto k majci, ušla je s Evom u kupaonicu.

Karel je ostao u sobi sam s Ellingtonovom glazbom. Bio je sretan da su se oblaci svađe raspršili, ali nije očekivao ništa više od večeri. Mala nezgoda s telefonskim pozivom odjednom mu je otkrila ono što nije želio priznati: bio je sit i ni za što nije imao volje.

Marketa ga je već prije nekoliko godina nagovorila da istodobno vodi ljubav utroje, s njom i jednom njegovom ljubavnicom na koju je bila ljubomorna. Na trenutak mu se zavrtjelo u glavi: toliko je bio uzbuđen tom ponudom! No ta večer mu je pribavila malo zadovoljstva. Naprotiv, bilo je strahovito naporno! Dvije žene su se ljubile i grlile pred njim, a da ni na trenutak nisu prestale biti suparnicama koje su pomno pratile kojoj se više posvećuje, i prema kojoj je nježniji. Oprezno je vagao svaku riječ, mjerio svako milovanje i, više nego kao ljubavnik, postupao je kao diplomat, marljivo obziran, pažljiv, pristojan i pravedan. Na svaki način se nasukao. Najprije se rasplakala ljubavnica usred ljubavnog čina, a potom je Marketa uronila u duboku šutnju.

Da je mogao povjerovati kako je Marketa zahtijevala te male orgije - kao onaj gori od njih dvoje - iz sušte senzualnosti, one bi mu sigurno pružale zadovoljstvo. Ali kako je po njihovom dogovoru od početka on bio lošiji, u njenoj je razuzdanosti vidio samo bolni samoprijegor, samo plemeniti napor da udovolji njegovim poligamnim sklonostima i učini od njih sastavni dio bračne sreće. Zauvijek je obilježen pogledom na ranu njene ljubomore, što ju je otvorio u prvim danima njihove ljubavi. Malo-pomalo, kad bi je gledao u zagrljaju s drugom ženom, zaželio bi da klekne pred njom i zamoli je za oprostjenje.

Ali zar su razuzdane igre čin pokajanja?

Već mu je bila nadošla misao da bi ljubav utroje morala biti nešto veselo ako Marketa ne bi imala osjećaj da susreće suparnicu. Ona samo mora dovesti prijateljicu koja ne poznaje Karela, koju on ne zanima. Zato je smislio lukav susret Eve i Markete u sauni. Plan je uspio: dvije žene su postale prijateljice, postale su saveznice, okrutnice koje će ga silovati, igrati se s njim, zabavljati na njegov račun i željeti ga zajedno. Karel se nadao da će Eva postići da iz

Marketinih misli istjera ljubavnu strepnju i da će on moći napokon biti slobodan i neopterećen optužbama.

Ali sada se pokazalo, zaključio je, da je ono što je bilo odlučeno prije mnogo godina, nemoguće promijeniti. Marketa je ostala ista i on je i dalje bio optuženi.

Zašto je, onda, upoznao Marketu i Evu? Zašto je vodio ljubav s dvije žene? Zašto je sve to učinio? Svatko drugi bi već odavno od Markete napravio veselu, senzualnu i sretnu ženu. Svatko, osim Karela.

Samom je sebi bio nalik na Sizifa.

Zašto na Sizifa? Zar se upravo Marketa nije mogla usporediti sa Sizifom?

Da, supružnici su s godinama postali blizanci, imali su isti rječnik, iste misli i sudbinu. Darovali su Evu jedno drugom da se uzajamno usreće. I oboma se činilo da guraju uzbrdo svoj kamen. Oboje je bilo umorno.

Karel je slušao prskanje vode i smijeh dviju žena u kupaonici, i shvatio da nikada nije mogao živjeti kako je htio, imati žene koje je htio, i imati ih onako kako ih je htio imati. Zaželio je pobjeći nekamo, gdje bi mogao isplesti priču vlastitog života, sam i na svoj način, i izvan dohvata zaljubljenih očiju.

A zapravo mu nije ni stalo do toga da plete nekakvu priču, jednostavno je želio biti sam.

9.

Nije bilo pametno od Markete da pomalo neoprezno, u nestrpljenju, nije otišla zaželjati mami laku noć, vjerujući da je već zaspala. Za vrijeme posjeta sinu, mamine su se misli brže počele vrsti po glavi i te večeri su postale posebno nestašne. Sve je to skrivila ona simpatična rođakinja, koja ju je stalno podsjećala na nekog iz njene mladosti. Samo, na koga ju je podsjećala?

Na kraju se ipak sjetila: Nora! Da, isti stas, isto držanje tijela koje se kreće svijetom na lijepim, dugačkim nogama.

Nori je nedostajala dobrota i skromnost, i majka je često bila povrijeđena njenim

ponašanjem. Ali sada nije o tome razmišljala. Za nju je važnije bilo to što je iznenada pronašla komadić vlastite mladosti, znak koji joj je dolazio iz daljine od pola stoljeća. Razveselila ju je misao da je sve što je ikad doživjela bilo stalno uz nju, okruživalo je u njenoj samoći, razgovaralo s njom. Iako Noru nikada nije voljela, bila je sretna da ju je sreća ovdje, da je posve pripitomljena, i da je utjelovljena u nekome tko se prema njoj ponaša s punim poštovanjem.

Kada se sjetila, zaželjela je odmah skočiti k njima da ih razveseli. Ali, svladala se. Vrlo dobro je znala da je danas ostala tu samo zahvaljujući lukavstvu, i da su te dvije lude željele ostati sa svojom rođakinjom nasamo. Neka samo pričaju o svojim tajnama! Ona se u unukovoj sobi uopće nije dosađivala. Mogla je plesti, čitati, a u prvom redu stalno je imala o čemu razmišljati. Karel joj je posve zbrkao misli. Da, imao je potpuno pravo, naravno, maturirala je još za vrijeme rata. Prevarila se. Ono s recitiranjem i posljednjom, zaboravljenom strofom, dogodilo se najmanje pet godina ranije. Gospodin direktor je stvarno lupao na vrata zahoda, gdje se sva u suzama zatvorila.

Ali, tada je imala jedva trinaest godina, i to se dogodilo prilikom školske svečanosti uoči božićnih praznika. Na podiju je stajao okićen bor, djeca su pjevala božićne pjesme, a zatim je ona recitirala pjesmicu. Prije posljednje kitice zacrnjelo joj se pred očima, i nije znala kako dalje.

Majka se stidjela zbog svog pamćenja. Što da kaže Karelu? Da li je morala priznati da se prevarila? On je i ovako mislio da je starica. Bili su vrlo dragi prema njoj, doista, ali su se prema njoj i ponašali kao prema djetetu, s nekom popustljivošću koja joj se nije sviđala. Ako bi sada priznala da je Karel bio u pravu, i da je pobrkala dječju božićnu proslavu s političkim skupom, oni bi narasli za još nekoliko centimetara a ona bi se osjećala još manjom. Ne, ne, to zadovoljstvo im neće pružiti.

Reći će im da je doista recitirala na svečanosti poslije rata. Točno je da je već bila položila maturu, ali ju je direktor zapamtio jer je bila najbolja u recitiranju i pozvao je svoju bivšu učenicu da dođe i recitira pjesmu. Bila je to velika počast. Ali majka ju je zaslužila. Bila je rodoljub! Oni nemaju pojma kako je bilo poslije rata, poslije pada Austro-Ugarske! Kakvo veselje. Te pjesme, te zastave. I iznova je osjetila potrebu da skoči k sinu i snahi, i da im priča o svijetu svoje mladosti.

Uostalom, sada se osjetila gotovo dužnom da ode i potraži ih. A to što im je obećala da ih neće uznemirivati, bilo je tek pola istine. Druga polovica je bila da Karel nije razumio

kako je mogla recitirati poslije rata na svečanom skupu gimnazije. Majka je bila samo stara dama i u njenom pamćenju javljale su se praznine. Nije znala odmah sinu objasniti o čemu se radi, ali, sada, kada se napokon sjetila kako se to stvarno dogodilo, nije se mogla praviti kao da je zaboravila njegovo pitanje. To ne bi bilo lijepo. Ići će k njima (svakako nemaju tako važne razgovore) i ispričat će se: ne želi im smetati, i sigurno ne bi više dolazila, da je Karel nije pitao kako je mogla recitirati na svečanom skupu u gimnaziji, iako je već prije maturirala.

Zatim je čula kako se otvaraju i zatvaraju vrata. Čula je ženske glasove i ponovo kako se otvaraju vrata. Onda smijeh i šum vode koja teče. Pomislila je da se dvije mlade žene već spremaju za noć. Bilo je krajnje vrijeme da ode k njima ako je željela još malo brbljati s tom trojkom tamo.

10.

Majčin povratak za Karela je bila ruka koju mu je, smiješeći se, pružio neki veseli bog. To više što je došla u nezgodno vrijeme, došla je kao naručena. Nije uopće morala tražiti isprike, Karel ju je odmah srdačno počeo ispitivati: što je radila cijelo popodne, nije li bila pomalo tužna i zašto nije došla k njima.

Majka mu je objašnjavala da mladi ljudi uvijek imaju mnogo što reći jedni drugima, i da stariji to moraju shvatiti i ne smetati.

Već su se čule djevojke koje su se grohoćući uputile vratima. Eva je ušla prva, obučena u tamnoplavu košuljicu koja joj je sezala točno do tamo gdje završava crni trokut. Ugledavši majku preplašila se, ali se nije mogla povući, pa se nasmiješila majci i uputila preko sobe prema fotelji, da bi što prije sakrila slabo skrivenu golotinju.

Karel je znao da će se uskoro pojaviti Marketa, i dvojio je da će biti u večernjoj haljini, što je u njihovom zajedničkom jeziku značilo, koralji oko vrata i crvena baršunasta vrpca oko struka. Znao je da mora nešto poduzeti i spriječiti njen dolazak, i sačuvati majku od tog šoka. Ali što je morao učiniti? Da li je trebalo da vikne *ne ulazi?* Ili *obuci se brzo, mama je tu?* Sigurno bi se našao prikladniji način da zadrži Marketu, ali imao je na raspolaganju sekundu-dvije, i za to vrijeme nije bio kadar ništa izmisliti. Naprotiv, bio je obuzet nekom radosnom malaksalošću koja mu je odvukla prisutnost duha. Nije učinio ništa

tako da se Marketa pojavila na pragu sobe i bila uistinu gola, samo s ogrlicom i vrpcom oko struka. Upravo u tom trenutku mama se okrenula Evi i s prijaznim smiješkom rekla: - Vi sigurno već hoćete leći i neću vas više zadržavati. - Eva koja je zapazila Marketu krajem oka odgovorila je da ne, i rekla je to gotovo vičući, kao da želi glasom pokriti tijelo svoje prijateljice koja je napokon shvatila situaciju i povukla se u hodnik.

Kad se za trenutak vratila obučena u dugi kućni ogrtač, mama je ponovila ono što je već rekla Evi: - Marketo, neću vas zadržavati, sigurno hoćete leći.

Marketa je htjela potvrditi, ali Karel je veselo nijekao glavom: - Ma kakvi, mama, sretni smo što ćeš biti s nama. - Tako im je majka napokon mogla ispričati povijest recitacije na svečanom skupu u gimnaziji nakon rata četrnaeste, nakon pada Austro-Ugarske, kada je gospodin direktor pozvao svoju bivšu učenicu da dođe i recitira jednu rodoljubnu pjesmu.

Nijedna od žena nije znala o čemu starica govori, ali je Karel slušao sa zanimanjem. Želim precizirati ovu tvrdnju: napokon, zgoda sa zaboravljenom kiticom nije ga previše zanimala. Čuo ju je više puta prije i više puta ju je i zaboravio. Ono što ga je zanimalo nije bila priča koju je pričala mama, već mama koja je pričala priču. Mama i njen svijet, nalik na veliku krušku na koju se postavio ruski tenk poput bubamare. Vrata zahoda po kojima lupa direktor bila su u prvom planu, a u pozadini, posve sakriveno, žudno nestrpljenje dviju mladih žena.

To se neobično sviđalo Karelu. Gledao je s užitkom Evu i Marketu. Njihova golotinja je podrhtavala od nestrpljenja ispod košuljice i kućnog ogrtača. To ga je još više sililo da nanovo zapitkuje o gospodinu direktoru, o gimnaziji, o ratu četrnaeste, i na kraju je zamolio mamu da mu odrecitira rodoljubnu pjesmu, kojoj je nekoć zaboravila posljednju kiticu.

Mama je, nakon što je malo razmislila, počela krajnje usredotočeno kazivati pjesmu koju je recitirala na svečanosti u gimnaziji kao trinaestogodišnjakinja. Umjesto rodoljubne pjesme bili su to stihovi o božićnoj jelki i betlehenskoj zvijezdi, ali nitko nije zapazio tu pojedinost. Ni ona sama. Razmišljala je samo o tome da li će se sjetiti stihova posljednje kitice. I sjetila se. Betlehenska zvijezda je plamsala i tri su kralja prilazila jaslicama. Sasvim uzbuđena tim uspjehom, smijala se i vrtjela glavom.

Eva je pljeskala. Gledajući je, mama se sjetila onog glavnog, što im je zapravo došla reći: - Znaš li, Karel, na koga me podsjeća vaša prijateljica? Na Noru.

11.

Karel je gledao Evu i nije vjerovao da je dobro čuo: - Noru? Gospođu Noru?

Iz djetinjstva se živo sjećao mamine prijateljice. Bila je to žena zasjenjujuće ljepote, visoka, uzvišena lica vladarice. Karel ju nije volio, jer je bila ponosna i nepristupačna, pa ipak nije mogao skinuti oka s nje. Gdje se, zaboga, mogla naći neka sličnost između nje i vesele Eve?

- Da - nastavila je mama - Nora! Na prvi pogled! Taj visok stas. I taj hod. I to lice.

- Ustani, Eva - rekao je Karel.

Eva se bojala ustati, jer nije bila sigurna da će joj kratka pošuljica potpuno pokriti pubis. Ali Karel je toliko navaljivao da je na koncu morala poslušati. Ustala je s rukama uz tijelo i diskretno vukla košuljicu nadolje. Karel ju je pomno promatrao i odjednom je stekao dojam da ona uistinu sliči Nori. Ta sličnost je bila daleka i teško dohvatna. Javljala se samo u kratkim bljeskovima, koji su se odmah potom gubili, ali koje je Karel htio zadržati, jer je želio da u Evi vidi lijepu gospođu Noru trajno i dugo.

- Okreni se - naredio joj je.

Eva je oklijevala da se okrene, jer nijednog trenutka nije prestala misliti na to da je ispod svoje košuljice gola. Ali Karel je inzistirao, usprkos tome što se i mama počela protiviti: - Gospođica neće izvoditi vježbu kao u vojsci.

- Ne, ne, želim da se okrene - Karel je tvrdoglavo zahtijevao.

I Eva ga je napokon poslušala.

Ne zaboravimo da je mama vidjela jako slabo. Stupići su joj izgledali kao selo, Eva se stapala s gospođicom Norom. Ali bilo je dovoljno zažmiriti, i Karel bi isto tako mogao zamijeniti stupiće i kuće. Zar nije cijeli tjedan zavidio mami na njenoj perspektivi? Spustio je kapke napola i pred njegovim očima živjela je ljepota davnog vremena.

Čuvao je nezaboravnu i tajnu uspomenu na nju. Imao je možda četiri godine kad su mama i gospođa Nora bile s njim u nekim toplicama (gdje je to bilo, nije više imao pojma) i morao ih je čekati u praznoj svlačionici. Čekao ih je strpljivo, sam, među ostavljenim ženskim haljinama. Zatim je u svlačionicu ušla gola žena, visoka, krasna, okrenula se leđima

prema djetetu i ispružila ruku prema vješalici na zidu, gdje je visio njen ogrtač za kupanje. Bila je to Nora.

Nikada se slika toga ispruženog golog tijela, viđenog s leđa, nije izbrisala iz njegovog pamćenja. Bio je posve malen, i gledao ju je odozdo, iz žablje perspektive, kao što bi i danas zabacivši glavu gledao u pet metarski kip. Bio je sasvim blizu, a ipak neizmjereno udaljen. Dvostruko udaljen. Udaljen u prostoru i u vremenu. To tijelo pružalo se iznad njega u nedohvatnu visinu i od njega ga je dijelio neizračunljiv broj godina. Ta je dvostruka udaljenost pobudila u četverogodišnjeg dječaka *vrtočlavicu*. U tom *trenutku osjetio* je ponovo istu vrtočlavicu s nezmjernom silinom.

Gledao je Evu (još mu je bila okrenuta leđima) i vidio je gospođu Noru. Dijelila ih je udaljenost od dva metra i jedne ili dvije minute.

- Mama - rekao je - bilo je lijepo da si došla porazgovarati s nama. Ali sada dame hoće poći na spavanje.

Majka je izišla skromno i poslušno, i Karel je odmah počeo pričati o uspomeni koju je čuvao na gospođu Noru. Sjeo je ispred Eve, ponovo je naveo da se okrene leđima k njemu i pratio je očima tragove pogleda nekadašnjeg djeteta.

Umor je nestao kao pometen. Svalio ju je na pod. Ona je legla na trbuh, na trenutak je sjeo kraj njenih peta, pustio je da mu pogled klizi duž njenih nogu, prema stražnjici, a zatim se bacio na nju i uzeo je.

Imao je dojam da je taj skok na njeno tijelo bio skok kroz neizmjereno vrijeme, skok dječaka koji se vinuo iz doba djetinjstva u dob muškarca. I zatim, dok se kretao na njoj, naprijed i natrag, činilo mu se da opisuje bez sumnje isti pokret iz djetinjstva u doba zrelosti i potom u suprotnom smjeru i opet pokret dječaka koji bespomoćno gleda golemo tijelo žene - do muškarca, koji zadobija to tijelo i kroti ga. Taj pokret koji obično mjeri jedva petnaestak centimetara, bio je dug kao tri desetljeća.

Žene su se prilagodile njegovom zanosu. Uskoro je prešao od gospođe Nore Marketi, zatim se vratio gospođi Nori i onda opet natrag. To je trajalo dugo, trebalo mu je malo predaha. Osjećao se veličanstveno, jakim kao nikad prije. Legao je u fotelju i gledao je dvije žene koje su ležale pred njim na širokom kauču. U tom kratkom trenutku odmora nije mu bila pred očima gospođa Nora, već dvije stare prijateljice, svjedoci njegova života, Marketa i Eva, i zamišljao je sama sebe kao velikog šahista, koji je upravo pobijedio protivnika na dvije ploče. Ta usporedba mu se jako svidjela, i nije se mogao suspregnuti da je izrekne

glasno:

- Ja sam Bobby Fischer. Ja sam Bobby Fischer - vikao je praskajući od smijeha.

12.

Dok je Karel urlao da je Bobby Fischer (koji je nešto prije bio pobijedio na šahovskom svjetskom prvenstvu na Islandu), Eva i Marketa su ispružene ležale jedna uz drugu na kauču. - Važi? - prošaptala je Eva prijateljici u uho.

Marketa odgovori da važi, i priljubi svoje usne uz Evine.

Kad su sat prije bile zajedno u kupaonici, Eva ju je zamolila da zauzvrat dođe u posjet k njoj. Rado bi je pozvala zajedno s Karelom, ali su i Karel i Evin suprug bili ljubomorni i nisu podnosili prisutnost nekog drugog muškarca.

Marketi se na tren činilo nemogućim da prihvati poziv, i zadovoljila se smijehom. Kad je samo nekoliko minuta kasnije sjedila u sobi, gdje joj je ćeretanje Karelove mame zujalo u ušima, Evina ponuda postala joj je prihvatljivijom, to više što joj se isprva činila neprihvatljivom. Utvara Evinog muža bila je s njima.

A poslije, kada je Karel počeo urlikati da ima četiri godine, kad je čučnuo da bi gledao Evu, odozdo prema gore, učinilo joj se da je to istina, da on ponovo ima četiri godine, da je pobjegao pred njom u svoje djetinjstvo, i da su njih dvije ostale posve same, same, s njegovim tako izvanredno djelatnim tijelom, tako mehanički čvrstim da je postalo bezličnim, praznim do srži, te mu se mogla zamisliti bilo koja duša. Na primjer, po potrebi, duša Evinog supruga, tog savršeno nepoznatog muškarca bez lica i bez lika.

Marketa je pustila da je voli to mehaničko tijelo, zatim je gledala kako se isto tijelo baca Evi među noge, ali je nastojala da ne vidi lice, kako bi mogla misliti da je to tijelo nekog neznanca. Bio je to krabuljni ples. Karel je stavio Evi masku Nore, sebi masku djeteta, a Marketa mu je otkinula glavu od tijela. Bilo je to tijelo muškarca bez glave. Karel je nestao i dogodilo se čudo. Marketa je bila slobodna i vesela.

Zar time želim potvrditi Karelovu sumnju da su njihove male kućne orgije za Marketu do sada bile samo samoprijegor i samozataja?

Ne, bilo bi to preveliko pojednostavnjenje. Marketa je uistinu žudjela, svojim tijelom

i čulima, za ženama koje je smatrala Karelovim ljubavnicama. Ali ona je žudjela za njima i glavom: ispunjavajući proročanstvo starog profesora matematike, htjela se - bar u granicama tog nesretnog ugovora - pokazati poduzetnom, odvažnom, nestašnom i zadiviti Karela.

Samo, kad se s njima našla gola na širokom kauču, putena su maštanja nestala iz njene glave, i puki pogled na supruga vraćao ju je natrag u njenu ulogu, u uloge one koja je bolja, i kojoj se nanosi bol. Isto tako, kad je bila s Evom, koju je voljela i na koju nije bila ljubomorna, prisutnost voljenog čovjeka teško joj je padala i gušila čulne radosti.

U trenutku kad mu je skinula glavu s tijela, osjetila je nepoznat i opojan dodir slobode. Ta anonimnost tijela, to je bio naglo otkriveni raj. S čudnim veseljem prognala je iz sebe svoju ubijenu i prebudnu dušu, i mijenjala se, bivala je tek tijelo bez pamćenja i bez prošlosti, ali to prijemljivije i požudno. Nježno je milovala Evino lice dok se na njoj silovito pokretalo tijelo bez glave.

Odjednom je tijelo bez glave stalo i piskutavim glasom, neugodno sličnim Karelovom, izgovorilo nevjerojatno idiotsku rečenicu: Ja sam Bobby Fischer. Ja sam Bobby Fischer.

To je bilo poput buđenja koje joj je prekinulo san. U tom trenutku stisnula se k Evi (poput probuđenog spavača koji se stiće uz jastuk, da bi se sakrio pred mutnim svjetlom dana), a Eva ju je upitala *Važi?*, a Marketa je kimnula glavom da važi, i pritisnula svoje usne na njene. Oduvijek ju je voljela, ali danas ju je prvi put voljela svim svojim čulima, zbog nje same, zbog njenog tijela, njene kože, i opijala se tom tjelesnom ljubavi kao nenadanim priviđenjem.

Poslije su ostale ležati jedna pokraj druge, na trbuhu s lako podignutim stražnjicama i Marketa je osjetila da ono izvanredno djelatno tijelo opet diže oči prema njima i da će za trenutak ponovo početi voditi ljubav s njima. Nastojala je da ne čuje glas koji je tvrdio da pred očima ima lijepu gospođu Noru, nastojala je ostati tek tijelo koje ne čuje i samo se zbija uz slatku prijateljicu i uz nekog muškarca bez glave.

Kada je sve bilo svršeno, Eva je zaspala u trenu. Marketa joj je zavidala na tom životinjskom snu, i htjela je udisati taj san s njenih usta, uspavati se u njenom ritmu. Stisnula se k Evi i zatvorila oči da bi prevarila Karela, koji je, zaključivši da su obje žene zaspale, otišao leći u drugu sobu. U pola pet ujutro Marketa je otvorila vrata njegove sobe. Gledao ju je posve bunovan.

- Spavaj, ja ću se pobrinuti za Evu - rekla je i nježno ga poljubila. Zadovoljan,

okrenuo se na drugu stranu i odmah zaspao.

U automobilu je Eva ponovo pitala: - Onda, važi?

Marketa više nije bila tako odlučna kao jučer. Da, željela bi prekoračiti te stare, nepisane dogovore. Ali kako to učiniti a ne uništiti ljubav? Kako to učiniti, kad ona Karela i dalje toliko voli?

- Nemoj se bojati - rekla je Eva - on ništa ne može saznati. Među nama, on je ustanovio jednom zauvijek da si ti ona koja sumnjaš, a ne on. Ti se uistinu ne moraš bojati da on u nešto sumnja.

13.

Eva je drijemala u drndavom kupeu, Marketa se vratila s kolodvora i opet zaspala (treba ustati za jedan sat i spremati se na posao), a sada je bio red na Karelu da isprati mamu na kolodvor. Za nekoliko sati (ali tada će već oboje supružnika biti na poslu) na peron će sići njihov sin, da stavi završnu točku na tu priču.

Karel je još bio ispunjen ljepotom noći. Dobro je znao da na dvije ili tri tisuće ljubavnih činova (koliko puta je zapravo vodio ljubav u životu?) ostaju samo dva ili tri stvarno bitna i nezaboravna, dok su oni ostali samo vraćanje, oponašanje, ponavljanja ili sjećanja. A Karel je znao da je ljubav od jučer jedan od ta dva ili tri velika ljubavna čina, i osjetio je nešto poput neizmjerne zahvalnosti.

Pratio je mamu automobilom na kolodvor i ona nije prestajala pričati.

O čemu je pričala?

U prvom redu mu se zahvaljivala: ona se vrlo dobro osjećala kod sina i snahe.

A zatim mu je predbacivala: mnogo toga su zgriješili prema njoj. Kad je još živio s Marketom kod nje, bio je s njom nestrpljiv, često puta i grub, ravnodušan, i mnogo je toga pretrpjela. Da, priznaje, ovaj put su bili vrlo prijazni, drukčiji nego su bili prije. Promijenili su se, da. Ali zašto je trebalo čekati tako dugo?

Karel je slušao tu dugu litaniju predbacivanja (koju je znao napamet) ali se nije nimalo ljutio. Gledao je majku krajičkom oka i opet ga je iznenadilo kako je postala sićušna.

Kao da je cijeli njen život bio proces postepenog smanjivanja. Ali kakvo je bilo, zapravo, to smanjivanje?

Je li to bilo stvarno smanjivanje čovjeka, koji napušta svoje dimenzije odraslog i stupa na dug put kroz starost i smrt, prema daljinama, gdje je još samo ništavilo bez dimenzija?

Ili je to smanjivanje samo neka optička varka koja je učinila da se mama udaljava, da je ona negdje drugdje a ne gdje i on, da je dakle gleda iz velike daljine, i da mu ona izgleda kao da je janje, lutka, kao leptir.

Kad je mama na trenutak prekinula svoju litaniju predbacivanja, Karel ju je upitao:

- Što se dogodilo s gospođom Norom?

- Pa znaš, ona je sada već starica. Gotovo sasvim slijepa.

- Vidaš li se s njom katkad?

- Ti dakle ne znaš? - rekla je mama uvrijeđeno. Dvije žene su se već davno prestale vidati, bile su napuštene, uvrijeđene, posvađene, i nikada se neće pomiriti. Karel je to morao pamtit.

- A sjećaš li se gdje smo bili s njom na odmoru kad sam bio mali?

- Kako da ne - rekla je mama i navela ime jednih čeških toplica. Karel ih je dobro poznao, ali nije ni slutio da se upravo tamo nalazila svlačionica, u kojoj je ugledao gospođu Noru posve голу.

Pred oči mu je dolazio blago valovit krajolik tih toplica, vidio je drvenu kolonadu s izrezbarenim stupovima, i unaokolo vijenac brežuljaka s livadama, na kojima su pasle ovce sa zvončićima oko vrata. U taj krajolik usadio je u mislima (poput kolažista, koji lijepi dio jedne gravire na drugu) golo tijelo gospođe Nore, i odjednom mu se javi misao da je ljepota iskra koja plane u trenutku kad se, iznenada, preko razdaljine godina, susretnu dva različita doba. Da ljepota uklanja vremenski redoslijed i da je pobuna protiv vremena.

A bio je do vrha ispunjen tom ljepotom i zahvalnošću za nju. Iznenada je rekao: - Majko, mislili smo, Marketa i ja, da bi možda htjela živjeti s nama. Nije teško promijeniti stan za drugi, malo veći.

Majka ga je pomilovala po ruci: - Vrlo si ljubazan, Karel. Vrlo dobar. Drago mi je da mi to kažeš. Ali znaš, moja pudlica se tamo već tako navikla. A i ja sam stekla prijatelje među

susjedima.

Zatim su ušli u vlak i Karel je birao odjeljak za mamu. Ali svi su im se činili prepunim i neudobnim. Na kraju joj je našao mjesto u prvom razredu i brzo potražio konduktera da plati dodatak. I kako mu je u ruci ostala novčarka, izvadio je novčanicu od sto kruna i stavio je mami u ruku, kao da je mama djevojčica koju šalju vrlo daleko, u bijeli svijet, a mama je uzela novčanicu a da se nije začudila, posve prirodno, kao učenica, naviknuta da joj odrasli tu i tamo turnu malo novca.

A zatim je vlak krenuo, mama je stajala na prozoru, Karel na peronu i dugo, dugo joj je mahao sve do posljednjeg trenutka.

CW & BU

TREĆI DIO

ANĐELI

CW & BU

1.

„Nosorog” je komad Eugenea Ionesca, u kojem se ljudi, opsjednuti čežnjom da budu jedni nalik na druge, mijenjaju redom u nosoroge. Gabriela i Michaela, dvije Amerikanke, studirale su tu dramu u ljetnoj školi za inozemne studente, u malom gradiću na obali Sredozemnog mora. Ljubimice su gospođe Rafael, svoje profesorice, jer je uvijek pažljivo gledaju i marljivo bilježe svaku njenu opasku. Danas im je zadala da skupa obrade dramu, u zajedničkom referatu, za slijedeći seminar.

- Nije mi posve jasno što znači to da se svi mijenjaju u nosoroge - rekla je Gabriela.
- To treba objasniti kao simbol - objašnjavala je Michaela.
- Imaš pravo - rekla je Gabriela - literatura se sastoji od znakova.
- Nosorog je prije svega znak - rekla je Michaela.
- Da, ali ako isto tako dopustimo da se nisu pretvorili u stvarne nosoroge, već samo u znakove, zašto su se onda promijenili upravo u taj znak, a ne u neki drugi?
- Da, to je očito problem - rekla je tužno Michaela i obje su djevojke, idući prema studentskom domu, zašutjele na duže vrijeme.

Dugu stanku prekinula je Gabriela: - Ne misliš li da je to neki falički simbol?

- Što? - upitala je Michaela.
- Taj rog - rekla je Gabriela.
- To je istina - povikala je Michaela, ali se zatim pokolebala: - Zašto bi se svi mijenjali u simbol falusa? Žene kao i muškarci?

Djevojke su koračajući prema domu ponovo zapale u šutnju.

- Imam ideju - rekla je Michaela iznenada.
- Kakvu? - upita je Gabriela sa zanimanjem.
- Gospođa Rafael je to manje ili više već naznačila - rekla je Michaela potičući Gabrielinu znatiželju.

- Pa reci, što je to? - nestrpljivo je navaljivala Gabriela.

- Autor je htio postići komičan učinak.

Misao koju je njena prijateljica netom izrekla toliko je obuzela Gabrielu da je, sasvim usredotočena na ono što se zbivalo u njejoj glavi, opustila noge i usporila korak. Obje djevojke su se gotovo zaustavile.

- Misliš da je simbol nosoroga tu da bi izazvao komičan učinak? - upitala je.

- Da - rekla je Michaela smiješeći se ponosnim smiješkom osobe koja je postigla veliko otkriće.

- Imaš pravo - rekla je Gabriela.

Djevojke su se pogledale, sretne zbog vlastite hrabrosti, i ponos im je treperio u kutovima usana. Odjednom su počele ispuštati visoke, kratke, isprekidane vriskove, koje je teško opisati riječima.

2.

„Smijeh? Brine li još itko za smijeh? Mislim na stvarni smijeh, koji nema ničeg zajedničkog sa šalom, porugom i ismijehivanjem. Smijeh, neizmjerena radost, i slast, radost sama...

Rekla sam svojoj sestri, ili je ona rekla meni, hoćeš li doći da se igramo smijeha? Legle smo jedna uz drugu na krevet i počele. Najprije je to bilo, naravno, pretvaranje. Usiljeni smijeh. Ismijehivani smijeh. Smijeh toliko smiješan da smo se morale smijati. A onda je naišao pravi smijeh, pun smijeh, i nosio nas je neizmjernim zamahom. Praskavi smijeh, smijeh koji se vraća, uskovitlan, razularen, smijeh čaroban, raskošan i lud. I smijale smo se našem smijehu sve do beskonačnosti smijeha... O, smijeh: smijeh radosti, radosti smijeha. Smijati se, to je tako duboko živjeti...”

Ovaj tekst koji citiram tiskan je u knjizi „Parole de femme”. Godine 1974. napisala ju je jedna od strastvenih feministkinja, koje su posebnom crtom obilježile klimu našeg vremena. To je mističan manifest radosti. Nasuprot seksualnoj žudnji, ovisne o prolaznim trenucima erekcije, sudbinski povezane s nasiljem, uništenjem i nestajanjem, autorica suprotstavlja, uznoseći kao antipod, žensku *radost*, blagu, sveprisutnu i neprekidnu. Za ženu,

ako se nije otuđila od vlastite biti „*jesti, piti, mokriti, prazniti se, dodirivati, čuti ili jednostavno biti tu*” predstavlja uživanje. To nabiranje slasti čuje se kroz knjigu poput lijepe litanije. „*Živjeti je sreća: vidjeti, čuti, dodirivati, piti, jesti, mokriti, prazniti se, roniti u vodi i promatrati nebo, smijati se i plakati.*” A ako je ljubavni čin lijep, lijep je zato što je ukupnost „*svih mogućih radosti života: sluh, govor, njuh, ali također piće, jelo, pražnjenje, upoznavanje i ples.*”

I dojenje je radost, i rađanje je radost, i menstruacija je slast, ta „*mlaka sluz*”, to „*tamno mlijeko*”, taj „*tok, mlak i poput zaslađene krvi*”, ta „*bolest s vrelinom okusom sreće*”.

Samo glupan bi mogao ismijati ovaj manifest radosti. Svaka mistika pretjeruje. Mistik se ne smije bojati da će ispasti smiješan ako želi ići do samog kraja, do kraja pokore ili do kraja radosti. Kao i sveta Terezija, koja se smiješila u agoniji, i sveta Annie Leclerc (to je dakle ime autora knjige iz koje sam povadio citate) tvrdi da je smrt dio radosti i da je se plaši samo muškarac, jer je bijedno vezan za „*svoje malo ja i svoju malu moć*”.

Gore, kao svod toga hrama slasti, odjekuje smijeh, „*slatki zanos sreće*”, „*krajnji vrhunac radosti*”. „*Smijeh radosti*”, „*radost smijeha*”. Taj smijeh nema, bez sumnje, „*ničeg zajedničkog sa šalom, porugom i ismijavanjem*”. Dvije sestre ispružene na krevetu ne smiju se ničim određenom, njihov smijeh nema predmeta, on je izraz njihova bivanja, koje se raduje što biva. Isto kao što se ječanjem čovjek veže uz tekuću sekundu svoga tijela koje pati (i posve je izvan prošlosti i budućnosti), tako je i u ovoj provali zanesenog smijeha bez sjećanja i bez želje, jer je kriknuo u tekućoj sekundi svijeta i ne želi znati bilo što drugo osim nje.

Sigurno se sjećate te scene videne u trenucima loših filmova: mladić i djevojka se drže za ruke i trče lijepim proljetnim (ili ljetnim) krajolikom. Trče, trče, trče i smiju se. Smijeh to dvoje trkača mora objaviti cijelom svijetu i gledaocima u svim kino-dvoranama: mi smo sretni, mi smo zadovoljni što bivamo u svijetu, mi smo u skladu s bivanjem! To je kretenska scena, obrazac, ali ona izražava i temeljni ljudski stav: „*ozbiljan smijeh, smijeh koji nema ničeg zajedničkog sa šalom*”.

Sve crkve, svi proizvođači rublja, svi generali, sve političke partije, složne su s obzirom na taj smijeh i slika dvoje nasmijanih trkača koji trče smijući se javlja se na njihovim proizvodima gdje propagiraju njihovu religiju, njihove proizvode, njihovu ideologiju, naciju, njihov spol, i njihov prašak za pranje posuđa.

Upravo s tim smijehom smijale su se Gabriela i Michaela. Izašle su iz papirnice,

uhvatile su se za ruke i drugom rukom koja je ostala slobodna mahale svaka s paketom u kojem su bili papiri u boji, ljepilo i gumice.

- Gospođa Rafael će biti oduševljena, vidjet ćeš - rekla je Gabriela i ispustila visok, kratak i isprekidan vrisak. Michaela joj se u znak potvrde, počeka malo, pridružila istim glasanjem.

3.

Malo nakon što su Rusi okupirali moju zemlju, 1968. godine, izbačen sam sa svog radnog mjesta (kao i tisuće i tisuće drugih Čeha), i nitko nije imao pravo da mi da drugi posao. Tada su mi dolazili mladi prijatelji, premladi da bi već bili na ruskim listama, pa su mogli ostati u redakcijama, školama i filmskim studijima. Ovi dobri i mladi prijatelji, koje nikada neću izdati, nudili su mi da pišem i njihovim imenima potpisujem dramatizacije za radio i televiziju, drame, članke, reportaže i filmske scenarije, da bih mogao zarađivati za život. Njihovim sam se ponudama ponekad koristio ali najčešće sam ih odbijao jer ne bih dospio raditi sve što su mi nudili, a također i zato što je to bilo opasno. Ne za mene, za njih. Tajna policija nas je htjela izgladnjati, osiromašiti, prisiliti nas na kapitulaciju i na javno pokajanje. Zato je budno nadzirala izlaze za nuždu kojima smo izbjegavali okruženje, i strogo kažnjavala one koji su poklanjali svoje ime.

Među tim plemenitim davaocima bila je djevojka R. (budući da je sve naknadno otkriveno, nemam što kriti u tom slučaju). Ta plaha, fina i pametna djevojka bila je urednica tjednika za mladež, koji je izlazio u golemoj nakladi. Kako je taj časopis morao donositi nevjerojatan broj neprobavljivih političkih članaka, koji su pjevali slavopojke bratskom ruskom narodu, redakcija je tražila nešto što bi privuklo pažnju čitalaca. Odлучila je iznimno narušiti čistoću marksističke ideologije, i objavljivati astrološku rubriku.

U toku tih godina svojeg izopćenja sastavio sam na tisuće horoskopa. Ako je veliki Jaroslav Hašek bio trgovac psima (prodao je niz ukradenih pasa, i mnogo mješanaca pod čistokrvnu pasminu), zašto ja ne bih mogao biti astrolog? Nekoć sam dobio od svojih pariških prijatelja sve knjige koje je o astrologiji napisao André Barbault, iza čijeg se imena ponosno kočila titula „*President du centre international d'astrologie*”. Promijenivši rukopis, upisao sam na prvu stranicu tih knjiga: „*A Milan Kundera avec admiration, André*

Barbault". Knjige s posvetom sam, kao slučajno, pobacao otvorene po stolu, i svojim začuđenim praškim klijentima objašnjavao da sam nekoliko mjeseci asistirao slavnom Barbaultu u Parizu.

Kad me R. zamolila da potajno preuzmem astrološku rubriku u njenom tjedniku, bio sam, naravno, oduševljen, i rekao sam joj neka u redakciji proširi glas kako je autor tekstova briljantni stručnjak za atomistiku koji ne želi odati svoje ime iz straha da mu se kolege ne rugaju. Naš mi se poduhvat činio dvostruko zaštićenim: znanstvenikom koji nije postojao i njegovim pseudonimom. Tada sam, pod izmišljenim imenom, napisao dug i lijep članak o astrologiji, zatim svaki mjesec kratak i prilično šašav tekst o pojedinim znakovima za koje sam ja sam crtao sličice Bika, Ovna, Djevice, Riba. Zarada je bila smiješna, a stvar po sebi ni zanimljiva ni značajna. U svemu tome bila je zabavna samo moja egzistencija, egzistencija čovjeka izbrisanog iz povijesti, literarnih priručnika i telefonskog imenika, mrtvaca koji se sada vratio u život u čudnovatom utjelovljenju da bi pripovijedao stotinama tisuća mladih u jednoj socijalističkoj zemlji veliku istinu astrologije.

Jednog dana mi je R. javila da se njen glavni urednik raspitivao za astrologa i da hoće da mu ovaj izradi horoskop. Bio sam očaran. Glavni urednik, kojeg su na čelo časopisa doveli Rusi, proveo je skoro pola života studirajući marksizam-lenjinizam u Pragu i Moskvi!

- Malo se stidio dok mi je to govorio - objašnjava mi je u smijehu R. - Smatra da bi bilo nezgodno da se prošuška kako vjeruje u te srednjovjekovne praznovjerice. Ali to ga strašno privlači.

- Izvrsno - rekao sam i bio zadovoljan.

Glavnog urednika sam poznao. Osim što je bio šef R., bio je i član najviše partijske kadrovske komisije, i uništio je život mnogih mojih prijatelja.

- Želi zadržati potpunu anonimnost. Moram vam dati njegov datum rođenja, ali vi ne biste smjeli znati da se radi o njemu.

- To bolje - to me je zabavljalo sve više.

- Za svoj horoskop dat će vam stotinu kruna.

- Sto kruna? - smijao sam se. - Što zamišlja taj škrtac!

Morao mi je poslati tisuću kruna. Namrčio sam deset punih stranica na kojima sam rastvorio njegov karakter i opisao njegovu prošlost (bio sam o njemu i predobro obaviješten) i ocrtao njegovu budućnost. Na svom djelu sam radio cijeli tjedan, i pri tom sam se iscrpno

savjetovao sa R. Jer, pomoću horoskopa može se izvanredno utjecati na ponašanje ljudi, čak i upravljati njima. Mogu im se preporučiti neki postupci, opomenuti ih na neke druge, navesti ih na pokajanje, tanano im predočujući buduće katastrofe.

Kad sam se poslije sastao s R., slatko smo se smijali. Tvrdila je, naime, da je glavni urednik nakon čitanja horoskopa postao bolji. Manje je vikao. Počeo se bojati vlastite strogosti, zbog koje ga je horoskop korio, počeo je jako cijeniti onu mrvicu dobrote što je ostala u njemu i u njegovom pogledu, a često je zurio u prazno, mogla se prepoznati tuga čovjeka koji zna da mu zvijezde ubuduće obećavaju samo patnje.

4. (O dva smijeha)

Smatrati Đavla pristalicom Zla, a Anđela borcem Dobra, znači prihvatiti demagogiju anđela. Stvari su, očito, kompliciranije.

Anđeli nisu pristalice Dobra, već božja stvorenja. Đavo je, naprotiv, taj koji osporava božjem svijetu svako razumno značenje.

Moć nad svijetom, kao što se zna, dijele đavoli i demoni. Ali dobrobit svijeta ne podrazumijeva da su anđeli nadmoćni nad demonima (u što sam vjerovao kao dijete), već da moć i jednih i drugih bude u približnoj ravnoteži. Ako je na svijetu odviše razuma (vladavina anđela), čovjek pada pod njegovom težinom. Izgubi li svijet svako značenje (vladavina demona), ne može se više živjeti.

Ono što je odjednom lišeno pretpostavljenog smisla, mjesta koje mu je označeno u tobožnjem poretku stvari (marksist, školovan u Moskvi, vjeruje u horoskope) pobuđuje smijeh. Smijeh, dakle, izvorno pripada đavlu. Ima u njemu nešto zlonamjernosti (stvari su se nenadano pokazale drukčijim nego što su izgledale), ali ima i nešto blagotvornog olakšanja (stvari su lakše nego što su se činile, dopuštaju nam da živimo slobodnije, ne pritišću nas svojom strogom ozbiljnošću).

Kad je anđeo prvi put čuo smijeh Zloga, sledio se od zaprepaštenja. To se dogodilo na nekoj gozbi, dvorana je bila puna svijeta i svi su se počeli jedan za drugim smijati za đavolovim smijehom koji je užasno zarazan. Anđeo je jasno razumio da je taj smijeh uperen protiv Boga i protiv dostojanstva njegovog djela. Znao je da mora reagirati brzo, na bilo koji

način, ali osjetio se slabim i bespomoćnim. Kako sam nije izmislio ništa, oponašao je svog suparnika. Otvorivši usta ispustio je isprekidani, kratki zvuk u višim tonovima glasovnog registra (to je gotovo isti zvuk kao onaj koji su ispustile na ulici primorskog gradića Gabriela i Michaela), ali mu je dao suprotan smisao. Dok je smijeh Đavola ocrtavao besmislenost stvari, Anđeo se, naprotiv, htio radovati što je sve tako dobro uređeno, mudro smišljeno, dobro i puno smisla.

I tako su Anđeo i Đavao stajali jedan nasuprot drugom i pokazujući otvorena usta, ispuštali gotovo iste zvukove, ali svaki je svojom vriskom izražavao nešto sasvim suprotno. Gledajući smijeh Anđela, Đavao se smijao sve više, sve bolje i sve iskrenije, jer je anđeo koji se smijao bio beskonačno smiješan.

Smijeh poruge, to je poraz. Ali anđelima je ipak nešto uspjelo. Prevarili su nas semantičkom podvalom. Samo je jedna riječ koja označuje njegovo oponašanje smijeha i izvorni smijeh (smijeh đavola). Danas se više ne zna da isto vanjsko očitovanje krije u sebi dva sasvim suprotna temeljna stava. Postoje dva smijeha, a mi nemamo riječ da ih razlikujemo.

5.

U jednom je časopisu bila objavljena ova fotografija: red uniformiranih muškaraca s puškama na ramenima, s kacigama sa zaštitnim pleksiglasom preko lica, gleda okrenut prema skupini mladića i djevojaka u trapericama i majicama, koji se drže za ruke i plešu kolo pred njihovim očima.

Vjerojatno se radilo o predahu prije sukoba s policijom, koja je čuvala neku atomsku centralu, vojni poligon, sjedište neke političke stranke ili prozore neke ambasade. Mladi ljudi su iskoristili zatišje, stali u krug, pratili jednostavni narodni napjev s dva koraka na mjestu, jedan naprijed, a potom digli lijevu, pa desnu nogu.

Mislim da ih razumijem: oni imaju osjećaj da je krug što ga opisuju na tlu magičan, i da ih ujedinjuje poput prstena. U njihovoj nutrini se širi jaki osjećaj nevinosti: to što ih ujedinjuje, nije kao kod vojnika ili fašističkih četa marševski korak, već kao kod djece, ples. Oni žele svoju nevinost pljunuti policajcima u lice.

Tako ih je vidio fotograf i naglasio je taj rječiti kontrast: na jednoj strani policija u svom *prividnom* (jer je postavljen, naređen) jedinstvu reda, na drugoj strani mladi ljudi u *istinskom* (jer je iskren i prirodan) jedinstvu kruga; na jednoj strani policija u *tmurnoj* djelatnosti vrebanja, na drugoj strani oni u *radosti* igre.

Ples u krugu je magičan: krug nam govori iz tisućugodišnje dubine ljudskog pamćenja. Gospođa Rafael, profesorica, izrezala je tu fotografiju iz časopisa i gledala ju je sanjareći. I ona bi rado plesala u takvom krugu. Cijeli život je zapravo tražila krug ljudi s kojima bi se mogla držati za ruku i plesati, i tražila ga je najprije u metodističkoj crkvi (otac joj je bio religiozni fanatik), a zatim u komunističkoj partiji, pa u partiji trockista, potom u partiji trockista disidenata, onda u pokretu protiv pobačaja (dijete ima pravo na život!), zatim u pokretu za legaliziranje pobačaja (žena ima pravo na svoje tijelo!), tražila ga je kod marksista, kod psihoanalitičara, kod strukturalista, tražila ga je kod Lenjina, u zen-budizmu, kod Mao Ce Tunga, među pristalicama joge, u školi novog romana, i na kraju je htjela biti sa svojim učenicima u savršenoj harmoniji, biti s njima samo jedno, što je značilo da ih je uvijek obvezivala da misle i govore isto što i ona, tako da bi s njom bili jedno tijelo i jedna duša, u istom krugu i istome plesu.

U tom trenutku njene učenice su bile u sobi studentskog doma. Bile su nagnute nad tekstom Ionescova „Nosoroga”, a Michaela je glasno čitala:

„Logičar starom gospodinu: Uzmite list papira i računajte. Oduzmite dvije noge dvjema mačkama. Koliko svakoj mački ostaje nogu?

Stari gospodin logičaru: Postoji više mogućih rješenja. Jedna mačka može imati četiri noge, druga dvije. Može postojati također jedna mačka s pet nogu, a druga sa samo jednom. Ako od osam nogu oduzmemo dvije, jedna mačka može također imati šest nogu, a druga nijednu.”

Michaela je prekinula čitanje: - Ne shvaćam kako se mački mogu oduzeti noge. Zar bi bio sposoban za tako nešto?

- Michaela! - uzviknula je Gabriela.

- A isto tako ne shvaćam kako jedna mačka može imati šest nogu.

- Michaela! - uzviknula je opet Gabriela.

- Što? - upitala je Michaela.

- Zar si već zaboravila? Pa sama si to rekla.

- Što? - upitala je Michaela.
- Ovaj dijalog je sigurno određen da pobudi komičan učinak.
- Imaš pravo - rekla je Michaela i veselo gledala Gabrielu.

Djevojke su se gledale u oči, od ponosa su im se trzali kutovi usana. Napokon su ispustile iz sebe visok, kratak, isprekidan vrisak u gornjem glasovnom registru. I zatim iznova isti vrisak i opet isti vrisak: „*Usiljen smijeh. Smijeh poruge. Smijeh tako smiješan, da nisu mogle drugo već smijati se. Potom je došao pravi smijeh. Praskavi smijeh, smijeh koji se vraća, uskovitlan, razularen, provale smijeha, čarobne, raskošne, lude... Smijale su se svom smijehu sve do beskonačnosti smijeha... O, smijeh! Smijeh radosti, radosti smijeha...*”

Ulicama primorskog gradića lutala je gospođa Rafael. Bila je sama. Odjednom je podigla glavu, kao da joj je iz daljine dolepršao na povjetarcu ulomak melodije, ili kao da joj je udaljeni miris zapuhnuo nozdrve. Zastala je i začula u duši krik praznine koja se buni i koja želi da je ispune. Činilo joj se da nedaleko od nje titra plamen velikog smijeha i da se možda negdje sasvim blizu ljudi drže za ruke i plešu u krugu...

Neko je vrijeme stajala, nervozno gledala uokrug oko sebe i odjednom se tajanstvena glazba utišala (Michaela i Gabriela su se prestale smijati; odjednom su im lica bila umorna i pred njima je bila prazna noć bez ljubavi) a gospođa Rafael, čudno uznemirena i nezadovoljna, vraćala se kući toplim ulicama primorskog gradića.

6.

I ja sam plesao u krugu. Bilo je proljeće 1948, u mojoj zemlji su pobijedili komunisti, socijalistički i demokratski ministri su izbjegli u inozemstvo, i ja sam se držao za ruke ili za ramena s drugim studentima komunistima, i plesali smo dva koraka na mjestu, jedan naprijed, a potom digli lijevu na jednu, pa desnu na drugu stranu, a radili smo to gotovo svaki mjesec jer smo stalno nešto slavili, neku obljetnicu ili događaj, stare su nepravde bile ispravljene, nove nepravde su bile počinjene, tvornice su bile nacionalizirane, a tisuće ljudi je odlazilo u zatvor, liječnička njega bila je besplatna, kiosci za prodaju duhana su oduzimani vlasnicima, stari su radnici prvi put odlazili na odmor u ekspropirane vile, i na licima smo imali osmijeh sreće. A zatim sam jednog dana rekao nešto što nije trebalo reći, bio sam

isključen iz partije i morao sam napustiti krug.

Tada sam shvatio magično značenje kruga. Kad se udaljimo iz reda, možemo se vratiti u njega. Red je otvorena formacija. Ali krug se zatvara i njega napuštamo bez povratka. Nije slučajno što se planeti kreću u krugu, i ako se od njih odvoji kamen, neumitno se udaljuje nošen snagom centrifugalne sile. Poput meteora, istrgnutog od nekog planeta, ja sam napustio krug, i do dan-danas nisam prestao padati.

Postoje ljudi kojima je dano da umru u kruženju i postoje drugi, koji se razbijaju u toku pada. I ti drugi (a taj sam i ja) čuvaju uvijek u sebi tugu za izgubljenim krugom, jer svi smo stanovnici jednog svemira, gdje se sve vrti u krugu.

Opet se slavila bogzna koja obljetnica i još jednom su na ulicama Praga bili krugovi mladih koji su plesali. Lutao sam među njima, bio sam gotovo uz njih, ali bilo mi je zabranjeno ući u ijedan od njihovih krugova. Bilo je to u lipnju 1950. godine i dan ranije je bila obješena Milada Horáková. Bila je poslanik socijalističke partije, i sud ju je optužio za neprijateljsko rovarjenje protiv države. Zaviša Kalandra, češki nadrealist, prijatelj Andréa Bretona i Paula Éluarda, bio je obješen istodobno kad i ona. I mladi Česi su plesali i znali da su dan ranije u tom istom gradu jedna žena i jedan nadrealist pali u rupu na kraju konopca, i plesali su s još više zanosa, jer je njihov ples bio očitovanje njihove nevinosti, koji ih je oštro i s bukom odvajao od crne krivnje dvoje obješenih, izdajica naroda i njihovih nada.

André Breton nije vjerovao da je Kalandra izdao narod i njegove nade i pozvao je, u Parizu, Éluarda (otvorenim pismom od 13. srpnja 1950) da prosvjeduje protiv besmislene optužbe i pokuša spasiti njihovog starog prijatelja. Ali Éluard je upravo plesao u golemu krugu između Pariza, Moskve, Varšave, Praga, Sofije, Grčke, između svih socijalističkih zemalja i svih komunističkih partija svijeta, i svuda recitirao svoje lijepe stihove o radosti i bratstvu. Pročitavši Bretonovo pismo, napravio je dva koraka na mjestu, jedan naprijed, odmahnuo glavom i odbio da brani izdajicu naroda (u časopisu *Action* od 19. srpnja 1950) i umjesto toga recitirao je metalnim glasom:

Mi ćemo nevinost ispuniti

Snagom koja nam je toliko dugo

Nedostajala

I nikad više nećemo biti sami.

A ja sam lutao ulicama Praga, oko mene vrtjeli su se krugovi Čeha, koji su se smijali i plesali, i znao sam da nisam s njima, već sam s onima poput Kalandre, koji je također izletio iz kružne putanje i padao, i padao, da mu pad završi u lijesu osuđenog. Ali znao sam da nisam uzalud s njima, i unatoč tome gledao sam sa zavišću i tugom kako plešu, i nisam mogao odvojiti oči od njih. I tada sam ga ugledao. Tik ispred sebe!

Obgrlio im je ramena, pjevao je s njima ta dva ili tri jednostavna tona i dizao lijevu nogu na jednu, pa desnu na drugu stranu. Da, to je bio on, ljubljeno dijete Praga, Éluar! I odjednom su plesači utihnuli i nastavili se kretati u potpunoj tišini, dok je skandirao u ritmu topota njihovih nogu:

Izbjeći ćemo odmoru, izmaći ćemo snu

Prestići ćemo zoru i proljeća,

I pripremat ćemo dane i doba

Po mjeri naših snova.

I zatim su svi otresito ponovo počeli pjevati te tri ili četiri jednostavne note i ubrzali ritam plesa. Izmicali su odmoru i snu, prestizali su vrijeme i ispunjavali svoju nevinost. Svi su se smijali i Éluar se nagnuo prema djevojci, koju je rukom držao za rame:

Čovjek predan miru uvijek se smije.

I djevojka se počela smijati, i jače je udarila nogom po makadamu tako da se digla nekoliko centimetara nad ulicom i povukla druge sa sobom prema gore, i trenutak poslije više nitko od njih nije dodirivao zemlju, da, lebdjeli su nad Vaclavskim namjestima i njihov krug koji je plesao sličio je velikoj kruni koja leti, ja sam trčao dolje, po zemlji, i dizao oči da bih ih vidio, a oni su bili sve dalje i dalje, letjeli su dižući lijevu nogu na jednu, pa desnu na drugu stranu, i pod njima je bio Prag sa svojim kavanama punim pjesnika i zatvorima punim izdajica naroda, i u krematoriju su upravo spaljivali jednog socijalističkog poslanika i jednog pisca nadrealista. Dim se dizao prema nebu kao sretno pretkazanje i ja sam slušao metalni

Éluardov glas:

Ljubav je na poslu i ona je neumorna.

I trčao za tim glasom ulicama da ne izgubim iz vidokruga sjajnu krunu tijela koja je lebdjela nad gradom, i znao sam, sa strahom u srcu, da oni lete kao ptice, a da ja padam kao kamen, da oni imaju krila a da ih ja neću imati više nikada.

7.

Sedamnaest godina nakon smaknuća, Kalandra je bio u potpunosti rehabilitiran, ali su nekoliko mjeseci kasnije u Češku upali ruski tenkovi i odmah je desetak tisuća ljudi bilo ponovo optuženo da je izdalo narod i njegove nade, nekolicina je bačena u zatvor, dobar dio izbačen s posla, a dvije godine nakon toga (znači, točno dvadeset godina poslije Éluardova leta nad Vaclavskim namjestima) jedan od tih novooptuženih (ja), vodio rubriku o astrologiji u ilustriranom magazinu namijenjenom češkoj mladeži. Od tiskanja posljednjeg članka o Strijelcu prošla je godina dana (bilo je to, dakle, u prosincu 1972), kada me posjetio nepoznati mladić. Bez riječi mi je pružio omotnicu. Otvorio sam je, pročitao pismo, ali tek sam nakon nekog vremena shvatio da je to pismo od R. Rukopis je bio promijenjen. Morala je biti jako uznemirena u trenutku kad je pisala to pismo. Nastojala je izokrenuti rečenice tako da ih nitko drugi osim mene ne može razumjeti; razumio sam samo napola. Shvatio sam jedino to da je nakon godinu dana moje autorstvo bilo otkriveno.

U to doba imao sam garsonijeru u Pragu u Bartolomejskoj ulici. To je mala, ali ipak glasovita ulica. Sve kuće osim dviju (u jednoj od njih sam stanovao), zauzela je policija. Kad sam gledao van s velikog prozora na četvrtom katu, vidio sam, gore, iznad krovova, tornjeve Hradčana, a dolje policijska dvorišta. Gore je defilirala slavna povijest kraljeva Češke, dolje povijest slavnih zatvorenika. Svi su tuda prošli, Kalandra i Horáková, Slansky i Clementis, i moji prijatelji Sabata i Hübl.

Mladić je (zaključio sam da je zaručnik R.) motrio oko sebe s najvećim oprezom.

Očito je mislio da policija nadzire pomoću skrivenih mikrofona. Šutke smo jedan drugom kimnuli glavom i izašli. Neko vrijeme smo hodali ulicom bez riječi, a tek kada smo zakoračili na bučnu Narodnu aveniju, rekao mi je da me R. hoće vidjeti, i da nam je neki njen prijatelj, kojeg ja ne poznajem, posudio stan u okolici za naš tajni susret.

Drugi dan sam se uputio dugom vožnjom tramvajem do periferije Praga, bio je prosinac, ruke su me zeble, a naselja u tim prijedpodnevnim satima su bila potpuno prazna. Po opisu koji sam bio dobio, pronašao sam kuću, odvezao se liftom na treći kat, pogledao ime na vratima i pozvonio cwbu. U stanu je bilo tiho. Pozvonio sam još jednom, ali nitko nije otvorio. Vratio sam se na ulicu. Šetao sam pola sata, po čičoj zimi, misleći da je R. zakasnila i da ću je susresti kad bude praznim pločnikom dolazila s tramvajske stanice. Ali nitko nije dolazio. Opet sam se popeo liftom na treći kat. Ponovo sam zvonio. Nakon nekoliko sekundi iz unutrašnjosti stana začuo sam šum vode u zahodu. U tom trenutku kao da je netko u mene stavio ledenu kocku straha. Osjetio sam u vlastitom tijelu strah djevojke koja nije mogla otvoriti vrata, jer joj je strah izokretao utrobu.

Otvorila je, bila je blijeda ali se smiješila, i trudila se da bude mila kao uvijek. Ubacila je u razgovor nekoliko nespretnih šala kako smo se napokon našli sami zajedno u praznom stanu. Sjeli smo i ona mi je pričala da su je nedavno pozvali na policiju. Ispitivali su je cijeli dan. Prva dva sata pitali su je o nizu beznačajnih stvari, pa je već mislila da vlada situacijom, šalila se s njima i drsko pitala misle li oni propustiti ručak zbog takvih gluposti. Tada je jedan upitao: Draga gospođice R., tko vam piše članke o astrologiji za vaš časopis? Pocrvenjela je i počela govoriti o slavnom fizičaru čije ime ne može odati. Upitali su je: A da li poznajete gospodina Kunderu? Rekla im je da me poznaje. Ima li u tome nešto loše? Odgovorili su joj: U tome nema ništa loše, ali da li znate da se gospodin Kundera bavi astrologijom? Ništa o tome ne znam, kazala im je. Ništa o tome ne znate? I ovaj put su postali ironični. Cijeli Prag priča o tome, a vi o tome ne znate ništa? Još je govorila o atomskom fizičaru, dok jedan od policajaca nije počeo vikati na nju da ne poriče!

Rekla im je istinu. Redakcija je htjela imati u časopisu dobru rubriku o astrologiji, ali nisu znali kome da se obrate. R. me poznavala i pozvala me na suradnju. Sigurno je da nije prekršila ni jedan čehoslovački zakon. Dali su joj za pravo. Ne, ona nije prekršila ni jedan čehoslovački zakon. Prekršila je samo interne službene propise, koji zabranjuju suradnju s određenim ljudima, krivim što su izigrali povjerenje partije i države. Ona je objašnjavala da se nije dogodilo ništa strašno. Ime gospodina Kundera ostalo je skriveno pseudonimom i nikoga nije moglo smetati. Iznosi honorara koji je gospodin Kundera dobio nisu vrijedni

spomena. Opet su joj dali za pravo. Točno, ništa strašno se nije dogodilo, oni će samo napisati zapisnik o svemu što se dogodilo, ona će ga potpisati, i više se nema čega bojati.

Potpisala je zapisnik i dva dana nakon toga pozvao ju je glavni urednik i obavijestio je da je otpuštena i da to stupa na snagu odmah. Još isti dan je otišla na radio, gdje je imala prijatelje, koji su joj već odavno nudili posao. Radosno su je primili, ali kad se sutradan vratila da ispuni papire, šef kadrovskog odjela kojemu je bila draga, bio je očajan: - Kakvu ste glupost učinili, mala moja! Upropastili ste sebi život. Ne mogu apsolutno ništa učiniti za vas.

Najprije je oklijevala da razgovara sa mnom, jer je na policiji morala obećati da o saslušanju neće nikom ništa reći. Ali kad je primila drugi poziv na policiju (morala je tamo ići već sutra), odlučila je da je bolje da se tajno sastane sa mnom, da se dogovorimo i izbjegnemo kontradiktorne izjave ako i mene pozovu.

Shvatite, R. nije bila kukavica, jednostavno bila je mlada i nije imala pojma o svijetu. Dobila je prvi udarac, neshvatljiv i neočekivan, i nikada ga neće zaboraviti. Shvatio sam da sam izabran za ulogu pismonoše koji raznosi ljudima opomene i kazne, i počeo sam se plašiti samoga sebe.

- Mislite li da znaju za tisuću kruna koje ste primili za horoskop? - upitala je stisnuta grla.

- Nemojte se bojati. Tip koji je tri godine studirao marksizam-lenjinizam u Moskvi, nikada ne smije priznati da je naručio svoj horoskop.

Nasmijala se i taj smijeh koji je trajao jedva pola sekunde, zazvučao je u mojim ušima kao bojažljivo obećanje spasa. Jer je upravo taj smijeh bio onaj za kojim sam čeznuo, osluškujući dok sam pisao te male stupidne članke o Ribama, Djevici i Ovnu, upravo taj smijeh sam zamišljao kao naknadu, a taj smijeh niotkud nije dolazio, jer su anđeli u međuvremenu po cijelom svijetu zauzeli sva mjesta s kojih se odlučivalo, sve general-štabove, osvojili su i ljevicu i desnicu, Arape i Židove, ruske generale i ruske disidente. Sa svih strana su nas promatrali njihovi ledeni pogledi, i taj pogled trgao je naš simpatičan kostim veselih mistifikatora i promijenio nas u varalice koji rade za časopis socijalističke omladine, a da ne vjeruju ni u mladež ni u socijalizam, koji pišu horoskop glavnom uredniku, iako preziru i glavnog urednika i horoskope, koji se bave beskorisnim poslovima u trenutku kada se svi oko nas (desnica i ljevica, Arapi i Židovi, generali i disidenti) bore za budućnost ljudskog roda. Osjećali smo na sebi težinu njihova pogleda, što nas je pretvarao u kukce koje

valja zgaziti petom.

Svladao sam strah i pokušao izmisliti R. najrazboritiji plan koji će sutra moći ispovjediti na policiji. Za vrijeme razgovora nekoliko se puta dizala i odlazila na zahod. Njezine povratke pratio je klokot vode i izraz panične zbunjenosti. Ta se hrabra djevojka stidjela svoga straha. Ta se žena od ukusa stidjela svoje utrobe, koja je izvodila hirove pred očima stranca.

8.

U klupama je sjedilo dvadesetak mladića i djevojaka različitih nacionalnosti i rastreseno gledalo Michaelu i Gabrielu kako uznemirena izgleda stoje ispred katedre, za kojom sjedi gospođa Rafael. Djevojke su držale u ruci nekoliko listova svog referata i čudan papirnati predmet s gumicom.

- Govorit ćemo o Ionescovom komadu *Nosorog* - rekla je Michaela i zabacila glavu da bi na nos stavila šareni papirnati tuljac, i gumicom ga pričvrstila iza glave. Gabriela je učinila isto. Zatim su se djevojke pogledale i ispustile kratak, isprekidan vrisak.

Razred je prilično lako shvatio što su djevojke željele pokazati, prvo, da nosorog ima umjesto nosa rog, drugo, da je Ionescov komad komičan. One su naime bile odlučile da izraze te dvije misli ne samo riječima, nego i akcijom vlastitog tijela.

Na licu su im se ljuljali dugi tuljci, a razred je pao u neku vrstu zbunjene samilosti, kao da im je netko došao pokazati amputiranu ruku.

Samo se gospođa Rafael oduševila iznašaćem svojih mladih ljubimica i odgovorila na njihov kratki, isprekidani vrisak sličnim kvocanjem.

Djevojke su zadovoljno kimnule dugim nosovima i Michaela je započela čitati svoj dio referata.

Među učenicima je bila i mlada Židovka imenom Sarah. Nedavno je zamolila Amerikanke da joj dopuste da baci pogled na njihove bilješke (bilo je opće poznato da ne propuštaju nijednu riječ voljene gospođe Rafael), ali one su odbile: *Nemoj odlaziti na plažu za vrijeme predavanja*. Otada ih je Sarah iskreno mrzila i sada se veselila gledajući njihovu glupost.

Michaela i Gabriela su čitale, malo jedna, malo druga, svoju analizu *Nosoroga*, i dugi papirnati tuljci izvirali su s njihovih lica kao uzaludno dozivanje. Sarah je shvatila da je šteta propustiti jedinstvenu priliku za osvetu. Kad je Michaela prvi put zastala i okrenula se Gabrieli da joj naznači da je sada na nju red, Sarah se digla iz klupe i uputila dvjema djevojkama. Gabriela, umjesto da je uzela riječ, zurila je u prijateljicu koja joj je približavala otvor svog iznenađenog, papirnato nosa, i ostala otvorenih usta. Došavši do dviju učenica, Sarah ih je zaobišla (kako im je nos otežao, bilo im je teško okrenuti glave i vidjeti što se događa iza njih), zamahnula i nogom udarila Michaelu u stražnjicu, ponovo zamahnula i udarila, ali ovaj put Gabrielu. Nakon što je to obavila, uputila se natrag prema svojoj klupi mirno i dostojanstveno.

Na tren je vladala potpuna tišina.

Zatim su iz Gabrielinih očiju počele teći suze, a trenutak potom i iz Michaelinih.

Zatim je cijeli razred prasnuo u grohotan smijeh. Zatim je Sarah sjela u svoju klupu.

Zatim je gospođa Rafael, isprva zatečena i zaprepaštena, shvatila da je Sarin zahvat usklađeni dio pažljivo pripremljene studentske šale, s ciljem da objasni sadržaj njihove analize (tumačenje umjetničkog djela ne može se ograničiti na tradicionalne teoretske pristupe; treba suvremeni pristup, čitanje praksom, djelom, happeningom), a kako nije vidjela suze svojih ljubimica (okrenutih licima razredu i, prema tome, njoj leđima) zabacila je glavu, i odobravalala provalom smijeha.

Gabriela i Michaela začuvši smijeh voljene profesorice iza sebe osjetile su se izdanima. Sada su im suze tekle iz očiju kao iz slavine. Poniženje im je bilo toliko bolno, da su se savijale kao da su dobile grčeve u trbuhu.

Gospođa Rafael je pomislila da su grčevi njenih dviju ljubimica plesni pokret, i tog trenutka neka sila, jača od njenog profesorskog dostojanstva, izbacila ju je sa stolice. Smijala se u suzama, širila ruke, a njezino tijelo se treslo, tako jako da joj se glava kretala naprijed-natrag na vratu kao zvono koje crkvenjak drži prema gore i svom snagom zvoni.

Približila se djevojkama, koje su se grčevito uvijale, i uzela Michaelu za ruku. Stajale su sve tri ispred klupa, sve tri su se grčevito uvijale i sve tri su bile u suzama. Gospođa Rafael napravila je dva koraka u mjestu, zatim digla lijevu nogu na jednu, pa desnu na drugu stranu, a djevojke su je, plačući, počele stidljivo oponašati. Suze su im tekle duž papirnatih nosova, a one su se grčevito uvijale i poskakivale u mjestu. Potom je gospođa Rafael uhvatila za ruku i Gabrielu, i sada su stvorile krug ispred klupa, sve tri su se držale za ruke, izvodile

korake u mjestu, pa u stranu, i kružile učionicom. Dizale noge naprijed, pa desno, lijevo, i na licima djevojaka grimase jecaja pretvarale su se neprimjetno u grimase smijeha.

Tri žene su plesale i smijale se, i razred je utihnuo i gledao s nijemom stravom. Ali tri žene više nisu zapažale druge, i posve su se usredotočile na sebe i na svoju radost. Odjednom je gospođa Rafael jače zatroptala nogom, podigla se nekoliko centimetara iznad poda i slijedeći njen korak više nije dodirivao zemlju. Povukla je obje drugarice za sobom, za trenutak već su sve tri kružile nad podom i pele se polako u spirali. Već im je kosa dodirivala strop, koji se polako otvarao. Kroz taj otvor one su se penjale sve više i više, papirnati nosovi se nisu mogli više vidjeti, vidjela su se još samo tri para cipela, na kraju su nestale i one dok je do zapanjenih učenika dopirao iz visine smijeh koji se udaljavao, blistav smijeh tri arhandela.

9.

Moj sastanak s R., u posuđenom stanu, bio je za mene odsudan. Tada sam dokraja shvatio da sam postao vjesnik nesreće i da ne mogu ostati živjeti među ljudima koje volim ako im ne želim nauditi, i da nemam drugog izlaza doli napustiti svoju zemlju.

Posljednjeg susreta s R. sjećam se iz još jednog razloga. Uvijek sam je volio, na sasvim nevin, posve aseksualan način. Kao da je njeno tijelo uvijek bilo savršeno sakriveno iza njene sjajne inteligencije, umjerenosti njenog ponašanja i ukusa u odijevanju. Ta mi djevojka nije otkrila ni najmanju pukotinu, kroz koju bih mogao nazrijeti bljesak njene golotinje. A odjednom strah ju je razrezao kao mesarski nož. Učinilo mi se da je preda mnom otvorena kao prepolovljeni trup junice, što visi na kuki u dućanu. Sjedili smo jedno uz drugo na kauču u tom posuđenom stanu, iz zahoda je dopirao kлокot vode koji je punio ispražnjeni kotlić, a mene je obuzela mahnita želja da vodim ljubav s njom. Još točnije: mahnita želja da je silujem. Baciti se na nju i uzeti je jednim zagrljajem, sa svim njenim nepodnošljivim uzbuđujućim proturječjima, s njenim savršenim haljinama i njenom utrobom koja se buni, s njenim razumom i njenim strahom, s njenim ponosom i njenim sramom. Činilo mi se da se u tim proturječjima skriva njena bit, to blago, taj grumen zlata, taj dijamant pohranjen u njenim dubinama. Želio sam se baciti na nju i istrgnuti joj ga. Želio sam je obgrliti svu, s njenim govnom i njenom neiskazivom dušom.

Međutim, gledale su me njene prestrašene oči (prestrašene oči na inteligentnom licu) i što su bile više prestrašene, to je moja čežnja da je silujem bila veća, i ujedno i besmislenija, imbecilnija, skandaloznija, neshvatljivija i neostvarljivija.

Kad sam izašao iz posuđenog stana, i kad sam se našao u praznoj ulici tog naselja praškog predgrađa (ona je još ostala u stanu, bojala se izaći zajedno sa mnom, da nas ne vide zajedno), dugo nisam razmišljao ni o čemu drugom osim o toj neizmjernoj želji da silujem svoju simpatičnu prijateljicu. Ta je želja ostala u meni, zarobljena kao ptica u vreći, ptica koja se budi od vremena do vremena i udara krilima.

Možda je ta bezumna želja da silujem R. bila samo beznadni napor da se uhvatim za nešto usred pada. Jer, otkad su me isključili iz kruga, nisam prestao padati, još i sad padam, i sada su me ponovo gurnuli da padnem jednom da bih pao još dalje, još dublje, sve dalje i dalje od moje zemlje u pusti prostor svijeta u kojem se ori strašni smijeh anđela, koji svojim grohotom prekriva sve moje riječi.

Znam, negdje tamo je Sarah, židovska djevojka Sarah, moja sestra Sarah, ali gdje ću je naći?

Citati su uzeti iz slijedećih djela:

Annie Leclerc: *La parole de femme*, 1974.

Paul Éluard: *Le visage de la paix*, 1951.

Eugene Ionesco: *Le rhinocéros*, 1959.

ČETVRTI DIO
IZGUBLJENA PISMA

CW & BU

1.

Izračunao sam da su svake sekunde na svijetu krštena dva do tri nova, izmišljena lika. Od toga sam uvijek pomalo zbunjen, kad se moram svrstati u taj beskrajni red Ivana Krstitelja. Ali što da radim, nekako ih valjda moram nazvati. Ovaj put, da bude sasvim jasno kako moja junakinja pripada samo meni (vezan sam uz nju više nego uz bilo koga drugog) dajem joj ime koje nijedna žena nije nosila: Tamina. Zamišljam da je lijepa, visoka, ima trideset tri godine i rođena je Pražanka. Vidim je kako hoda ulicom provincijskog gradića negdje na zapadu Europe. Da, dobro ste zapazili: udaljeni Prag nazivam njegovim imenom, a grad u kojemu se događa moja priča ostavljam u anonimnosti. Doista, proturječim svim zakonima perspektive, ali ne preostaje vam ništa drugo nego da se pomirite s time.

Tamina je zaposlena kao konobarica u gostionici. Vlasnici, bračni par, zarađivali su tako malo da je suprug pronašao drugi posao, a Tamina je nastupila na njegovo mjesto. Razlika između bijedne plaće koju daju Tamini i njegove, njihova je mala dobit.

Tamina nosi kavu i kalvados gostima (nema ih mnogo, gostionica je uvijek poluprazna), a zatim odlazi za točionik. Na stolcu kod točionika uvijek sjedi netko tko želi razgovarati s njom. Svi je vole. Jer, Tamina zna slušati ono što joj ljudi pričaju.

Ali, sluša li ih ona uopće? Ili tek pomno i šutljivo gleda? Ne znam, uostalom nije to ni važno. Znae ono kad dvojica razgovaraju. Jedan govori, a drugi ga prekida sa: *To se točno i meni...* i govori o sebi, dok opet prvi ne uspije reći: *To se točno i meni, ja...* Rečenica: *To se točno i meni, ja...* čini se kao složno nastavljanje misli drugoga, ali to je samo varka: zapravo, riječ je o brutalnom revoltu protiv brutalnog nasilja, težnji da se vlastito *uho* oslobodi ropstva, i napadom okupira suparnikovo uho. Jer cijeli čovjekov život među ljudima sastoji se iz borbi za tuđe uho. Cijela je tajna Taminine popularnosti u tome što ona ne želi govoriti o sebi. Prihvaća okupatore svog uha bez otpora i nikad ne kaže: *To se točno i meni, ja...*

2.

Bibi je deset godina mlađa od Tamine. Već zamalo godinu dana priča joj svaki dan o sebi. Nedavno joj je rekla (a tim je trenutkom zapravo sve počelo) da tog ljeta namjerava s mužem posjetiti Prag.

U tom trenutku kao da se Tamina probudila iz višegodišnjeg sna. Bibi je još malo govorila, međutim Tamina je protivno svom običaju uskočila u njen monolog:

- Bibi, ako idete u Prag, mogli biste skočiti do moga tate i donijeti mi jednu sitnicu. Ništa krupno! Samo jedan paketić, bez problema će vam stati u kovčeg!

- Sve za tebe - rekla je Bibi susretljivo.

- Bit ću ti zahvalna do kraja života - odvrati Tamina.

- Možeš se na mene osloniti - obećala je Bibi, i žene su još neko vrijeme razgovarale o Pragu.

Taminino je lice pocrvenjelo.

Onda je Bibi rekla:

- Želim napisati knjigu.

Tamina je razmišljala o svom paketiću, ali zna da mora sačuvati Bibinu naklonost. Zato odmah nudi uho:

- Knjigu? O čemu?

Bibina jednogodišnja kći puzala je pod barskom klupom i vikala.

- Tišina! - rekla je Bibi i zamišljeno otpuhнула dim. - O tome kako vidim svijet.

Dijete je vrištalo sve nepodnošljivije. Tamina je upita:

- A ti bi imala hrabrosti da napišeš knjigu?

- Zašto ne bih? - Bibi se zamislila. - Moram se, dakako, malo informirati kako se zapravo piše knjiga. Poznaješ li možda Banaku?

- Tko je on? - upitala je Tamina.

- Pisac - odgovorila je Bibi. - Živi ovdje. Moram se upoznati s njim.
- Što je napisao?
- Ne znam - priznala je Bibi i dodala: - Možda bi trebalo da pročitam nešto njegovo.

3.

Trebalo je da se u slušalici začuje iznenađeni, radosni uzvik, ali umjesto toga javio se ravnodušni glas:

- Što se dogodilo da se javljaš?
- Znaš da ne stojim dobro s novcem. Telefon je skup - ispričala se Tamina.
- Možeš pisati! Marka valjda nije toliko skupa! Više se i ne sjećam kad sam posljednji put dobila tvoje pismo!

Tamina je shvatila da je razgovor sa svekrvom počeo loše, pa ju je dugo zapitkivala što radi i kako joj je, dok nije skupila hrabrost da kaže:

- Željela bih te zamoliti za nešto. Kad smo odlazili, ostavili smo kod tebe mali paketić.

- Paketić?

- Da. Mirek je bio s tobom kad si zaključavala pretinac nekadašnjeg pisaćeg stola njegovog tate. Sjećaš se, uvijek je ondje imao svoj pretinac. Ključ je dao tebi.

- Ne znam ni za kakav ključ.

- Ali majko! Moraš ga imati! Mirek ti ga je pouzdano dao! Vidjela sam to!

- Ništa mi niste dali.

- Već je prošlo mnogo godina, možda si zaboravila. Želim samo da pogledaš je li taj ključ kod tebe. Zacijelo ćeš ga pronaći.

- A što da radim s njim?

- Samo pogledaj je li paketić na svome mjestu.

- Zašto ne bi bio? Stavili ste ga onamo?

- Da.

- Pa zašto bih otvarala taj pretinac? Mislite li da sam prčkala po vašim bilješkama?

Tamina se sledila: kako to da svekrva zna da su u paketiću bilješke? Bile su dobro zamotane, a paketić je bio brižljivo zatvoren s nekoliko gumenih vrpca. No brzo se osvijestila i, skrivajući iznenađenje, rekla:

- Ali ja ništa slično ne tvrdim. Samo želim da pogledaš je li sve ondje. Slijedeći put reći ću ti ostalo.

- Ne bi li mogla objasniti o čemu je riječ?

- Majko, ne mogu dugo razgovarati. Strahovito je skupo!

Svekrva se rasplakala:

- Onda mi nemoj telefonirati kad je toliko skupo!

- Majko, nemoj plakati - rekla je Tamina. Napamet je znala njen plač. Kad je željela nešto postići, uvijek bi plakala. Svojim ih je plačem okrivljavala i ništa nije bilo agresivnije od njenih suza.

Slušalicu su razdirali jecaji i Tamina je rekla:

- Do viđenja, majko, opet ću telefonirati.

Svekrva je plakala, i Tamina se nije usudila spustiti slušalicu dok ne čuje pozdrav. Ali plač nije prestajao, a svaka suza stajala je mnogo novaca. Tamina je spustila slušalicu.

- Gospođo Tamina - gostioničarka joj je pokazala sat i skrušeno rekla: - Telefonirali ste predugo. - Računala je koliko je iznosio telefonski razgovor s Češkom, a Tamina se bojala visine svote. Morala je paziti na svaki novčić, da izađe na kraj do slijedeće isplate. Ali, platila je ne trepnuvši.

4.

Tamina i njen muž napustili su Čehoslovačku ilegalno. Pošli su preko turističke agencije na grupno putovanje u Jugoslaviju, pa su preko Austrije pobjegli na Zapad.

Da nitko ne bi otkrio njihove namjere, uzeli su svaki po jedan veliki kovčeg. Podeblji

paket s prepiskom i Tamininim bilješkama u posljednjem su trenutku ostavili kod kuće. Da ih je pronašao carinik okupirane Češke, bilo bi mu sumnjivo kako zbog dva tjedna dopusta na moru uzimaju sa sobom cijelu arhivu intimnog života. Nisu željeli ostaviti paket u stanu, znajući da će ga država nakon njihova odlaska konfiscirati, ostavili su ga kod Taminine svekrve, u ladici napuštenog pisaćeg stola nepotrebnog pokojnom svekru.

Vani je Taminin muž obolio i ona je nemoćno gledala kako joj ga smrt pomalo oduzima. Kad je umro, pitali su je želi li ga pokopati ili spaliti. Kazala je da ga spale. Pitali su je bi li ga stavili u urnu ili ga raspršili. Nije imala dom i preplašila se da će cijeli život nositi muža kao ručnu prtljagu. Rekla im je da ga rasprše.

Zamišljam da se svijet uzdiže oko Tamine kao okrugli zid, a ona je travnjak na njegovu dnu. Iz toga travnjaka uspomena na supruga izbija kao jedina ruža.

Također zamišljam da je Taminina današnjica (sastojala se od raznošenja kave i pružanja uha) tegljačica što plovi po vodi, a ona sjedi i gleda natrag, samo natrag.

U posljednje vrijeme očajava: prošlost je stala blijedjeti. Ima sliku iz putnice, sve su druge ostale u konfisciranom stanu u Pragu. Svaki dan gledala je uprljanu sliku otrgnuta ugla; muž, fotografiran en face (kao na sudskim fotografijama zločinaca), nije baš nalik na sebe. Zato je ona izvodila nad fotografijom neku vrstu duhovne vježbe: zamišljala je njegov profil, poluprofil, pa četvrt profil. Zamišljala je liniju njegova nosa, brade, i svakoga je dana sa strahom utvrđivala kako imaginarna slika pokazuje nove uočljive točke gdje je pamćenje koje ju je slikalo ostavljalo praznine. Za vrijeme tih vježbi prisiljavala se da zamišlja boju njegove puti i sve sitne mane kože, bradavice, izrasline, pjege, žilice. Naporno je, gotovo nemoguće.

Boje kojima se koristi njeno pamćenje nestvarne su i nisu kadre oponašati boju ljudske puti. Zato je izmislila novu tehniku sjećanja: sjedeći nasuprot nekom muškarcu, usredotočeno bi ga promatrala, oblikujući u mislima njegovo lice, dodajući tamniji ton, smještajući pjege i bradavice, smanjujući uši i bojeći oči u modro.

Ali, sav je taj njen napor samo dokazivao koliko mužev lik nestaje unepovrat. Nekoć, u početku njihova poznanstva (bio je deset godina stariji, imao je već neki pojam o bijedi ljudskog pamćenja), zamolio ju je da vodi dnevnik njihova života. Odbijala je, tvrdeći da bi ismijavala njihovu ljubav. Previše ga je voljela da bi mogla prihvatiti mogućnost zaborava nezaboravnog. Na kraju ga je ipak poslušala, ali bez oduševljenja, pa su zapisi vrvjeli praznim stranicama i površnim, nepovezanim bilješkama.

5.

Jedanaest godina živjela je s mužem u Češkoj. Dnevnika, koji su ostali kod svekrve, bilo je također jedanaest. Uskoro nakon suprugove smrti, Tamina je kupila bilježnicu i razdijelila je na jedanaest dijelova. Počela je zapisivati različite događaje, ali iako se uspijevala prisjetiti mnogih zapretenih situacija, uopće nije znala u koji ih dio bilježnice mora upisati. Kronološki slijed beznadno se gubio.

Potom je odlučila da najprije probudi sjećanja koja će joj poslužiti kao orijentir u vremenskoj struji i stvoriti kostur rekonstruirane prošlosti. Njihovi ljetni praznici, na primjer. Mora ih biti jedanaest, ali ona ih se jedva sjećala devet. Dva su se nepovratno izgubila.

Devet praznika poredala je u dijelove bilježnice. Sasvim točno joj je to uspijevalo samo ako se u pojedinoj godini dogodilo nešto izvanredno. Godine 1964. umrla je njezina majka i mjesec dana tužnih praznika Tamina i muž su proveli u Tatrama. Slijedećeg ljeta bili su na moru, u Bugarskoj. Sjećala se praznika 1968. i 1969. godine, jer su bili posljednji što su ih proveli u Češkoj.

Većine se praznika uspjela kako-tako prisjetiti (iako nekima nije mogla odrediti kronologiju), ali Božiće i Nove godine je gotovo zaboravila. U zakucima pamćenja pronašla je samo dva Božića i pet Novih godina.

Potom se prisiljavala da se sjeti svih nadimaka koje joj je davao. Krsnim imenom ju je oslovljavao samo prva dva tjedna. Njegova je nježnost radila kao stroj za neprekidno izmišljanje nadimaka. Imala je mnogo nadimaka, a kako bi se svaki brzo istrošio, izmišljao bi novi. Za dvanaest godina njihova zajedničkog života, moralo ih je biti dvadeset do trideset, i svaki je pripadao sasvim određenom razdoblju tog života.

Ali kako opet pronaći izgubljenу vezu između nadimaka i ritma vremena? Tamina se sjećala samo njih nekoliko. Na primjer, neposredno nakon majčine smrti, šaptao joj je jedan nadimak (nadimak za to vrijeme i taj trenutak) uporno, kao da je budi iz sna. Tog se nadimka sjećala, i mogla ga je sa sigurnošću upisati u odjeljak s natpisom „1964”. Ali ostali nadimci slobodno i ludo su lebdjeli izvan vremena, poput ptica koje su pobjegle iz krletki.

Zato tako očajno čezne za paketom zapisa i pisama.

Dakako, u dnevnicima se moglo naći i ne baš najugodnijih stvari, dana nezadovoljstva, svađa, ali to nije važno. Tamina nije željela vraćati prošlosti njenu poeziju. Željela joj je vratiti izgubljeno tijelo. Nije je proganjala čežnja za ljepotom. Proganjala ju je čežnja za življenjem.

Budući da Tamina sjedi na tegljačici što plovi, gleda samo unatrag. Opseg njenog postojanja samo je ono što vidi ondje daleko iza sebe. Kako se njena prošlost smanjuje, nestaje i rasplinjuje, tako se i Tamina smanjuje i gubi obrise.

Čezne za zapisima što bi taj trošni kostur događaja, koji je stvorila u kupljenoj bilježnici, ispunili opekama i načinili ga kućom u kojoj bi mogla živjeti. Jer, ako se sruši klimava gradnja uspomena, kao loše podignut šator, od Tamine će ostati puka sadašnjost, ta nevidljiva točka, to ništa što polako puže prema smrti.

6.

Zašto onda već odavno nije zamolila svekrvu da joj pošalje paket?

Prepiska s inozemstvom prolazi u Čehoslovačkoj kroz ruke tajne policije, a Tamina se nije mogla pomiriti s tim da policijski činovnici guraju nos u njene intimnosti. Osim toga, suprugovo prezime (još i danas i njeno) zacijelo je ostalo na crnim listama, a policiju i te kako zanima svaki trenutak iz života protivnika, pa makar bili i odavno mrtvi. (U tome se Tamina uopće ne vara: u fasciklima policijskih arhiva naša je jedina besmrtnost.)

Zato je Bibi bila njena jedina nada i Tamina je učinila sve da je obveže. Bibi se željela upoznati s Banakom, pa je Tamina razmišljala: bilo bi onda dobro da barem zna sadržaj neke njegove knjige. Obvezatno mora u razgovoru reći: *da, upravo tako ste to rekli u svojoj knjizi*, ili: *gospodine Banaka, nevjerojatno ste nalik na svoje junake*. Tamina je znala da Bibi nema u stanu ni jednu jedinu knjigu, i da joj je čitanje dosadno. Morala je saznati što ima u Banakinim knjigama, da bi pripremila prijateljicu za susret.

U gostionici je sjedio Hugo. Tamina je stavila pred njega šalicu kave:

- Hugo, poznajete li Banaku?

Hugou je smrdjelo iz usta, ali je inače bio prilično simpatičan: tih, plah, oko pet godina mlađi od Tamine. U gostionicu je dolazio jedanput na tjedan, čas je gledao u knjigu

koju je donosio sa sobom, čas Taminu iza točionika.

- Poznajem - rekao je.

- Htjela bih saznati sadržaj neke od njegovih knjiga.

- Zapamtite, Tamino - objasnio je Hugo - da od Banake nitko nije ništa čitao. Čitati njegove knjige, znači sasvim se ojaloviti. Nitko ne sumnja kako je riječ o drugorazrednom, ako ne i trećerazrednom i desetorazrednom piscu. Uvjeravam vas da je i sam Banaka do te mjere žrtva svoje reputacije da duboko prezire ljude koji čitaju njegove knjige.

Potom više nije tragala za Banakinim knjigama, ali nije ni propustila priliku da organizira sastanak s Banakom. Povremeno je posuđivala svoj stan, koji je danju bio prazan, maloju udanoj Japanki Žužu, koja se ondje tajno sastajala s oženjenim profesorom filozofije. Profesor je poznavao Banaku, pa je Tamina prisilila ljubavnika da ga dovede k njoj baš kad je posjeti i Bibi.

Bibi je, saznajući za to, izjavila:

- Možda je Banaka lijep, pa će se napokon promijeniti tvoj seksualni život.

7.

Doista, od muževe smrti Tamina nije spavala ni s jednim muškarcem. Ne zbog principa. Ta vjernost preko groba činila joj se gotovo smiješnom, i nikad se time nije ponosila. Ali svaki put kad bi zamišljala (a zamišljala je često) da se svlači pred nekim muškarcem, pojavio bi se lik njenog muža. Znala je da će ga neprestano imati pred očima. Da će gledati njegovo lice i njegove oči što je prate.

Dakako, bilo je to glupo i neumjesno, i Tamina je toga bila svjesna. Nije vjerovala ni u zagrobni život suprugove duše, niti je mislila da će, ako postane nečija ljubavnica, povrijediti uspomenu na njega. Ali, bilo je to jače od nje.

Čak joj je pala na um čudna stvar: da je varala muža prije, za njegova života, sad bi joj sve bilo lakše. Njen suprug bio je veseo, uspješan, jak, Tamina se uvijek osjećala slabijom od njega, i činilo joj se da ga ne bi mogla povrijediti da se i trudi to uraditi.

Ali, danas je sve drukčije. Danas bi povrijedila nekoga tko se ne može braniti, tko joj

je predan na milost i nemilost, kao dijete. Njen preminuli muž ipak ima na čitavom svijetu samo nju, ah, samo nju!

Zato se, u trenucima kad je pomišljala na spavanje s nekim drugim, pojavljivao lik njena muža, a s njim i mučna tuga, a s tugom neizmjerena želja za plačem.

8.

Banaka je bio ružan, i teško da je mogao u bilo kojoj ženi probuditi zatomljenu strast. Tamina mu je nalila čaj u šalicu, on je vrlo pristojno zahvalio. Uostalom, svi su se kod Tamine osjećali ugodno, i Banaka je uskoro prekinuo nevezanu konverzaciju, obraćajući se sa smiješkom Bibi:

- Čuo sam da želite napisati knjigu. O čemu?

- Nešto sasvim jednostavno - objašnjavala je Bibi. - Roman. O tome kako ja vidim svijet.

- Roman? - upitao je Banaka s očitim neslaganjem u glasu.

- Pa ne bi to morao biti baš roman - ispravila se Bibi neodređeno.

Banaka je rekao:

- Hajde, zamislite roman. Mnogo različitih likova. Želite se praviti da sve znate o njima? Da znate kako izgledaju, što misle, kako se odijevaju, iz kakve obitelji potječu? Pa priznajte da vas to uopće ne zanima!

- Imate pravo - priznala je Bibi - ne zanima me.

- Znate - nastavio je Banaka - roman je plod iluzija da možemo shvatiti drugoga. Ali što znamo jedni o drugima?

- Ništa - rekla je Bibi.

- Istina je - složila se Žužu.

Profesor filozofije suglasno je kimao glavom.

- Jedino što možemo učiniti - rekao je Banaka - jest da damo izvještaj o sebi. U svemu ostalom prekoračujemo svoju nadležnost. Sve ostalo je laž.

Bibi se oduševila:

- To je istina! Potpuna istina! Pa ja zapravo ne želim pisati roman. Pogrešno sam se izrazila. Želim pisati onako, kako ste ono rekli, da, o sebi samoj. Dati izvještaj o svom životu. Ali ujedno ne želim sakriti da je moj život sasvim običan, da zapravo nisam doživjela ništa osobito zanimljivo.

Banaka se smijuljio:

- Ali to uopće nije važno. Viđeno izvana, ni ja nisam doživio ništa osobito.

- Da! - vikala je Bibi. - Izvrsno rečeno. Viđeno *izvana*, ništa nisam doživjela. Viđeno izvana. Ali osjećam da bi vrijedilo opisati moje *unutrašnje* iskustvo, i da će to sve zanimati!

Tamina je svima nalijevala čaj, zadovoljna što su oba muškarca, koji su u njen stan sišli s Olimpa duha, prijazni s njenom prijateljicom.

Profesor filozofije je pušio lulu, skrivajući se iza dima, kao da se stidi.

- Već od Jamesa Joycea znamo - rekao je - da je najveća pustolovina našeg života odsutnost pustolovine. Odisej, koji se borio pod Trojom, pa se zatim vraćao morima, upravljajući brodom, imao je na svakom otoku ljubavnicu. Ne, to nije naš život. Homerova Odiseja se preselila unutra, intimizirala se. Otoci, mora, sirene koje nas zavode, Itaka što nas zove k sebi, to su danas samo glasovi naše unutrašnjosti.

- Da, upravo tako to osjećam - vikala je Bibi i okrenula se prema Banaki. - Zato sam vas željela upitati kako se to radi. Često osjećam kako je cijelo moje tijelo ispunjeno čežnjom da se izrazim. Da govorim. Da izreknem. Ponekad mislim da ću poludjeti, tako se osjećam punom da bih vikala. Vi to, gospodine Banaka, zacijelo poznajete. Željela bih iskazati svoj život, svoje osjećaje, koji su, to znam, sasvim posebni, ali kad sjednem za stol, odjednom ne znam o čemu da pišem. Na kraju sam zaključila da je to jamačno stvar tehnike. Vjerojatno mi nedostaje neko znanje, koje vi imate. Pa vi ste napisali toliko lijepih knjiga...

9.

Poštedit ću vas predavanja o umjetnosti pisanja, koje su dva Sokrata priredila mladoj gospodi. Želim govoriti o nečem drugom. Nedavno sam se u Parizu vozio taksijem s jednog kraja na drugi, i taksist se raspricao. Navodno ne može noću spavati. Pati od kronične

nesanice. To je počelo za vrijeme rata. Služio je kao mornar i njegov brod je potonuo. Plivao je tri dana i tri noći. Zatim su ga spasili. Nekoliko mjeseci borio se za život. Ozdravio je, ali je izgubio san.

- Imam trećinu života više od vas - nasmiješio se.

- I što radite s tom trećinom viška? - upitao sam ga.

- Pišem - rekao je.

Upitao sam ga što piše.

Piše svoj život. Priču čovjeka koji je tri dana plivao u moru, borio se sa smrću, izgubio san, a ipak je sačuvao snagu da živi.

- To pišete za svoju djecu? Kao obiteljsku kroniku?

Gorko se nasmijao:

- Moju djecu to ne bi zanimalo. Pišem to kao knjigu. Mislim da bi mogla pomoći drugima. Razgovor s taksistom odjednom mi je osvijetlio bit piščeva posla. Pišemo knjige, jer se naša djeca ne zanimaju za nas. Okrećemo se anonimnom svijetu, jer naša žena začepi uši kad joj govorimo. Napomenut ćete da je u slučaju taksista bila riječ o grafomanu, a ne o piscu. Onda moramo najprije raščistiti pojmove. Žena koja piše ljubavniku po četiri pisma na dan nije grafomanka, nego zaljubljena žena. Ali moj prijatelj, koji pravi fotokopije svoje ljubavne korespondencije da bi je jednom tiskao, jest grafoman. Grafomanija nije čežnja za pisanjem dnevnika, pisama, obiteljskih kronika (znači za sebe ili za svoje bliske), nego za pisanjem knjiga (znači imati publiku sastavljenu od nepoznatih čitalaca). U tom je smislu strast taksista i Goethea identična. Goethea ne razlikuje od taksista drukčija strast, nego drukčiji rezultati te strasti.

Grafomanija (opsjednutost pisanjem knjiga) postaje, zakonito, masovna epidemija u trenutku kad društvo ispuni *osnovne* uvjete:

1. visoku razinu općeg blagostanja, koja ljudima omogućuje da se posvete beskorisnoj aktivnosti;

2. visoki stupanj atomizacije društvenog života i, što iz nje proizlazi, opća usamljenost pojedinca;

3. radikalan nedostatak društvenih promjena u unutrašnjem životu nacije. (S tog gledišta čini mi se simptomatično što je u Francuskoj, gdje se gotovo ništa ne događa,

postotak pisaca dvadeset jedan put veći nego u Izraelu. Uostalom, Bibi se točno izrazila, tvrdeći da, viđeno izvana, ništa nije doživjela. Upravo taj nedostatak životnog sadržaja, praznina, motor je koji prisiljava na pisanje. Ali, i posljedica utječe na uzrok. Sveopća usamljenost prouzrokuje grafomaniju, ali masovna grafomanija istodobno utvrđuje i pojačava opću usamljenost. Pronalazak tiska omogućio je opće sporazumijevanje. U vrijeme opće grafomanije, pisanje knjiga poprima suprotan smisao: svatko se nađe opkoljen svojim slovima kao zidom od zrcala, preko kojega ne dopire nijedan glas izvana.)

10.

- Tamina - rekao je Hugo dok je s njim nedavno čavrljala u praznoj gostionici. - Znam da kod vas nemam izgleda. Neću ništa ni pokušati. Ali, mogu li vas pozvati u nedjelju na ručak?

Paketić je bio u provincijskom gradiću, kod svekrve, i Tamina ga je morala nekako prebaciti tati u Prag, da bi ga Bibi ondje mogla preuzeti. Ništa jednostavnije, na prvi pogled. No, dogovor sa starim ljudima, koji imaju svoje mušice, stajat će je mnogo novca i vremena. Telefoniranje je skupo, a njena plaća jedva pokriva izdatke za stanarinu i hranu.

- Da - Tamina je kimnula, imajući na umu telefon u Hugoovom stanu.

Došao je po nju automobilom i uputili su se prema restoranu izvan grada.

Jad njenog položaja trebao bi mu olakšati ulogu nadmoćna osvajača, no on je iza lika slabo plaćene konobarice naslutio tajanstveno iskustvo strankinje i udovice. Osjećao se nesiguran. Njena dobrota bila je poput oklopa koji je nemoguće probiti. Želio je svratiti njenu pažnju na sebe, privući je, prodrijeti u njenu svijest.

Trudio se da izmisli nešto zanimljivo za nju. Prije nego su dospjeli do cilja, zaustavio je automobil da joj pokaže zoološki vrt u parku lijepog provincijskog zamka. Šetali su se između majmuna i papiga, s gotičkim tornjevima u pozadini. Bili su ondje sasvim sami, samo je vrtlar meo lišće što je palo na puteljak. Prošli su pokraj vuka, dabra, majmuna i tigra i došli do velike livade, ograđene žicom, u kojoj su bili nojevi. Bilo ih je šest. Kad su ugledali Taminu i Hugoa, dotrčali su k njima. Gurali su se u gomili prema ogradi, protezali duge vratove, buljili u njih i otvarali široke, plosnate kljunove. Otvarali su ih i zatvarali

nevjerojatnom brzinom, grozničavo, kao da govoreći pokušavaju nadglasati jedni druge. No, kljunovi su bili beznadno nijemi, nisu ispuštali nikakav glas.

Nojevi su bili poput glasnika koji su napamet naučili važnu vijest, ali im je na putu neprijatelj prerezao glasnice i oni su, stigavši do cilja, mogli samo bezglasno micati usnama.

Tamina ih je gledala kao začarana, a nojevi su bez prestanka govorili, sve više, sve brže, i kad su napokon Hugo i ona odlazili, trčali su uz ogradu za njima, klopotali kljunovima, i neprestano upozoravali na nešto, a ona nije znala na što.

11.

- Bilo je to kao u stravičnoj bajci - rekla je Tamina dok je rezala paštetu. - Kao da su mi željeli reći nešto vrlo važno. Ali što? Što su mi željeli reći.

Hugo joj je objašnjavao da se mladi nojevi uvijek tako ponašaju. Kad je posljednji put bio u tom zoološkom vrtu, također su svi dotrčali do žičane ograde i nijemo otvarali kljunove.

Tamina je još bila uznemirena:

- Znae, nešto sam ostavila u Češkoj. Paketić s neakvim pismima i bilješama. Ako mi ga pošalju poštom, policija bi ga mogla zaplijeniti. Bibi želi ljeti otići u Prag. Obećala je da će mi ga donijeti. A sad se bojim da su me nojevi došli opomenuti. Da se s tim paketićem nešto dogodilo. Hugo je znao da je Taminin muž morao emigrirati zbog političkih razloga.

- Neki politički dokumenti? - upitao je.

Tamina je odavno shvatila da mora pojednostavniti svoj život ako ga želi učiniti shvatljivim ovdašnjim ljudima. Beskonačno je komplicirano objašnjavati zašto bi privatna prepiska mogla podleći zapljeni, i uopće, zašto joj je toliko važna. Zato je rekla:

- Da, politički dokumenti.

Odmah se uplašila da će se Hugo zainteresirati za pojedinosti, ali nije se morala bojati. Zar ju je ikad itko išta pitao? Ljudi su joj često govorili što oni sami misle o njenoj zemlji, ali za njeno iskustvo nisu se zanimali.

Hugo upita:

- A Bibi zna da su to političke stvari?

- Ne - rekla je Tamina.

- To je dobro - potvrdio je Hugo - nemojte joj reći da je posrijedi politika. Na kraju bi se uplašila i odbila da vam to donese. Ne možete ni zamisliti čega se sve ljudi boje, Tamina. Bibi mora biti uvjerena da je riječ o nečemu beznačajnom i običnom. Na primjer, o vašoj ljubavnoj prepisci. Da, kažite joj da su u tom paketiću ljubavna pisma!

Hugo se svojoj ideji glasno nasmijao:

- Ljubavna pisma. Da. To ne prelazi njen horizont. To Bibi može shvatiti!

Tamina je mislila kako su ljubavna pisma za Hugoa nešto beznačajno i obično. Nitko ne misli da bi ona mogla voljeti, i da bi to moglo biti važno.

Hugo je dodao:

- Ako se njeno putovanje ne ostvari, možete se pouzdati u mene. Otići ću vam po te stvari.

- Hvala - rekla je Tamina iskreno.

- Skočit ću vam po te stvari - ponovio je Hugo - pa makar me i zatvore.

- Ma kakvi - bunila se Tamina - ništa slično vam se ne može dogoditi. - I nastojala mu je objasniti da strancima ne prijete u Čehoslovačkoj nikakva opasnost. U Češkoj je život opasan samo za Čehe, a oni su navikli, nisu toga više ni svjesni. Odjednom se uzбудila, poznavala je tu zemlju napamet, a ja mogu potvrditi da je govorila stopostotnu istinu.

Sat potom digla je slušalicu Hugoova telefona. Ali, njen drugi razgovor nije ispao ništa bolje od prvoga:

- Nikakav ključić mi niste dali! Cijeli ste život preda mnom sve tajili. Zašto me prisiljavaš da se prisjećam toga kako ste se prema meni ponašali!

12.

Ako su za Taminu uspomene toliko važne, zašto se ne vrati u Češku? Emigranti koji su napustili zemlju 1968. godine već su amnestirani, čak su pozvani da se vrate. Čega se

onda boji Tamina? Nije toliko značajna ličnost da bi je u domovini netko ugrozio!

Da, mogla bi se vratiti bez straha. Ali to ipak nije moguće.

Ondje su svi izdali njenog supruga. Uvjerila je samu sebe da će ga, ako se vrati, i ona izdati. Kad su ga prebacivali s jednog na drugi, uvijek gori posao, pa na kraju sasvim izbacili s posla, nitko se za njega nije založio. Ni njegovi prijatelji. Tamina, dakako, zna da su ga potajno simpatizirali, da su šutjeli jer su bili prestrašeni. Ali upravo zato što su suosjećali s njime, još su se više sramili svog straha. Kad su ga susretali na cesti, pravili su se da ga ne vide bojana. Zbog obzirnosti, supružnici su počeli izbjegavati ljude, da u njima ne pobude stid. Uskoro su se osjećali kao dvoje gubavaca. Pošto su pobjegli iz Češke, bivši kolege njenog muža potpisali su izjavu u kojoj su ga popljivali i osudili. Učinili su to zacijelo samo zato da ne izgube mjesto, poput Taminina muža. Ali, učinili su to. Iskopali su među sobom i prebjezima duboku provaliju, preko koje Tamina više nikad neće preskočiti.

Prve noći nakon bijega, kad su se probudili u malom alpskom pansionu i shvatili da su sami, istrgnuti iz svijeta u kojemu se odvijao njihov dotadašnji život, Tamina je osjetila olakšanje i opuštenost. Bili su prekrasno sami, gore u planinama. Oko njih nevjerojatna tišina. Tamina ju je osjećala kao nenadani dar i pomislila je da je muž otišao iz Praga kako bi izbjegao progon, a ona zato da nađe tišinu: tišinu za sebe i za muža; tišinu za ljubav.

Kad je suprug umro, odjednom ju je obuzela čežnja za domovinom u kojoj je deset godina njihova zajedničkog života posvuda ostavilo tragove. U naglom izljevu osjećaja poslala je osmrtnicu desecima poznanika. Nije dobila nijedan odgovor. Mjesec je dana, za ostatak uštedevine, proboravila na moru. Navukla je kupaći kostim i progutala kutiju pilula za spavanje. Zatim je zaplivala na otvoreno more. Nadala se da će osjetiti umor od pilula i da će potonuti. Ali hladna voda i sportske kretnje (ona je uvijek bila izvrsna plivačica) nisu joj dale da zaspi, a i pilule su vjerojatno bile slabije no što je pretpostavljala.

Vratila se u brda, otišla u sobu i odspavala dvadesetak sati. Kad se probudila, osjetila je u sebi mir. Odlučila je živjeti u tišini i za tišinu.

13.

Plavosrebrno svjetlo Bibina televizora osvjetljivalo je prisutne: Taminu, Žužu, Bibu i

njena muža Renea, koji je trgovački putnik i jučer se vratio nakon četverodnevne odsutnosti. U prostoriji je zaudarala mokraća, a na ekranu se vidjela velika, okrugla, stara, ćelava glava, kojoj je nevidljivi reporter upravo uputio izazovno pitanje:

- Pročitali smo u vašim memoarima nekoliko šokantnih erotskih priznanja.

Bila je to redovita emisija, u kojoj je popularni reporter pozivao po nekoliko autora kojima je prošloga tjedna objavljena knjiga.

Golema se glava samouvjereno nasmijala:

- O, ne. Ništa šokantno! Samo sasvim egzaktno računicu! Računajte sa mnom. Moj erotski život počeo je u petnaestoj godini. - Okrugla staračka glava ponosno je pogledala oko sebe: - Da, u petnaestoj godini. Danas imam šezdeset pet. Znači, pedeset ljeta erotikog života. Mogu pretpostaviti - a to je vrlo trijezna pretpostavka - da sam vodio ljubav dvaput na tjedan. Znači sto puta na godinu, pet tisuća puta u životu. Računajte dalje. Ako jedan orgazam traje pet sekundi, proživio sam pet tisuća sekundi orgazama. To nije loše, je li?

Svi u sobi ozbiljno su kimali i Tamina je zamislila ćelava starca kako doživljava neprekidni orgazam, kako se svija, hvata za srce, kako mu nakon petnaest minuta ispada umjetno zubalo iz usta, a u slijedećih petnaest pada mrtav. Prasnula je u smijeh.

- Što se smiješ? - prekorila ju je Bibi. - Nije to tako loša bilanca. Šest sati i šest minuta orgazma.

Žužu je rekla:

- Mnogo godina uopće nisam znala što je to orgazam. Ali sad ga redovito doživljavam već nekoliko godina.

Svi su govorili o Žužinom orgazmu, dok se na ekranu durilo pišćevo lice.

- Zašto se toliko duri? - upitao je Rene.

Pisac na ekranu je govorio:

- To je vrlo važno. Vrlo važno. Ja to objašnjavam u svojoj knjizi.

- Što je vrlo važno? - zanimala se Bibi.

- Da je proveo djetinjstvo u selu Rur - objasnila je Tamina.

Muškarac koji je proveo djetinjstvo u selu Rur imao je dugačak nos koji ga je poput utega vukao dolje, glava mu je padala sve niže, pa se na trenutke činilo da će ispasti kroz

ekran u sobu. Lice, s utegom od nosa, bilo je neizmjereno uzbuđeno dok je govorilo:

- Objasnio sam to u svojoj knjizi. Cijelo moje stvaralaštvo vezano je uz jednostavno selo Rur, i onaj tko to ne shvaća, ne može razumjeti moje djelo. Upravo sam ondje pisao i svoje prve pjesme. Da. Smatram to vrlo važnom stvari.

- Postoje muškarci - govorila je Žužu - s kojima nikad nemam orgazam.

- Nemojte zaboraviti - govorio je pisac, a lice mu je bivalo sve uzbuđenije - da sam upravo u Ruru prvi put vozio bicikl. Da, to potanko opisujem u svojoj knjizi. A svi vi znate što u mojem djelu znači bicikl. To je simbol. Bicikl je za mene prvi korak čovječanstva iz patrijarhalnog svijeta u svijet civilizacije. Prvi flert s civilizacijom. Flert djevice prije prvog poljupca. Još traje djevičanstvo, a već se dogodio grijeh.

- To je istina - potvrdila je Žužu. - Moja kolegica Tanaka imala je prvi orgazam dok je, a bila je još djevica, vozila bicikl.

Svi su se raspričali o Tanakinu orgazmu, a Tamina je upitala Bibi:

- Mogu li se poslužiti tvojim telefonom?

14.

Zadah mokraće u susjednoj sobi jače se osjećao. Ondje je spavala Bibina kći.

- Znam da ne razgovarate - šaptala je Tamina - ali ne postoji drugi način da to izvučem od nje. Moraš otići onamo i uzeti joj. Ne pronađeš li ključ, prisilit ćeš je da provali u ladicu. To su moje stvari. Pisma i slično. Imam pravo na njih.

- Tamino, nemoj me tjerati ga govorim s njom!

- Tata, prisili se, učini to za mene. Ona se tebe boji, neće se usuditi da te odbije.

- Znaš što, ako tvoji poznanici dođu u Prag, dat ću im bundu za tebe. To je važnije od starih pisama.

- Ali meni nije stalo do bunde. Hoću taj paketić.

- Govori glasnije. Ne čujem te - žalio se otac, no Tamina je namjerno govorila tiho, jer nije željela da Bibi čuje njene rečenice na češkom, koje bi otkrile međunarodni razgovor

zbog kojeg se odbrojavaju skupe sekunde vlasniku telefona.

- Kažem da mi je stalo do tog paketića, a ne do bunde - ponavljala je.

- Tebi je uvijek stalo do gluposti.

- Tata, ovaj telefonski razgovor grozno je skup. Molim te, zar zaista ne možeš otići k njoj?

Razgovor se zapleo. Otac ju je svaki trenutak molio da ponovi što je rekla i tvrdoglavo odbijao da posjeti svekrvu. Na kraju je rekao:

- Pozovi brata. Neka on ode k njoj. Može mi onda donijeti taj paketić.

- Ali brat je uopće ne poznaje!

- Pa to je baš prednost - nasmijao se otac. - Inače nikad ne bi otišao k njoj!

Tamina je brzo mislila. Možda doista ne bi bilo loše poslati svekrvi energičnog i svojevoljnog brata. No Tamina mu ne želi telefonirati. Otkad ona živi vani, nisu izmijenili nijedno pismo. Brat je imao izvrsno plaćeno mjesto i zadržao ga je samo na temelju toga što je prekinuo sve veze sa sestrom emigrantkinjom.

- Tata, ne mogu ga pozvati. Ne bi li mu ti mogao objasniti? Molim te, tata!

15.

Otac je bio malen i kržljiv i dok je nekoć ulicom šetao s Taminom, bio je ponosan kao da cijelom svijetu pokazuje spomenik herojske noći u kojoj ju je stvarao. Zeta nikad nije volio i vodio je s njim stalni rat. Kad je prije nekoliko minuta predlagao Tamini da joj pošalje bundu (zacijelo ostavštinu neke preminule rođakinje), nije ga na to potakla briga za kćerkino zdravlje, nego staro suparništvo. Želio je pretpostaviti oca (bundu) mužu (paketić s prepiskom).

Taminu je hvatala jeza od pomisli na to da se paketić našao u neprijateljskim rukama oca i svekrve. Sve je češće zamišljala da njene zapise čitaju strani ljudi i govorila sebi da su tuđi pogledi poput kiše koja briše natpise sa zidova. Ili, poput svjetla koje prerano padne na fotografski papir u razvijaču, pa uništi sliku.

Shvatila je da je vrijednost i smisao njenih pisanih uspomena u tomu što su

namijenjene *samo njoj*. U trenutku kad izgube to svojstvo, prekinut će se intimna veza što je s njima spaja. Više ih neće moći čitati svojim očima, samo očima publike koja se upoznaje s tuđim dokumentom. I taj što je pisao pismo, pretvorit će se u stranca. Upadljiva sličnost između nje i autora zapisa, koja će ipak ostati, djelovat će poput parodije i ismijavanja. Ne, nikad više ne bi mogla čitati svoje bilješke pošto ih pročitaju tuđe oči!

Onda ju je obuzela nestrpljivost. Čeznula je za pismima i bilješkama, željela je da ih dobije što brže, dok još nije uništena slika prošlosti zabilježena u njima.

16.

Bibi je ušla u gostionicu i sjela na barski stolac.

- Zdravo, Tamina. Daj mi viski.

Obično je naručivala kavu, rjeđe porto. To što je naručila viski, svjedočilo je o njenom nesvakidašnjem raspoloženju.

- Kako napreduje pisanje? - upitala ju je Tamina i ulila joj alkohol u čašu.

- Za to bih morala biti bolje raspoložena - objasnila je Bibi. Jednim gutljajem ispila je viski i naručila drugi.

U gostionicu je ušlo još nekoliko ljudi. Tamina ih je zapitala što žele, pa je zašla za pult, nalila prijateljici drugi viski, a zatim otišla poslužiti goste. Kad se vratila, Bibi joj je rekla:

- Ne mogu više podnijeti Renea. Kad dođe s puta, samo se izležava u krevetu. Po dva dana ne izlazi iz pidžame. Ti bi to podnijela? A najgore je kad se hoće ševiti. Nije mu bistro da me to više uopće ne zanima. Trebala bih ga ostaviti. Neprestano priprema taj svoj kretenski dopust. Izvali se u krevetu, u pidžami, i bulji u atlas. Najprije je želio da idemo u Prag. To ga je sad već prošlo. Pronašao je neku knjigu o Irskoj, i hoće po svaku cijenu u Irsku.

- Znači da ćete na dopust u Irsku? - upitala ju je Tamina, stisnuta grla.

- Mi? Mi nećemo nikamo. Ja ću ostati ovdje i pisati. Mene neće odvući. Rene mi nije potreban. A njega je baš briga za mene! Pišem, zamisli, a još me nije ni upitao što pišem.

Shvatila sam da nemamo što reći jedno drugomu.

Tamina je poželjela da je upita: „Ti onda nećeš u Češku?” Ali, grlo joj se stislo i nije mogla progovoriti.

U tom je trenutku u gostionicu ušla Japanka Žužu i sjela na barski stolac, uz Bibi. Počela je:

- Biste li se mogle ševiti na javnom mjestu?

- Kako to misliš? - upitala je Bibi.

- Na primjer, ovdje, u gostionici na podu, pred svima. Ili u kinu, za vrijeme predstave.

- Tišina - viknula je Bibi dolje, gdje je pokraj nogu njena stolca galamilo dijete. Onda je rekla:

- Zašto ne? U tome nema ničega neprirodnog. Zašto bi se trebalo stidjeti zbog nečega što je prirodno?

Tamina se iznova ohrabrila da zapita hoće li Bibi ići u Češku. No odjednom je shvatila da je pitanje uzaludno. Sve je i previše jasno. Bibi neće u Češku.

Iz kuhinje je izašla gostioničarka i smiješeći se pružila ruku Bibi.

- Kako ste?

- Potrebna je revolucija - rekla je Bibi. - Nešto bi se moralo dogoditi. Napokon bi se nešto moralo dogoditi!

Noću je Tamina sanjala nojeve. Stajali su uz ogradu i govorili s njom, nadglasavajući jedan drugoga. Taminu je hvatala jeza. Nije se mogla pomaknuti, pratila je nijeme kljunove kao hipnotizirana. Usta su joj bila grčevito stisnuta, jer je u njima imala zlatni prsten i bojala se da ga ne izgubi.

17.

Zašto je zamišljam sa zlatnim prstenom u ustima?

Ne znam, ali zamišljam je tako. I odjednom se sjećam rečenice: tih, vedar, metalan ton: *kao kad zlatni prsten padne na srebrni pladanj.*

Kad je Thomas Mann bio još vrlo mlad, napisao je naivno ushićenu pripovijest o smrti: u toj je pripovijesti smrt lijepa, kao što je lijepa za sve koji sanjaju o njoj, a još su vrlo mladi, i smrt je za njih nestvarna i čarobna kao plavkasti glas daljina.

Mlad, nasmrt bolestan muškarac ulazi u vlak i izlazi na nepoznatom kolodvoru, ide u grad nepoznatog imena, i iznajmljuje sobu u kući neke stare žene kojoj je čelo pokriveno lišajem. Ne, ne želim pričati što se onda događa u toj iznajmljenoj kući, samo želim podsjetiti na jednu malu epizodu: kad je bolesni mladić prolazio sobom, *činilo mu se da se u odjek njegovih koraka umiješao neki jasan, tih, metalan ton: ali možda mu se to samo učinilo. Kao kad zlatni prsten padne na srebrni pladanj, pomislio je...*

Tome akustičkom događaju nećemo u pripovijesti dali nikakav nastavak ni objašnjenje. S obzirom na samu priču, mogla bi biti ispuštena bez posljedica. Taj se zvuk jednostavno dogodio bez razloga, samo tako.

Mislim da je Thomas Mann dao tomu *jasnom, tihom, metalnom* tonu da zazvuči samo zato da bi nastala tišina. Trebala mu je da čujemo ljepotu (jer je smrt o kojoj je pričao bila smrt-ljepota), a ljepoti je, da bi se mogla promatrati, potrebna određena minimalna mjera tišine (mjerilo koje je upravo zvuk zlatnog prstena koji je pao na srebrni pladanj).

(Da, jasno mi je da ne znate o čemu govorim, jer ljepota je već odavno zatrta. Nestala je pod pučinom šumova - šumova riječi, šumova automobila, šumova glazbe, šumova slova - u kojima neprestano živimo. Potonula je poput Atlantide. Od nje je ostala samo riječ, smisao svake godine sve manje razumljiv).

Tamina je prvi put začula tu tišinu (skupocjenu kao komadić mramornog kipa iz potopljene Atlantide) kad se probudila nakon bijega iz Češke, u alpskom hotelu, okruženom šumama. Drugi put ju je začula kad je plivala u moru, želuca puna pilula, koje su joj umjesto smrti donijele neočekivani mir. Ovu tišinu željela je braniti svojim tijelom i u svom tijelu. Zato je vidim u njenom snu, kako stoji čelom okrenuta prema žičanoj ogradi, a u grčevito stisnutim ustima drži zlatni prsten.

Nasuprot njoj je šest dugačkih vratova sa sićušnim glavicama i plosnatim kljunovima koji se tiho otvaraju i zatvaraju. Ne razumije ih. Ne zna prijete li joj, opominju li je, upozoravaju ili mole. A kako ništa ne zna, osjeća neizmjernu zebnju. Boji se za zlatni prsten (glazbena vilica tišine) i grčevito ga skriva u ustima.

Tamina neće nikad saznati što su joj došli reći. No, ja to znam. Nisu je došli opomenuti, upozoriti, ni prijetiti joj. Uopće se ne zanimaju za nju. Došli su pričati svaki o

sebi samom. Kako je koji žderao, kako je spavao, kako je trčao k ogradi i što je vidio iza nje. Da je proveo svoje važno djetinjstvo u važnom selu Ruru. Da je njegov važni orgazam trajao šest sati. Da je iza ograde vidio babu koja je na glavi imala rubac. Da je plivao, obolio i opet ozdravio. Da se, kad je bio mali, vozio na biciklu, a danas je požderao sanduk trave. Svi stoje pred Taminom i viču, pričaju, navaljuju, ratoborno i agresivno, jer ništa na svijetu nije važnije od onoga što joj oni žele reći.

18.

Nekoliko dana poslije toga u gostionici se pojavio Banaka. Bio je potpuno pijan, sjeo je na barski stolac, dvaput pao, dvaput se opet popeo, naručio kalvados i onda položio glavu na stol. Tamina je zapazila da plače.

- Što vam je, gospodine Banaka? - upitala ga je.

Banaka ju je pogledao kroz suze i pokazao prstom na svoja prsa:

- Ja nisam, razumijete! Ja nisam! Ja ne postojim!

Onda je otišao u zahod, iz zahoda na ulicu, a nije platio.

Tamina je o tome pričala Hugou, i taj joj je umjesto objašnjenja pokazao stranicu iz novina s nekoliko recenzija i s člankom o Banakinu djelu, koji se sastojao od četiri posprdna retka. Događaj s Banakom koji je pokazivao na svoje grudi i plakao, tvrdeći da ne postoji, podsjetio me na stih iz Goetheova „Zapadno-istočnog divana”: „*Živi li čovjek, kad drugi žive?*” U Goetheovu pitanju skrivena je tajna sveg književnikovog pisanja: pisanjem knjiga čovjek se pretvara u univerzum (znamo da se govori o univerzumu Balzacovu, univerzumu Čehovljevu, univerzumu Kafkinu), a svojstvo univerzuma upravo je to što je jedini. Postojanje drugog svemira ugrozilo bi ga u samoj njegovoj srži.

Dva postolara, nemaju li slučajno radnju u istoj ulici, mogu živjeti u najljepšem skladu. Ali ako oba počnu pisati knjige o sudbini postolara, smetat će jedan drugomu i pitat će: *Živi li postolar kad drugi postolari žive?*

Tamini se činilo da je jedan tuđi pogled u stanju uništiti vrijednost njenih dnevnika, a Goethe ima osjećaj da jedan jedini pogled jednoga jedinog čovjeka, koji nije uperen u njegove retke, dovodi u sumnju samo Goetheovo postojanje. Razlika između Tamine i

Goethea razlika je između čovjeka i pisca.

Onaj tko piše knjigu ili je sve (jedini svemir za sebe i za druge) ili ništa. A budući da *sve* nikad nije dano jednom čovjeku, svi mi koji pišemo knjige jesmo *ništa*. Nepriznati smo, ljubomorni, ranjeni, i želimo onomu drugom smrt. U tome smo ravni jedni drugima: Banaka, Bibi, ja i Goethe.

Nezadrživ rast masovne grafomanije među političarima, taksistima, roditeljima, ljubavnicima, ubojicama, prostitutkama, policajcima, liječnicima i pacijentima, dokazuje mi da svaki čovjek, bez iznimke, nosi u sebi književnika kao svoju mogućnost, pa bi čovječanstvo s punim pravom moglo istrčati na ulicu i vikati: svi smo mi pisci! Jer svatko pati od straha da će nestati nenaslušan i nezapažen u ravnodušnom svemiru, i zato se želi na vrijeme sam pretvoriti u svemir riječi.

Kad se jednom (a bit će to uskoro) probudi pisac u svim ljudima, nastat će dani opće gluhoće i nesporazuma.

19.

Sad joj ostaje Hugo kao jedina nada. Pozvao ju je na večeru, i ona je ovaj put vrlo rado pristala. Hugo sjedi za *stolom* nasuprot njoj i razmišlja samo o ovom: Tamina mu neprestano izmiče. Nesiguran je pred njom, nije sposoban za izravni napad. Što više pati od toga što nema hrabrosti za cilj, tako skroman i određen, to više čezne da osvoji svijet, onu beskonačnost sveodređenoga, onu neodređenost beskonačnoga. Vadi iz džepa časopis, otvara ga i pruža Tamini. Na jednoj je stranici poduži članak potpisan njegovim imenom.

Potom se upušta u opširan govor. Priča o časopisu što joj ga je dao: da, zasad ga čita malo ljudi izvan njegova grada, ali je unatoč tome posrijedi teoretska revija na razini, ljudi koji je stvaraju hrabri su i jednom će mnogo značiti. Hugo govori i govori, a njegove riječi željele bi postati metafora erotske agresivnosti, smotra njegove snage. U njima je čarobna spremnost apstraktnoga koje je požurilo da zamijeni nesavladivost konkretnoga. A Tamina gleda Hugoa i preslikava njegovo lice. Te su se duhovne vježbe pretvorile u naviku. Više ne zna drukčije gledati muškarce. Naporno je, mobilizira svu svoju maštu, pa se na kraju smeđe Hugoove oči mijenjaju u plave. Tamina ih nepomično promatra jer, da se plava boja ne bi rasplinula, mora je u njegovim očima držati svom snagom svoga pogleda.

Njen pogled uznemiruje Hugoa, pa zato sve više i više priča, njegove su oči prekrasno plave i čelo se sa strana malko izdužuje, tako da naprijed od njegove kose ostaje samo uski trokut, vrškom uperen nadolje.

- Uvijek sam svoju kritiku upućivao našem zapadnom svijetu. No nepravda koja u nas vlada mogla bi nas dovesti do nepravedne dobrohotnosti prema drugim zemljama. Zahvaljujući vama, da, zahvaljujući vama, Tamina, shvatio sam da je problem vlasti svuda isti, i u vas, i u nas, na Zapadu i na Istoku. Ne bismo smjeli nastojati da nadomjestimo jedan oblik moći drugim, nego poricati sam *princip* vlasti, i poricati ga svuda.

Hugo se nagine prema Tamini preko stola i ona osjeća kiseli zadah iz njegovih usta, koji ometa njene duhovne vježbe. Nad Hugoovim čelom opet raste gusta kosa. A Hugo ponavlja da je svega toga postao svjestan upravo zbog nje.

- Kako to? - prekine ga Tamina. - Nikad nismo ni govorili o tome!

Na Hugoovom licu ostalo je još samo jedno plavo oko, i ono polako prelazi u smeđe.

- Niste mi morali ništa reći, Tamina. Dovoljno je što sam mnogo razmišljao o vama.

Konobar se nagne nad stol i stavi pred njih tanjure s predjelom.

- Pročitat ću to kod kuće - ugurala je Tamina časopis u torbicu. Potom je napomenula

- Bibi neće ići u Prag.

- Znao sam to - rekao je Hugo i dodao - nemojte se bojati, Tamina. Obećao sam vam. Ja ću otići.

20.

- Imam za tebe dobru vijest. Govorio sam s tvojim bratom. Ove subote otići će k svekrvi.

- Zaista?! A jesi li mu sve objasnio? Rekao si mu da će, ne nađe li svekrva ključ, morati jednostavno provaliti u ladicu?

Tamina je položila slušalicu kao u polusnu.

- Dobra vijest? - upitao je Hugo.

- Da - kimnula je.

Još je čula tatin glas, veseo i odlučan, pa je govorila sama sebi da ga je okrivljavala bez razloga. Hugo je ustao i prišao baru. Izvadio je dvije čaše i nalio viski u njih.

- Od mene možete telefonirati kad hoćete i koliko dugo hoćete. Ja vam mogu samo ponoviti ono što sam vam već rekao. Dobro mi je s vama, iako znam da sa mnom nećete nikad spavati.

Prisilio se reći *znam da sa mnom nećete nikad spavati* samo da dokaže sebi samome kako je kadar izgovoriti toj nepristupačnoj ženi neke riječi u oči (makar u opreznoj, negativnoj formi) i osjećao se gotovo drskim.

Tamina je ustala i pošla prema Hugou da uzme čašu iz njegovih ruku. Mislila je na brata. Nisu bili govorili neko vrijeme, ali ipak su se voljeli i bili voljni pomoći jedno drugome.

- Neka vam se ispune sve želje. - Hugo je jednim gutljajem ispio sadržaj čaše.

I Tamina je ispraznila čašu i stavila je na stol. Zatim je htjela sjesti, ali prije no što je to uspjela, Hugo ju je zagrlio.

Nije se branila, samo je okrenula glavu. Usta su joj se iskrivila, a čelo prekrilo borama.

Zagrlio ju je, nije ni znao kako. Isprva se bojao i da ga je Tamina odgurnula, plaho bi odstupio, možda bi se ispričao. Ali Tamina ga nije odgurnula, a njeno iskrivljeno lice i okrenuta glava neizmjenjivo su ga uzbudili. Tih nekoliko žena koje je dosad poznao nikad nisu izrazito reagirale na njegove dodire. Ako bi odlučile da će spavati s njim, svlačile su se sasvim mirno, gotovo ravnodušno, i čekale su što će učiniti s njima. Iskrivljeno Taminino lice dalo je njihovu zagrljaju značenje, o kojem dotad nije ni sanjao. Bijesno ju je grlio i nastojao strgnuti haljinu s nje.

Ali zašto se Tamina ne brani?

O ovoj je situaciji, s bojazni, razmišljala već tri godine. Već tri godine živi pod njenim hipnotičkim dojmom. I ova je situacija bila točno takva kakvu je zamišljala. Zato se nije branila. Prihvatila ju je kao što se prihvaća neizbježno.

Samo je odvrćala glavu. Ali ni to nije pomoglo. Muževa slika bila je ovdje i kako se okretala njena glava, tako je i slika putovala po sobi. Bila je to slika muža u grotesknoj,

nadljudskoj veličini, da, upravo takva kakvu je tri godine zamišljala.

A zatim je bila potpuno gola i Hugo je, uzbuđen od onoga što je u nje smatrao uzbuđenjem, otkrio sa zaprepaštenjem da je dolje suha.

21.

Jednom su joj izvodili mali kirurški zahvat bez narkoze pa se bila prisilila da za vrijeme operacije ponavlja nepravilne engleske glagole. Sad se nastojala ponašati slično i sve je misli usredotočila na zapise. Razmišljala je kako će oni uskoro dospjeti na sigurno, k ocu, i kako će ih donijeti taj dobri dečko Hugo.

Taj se dobri dečko Hugo već neko vrijeme divlje kretao po njoj i sad je zapazila da se čudno podiže na ruke i kruži bokovima na različite strane. Shvatila je da je nezadovoljan njenim reakcijama, da mu se čini premalo uzbuđena, pa nastoji ulaziti u nju pod različitim kutovima, ne bi li negdje u njenim dubinama pronašao tajanstvenu točku njene osjetljivosti, koja se sakrila pred njim.

Nije željela promatrati njegovo uporno nastojanje i okrenula je glavu. Nastojala je disciplinirati misli i opet ih usmjeriti svojim dnevnicima. Prisilila se da ponavlja slijed njihovih dopusta, tako kako ih je nepotpuno rekonstruirala: prvi dopust pokraj malog češkog ribnjaka; onda Jugoslavija, ponovo mali češki ribnjak, i jedne češke toplice, no poredak je tih dopusta nejasan. Godine 1964. bili su u Tatrama, a slijedeće godine u Bugarskoj; onda se tragovi gube. Godine 1968. proveli su cijeli dopust u Pragu, slijedeće godine išli su u toplice, slijedila je emigracija i posljednji dopust u Italiji.

Hugo je sad izišao iz nje i nastojao okrenuti njeno tijelo. Shvatila je da bi po njegovoj želji morala stati na sve četiri. U tom je trenutku postala svjesna da je on mlađi od nje, i zastidjela se. Potisnula je osjećaje i poslušala potpuno ravnodušno. Potom je osjetila tvrde udarce njegova tijela na svojoj stražnjici. Shvatila je da je želi zadiviti svojom snagom i izdržljivošću, da se bori u nekoj odsudnoj borbi, da polaže maturu, tokom koje mora pokazati da je može svladati, i da je dostojan nje.

Nije znala da je Hugo ne vidi. Letimičan pogled na Tamininu stražnjicu (na otvoreno oko njene odrasle i lijepe stražnjice, oko koje ga je nemilosrdno promatralo) bio ga je toliko

uzbudio da je odmah zatvorio oči, usporio kretanje i počeo duboko disati. I on se sad trudio da razmišlja o nečemu drugom (u tome su bili slični), samo da je ševi još trenutak dulje.

A ona je gledala veliko lice svog muža na bijeloj stijeni Hugoova ormara. Vrlo brzo zatvorila je oči i tiho ponavljala slijed dopusta, kao da su to bili nepravilni glagoli: najprije dopust kod ribnjaka, onda Jugoslavija, ribnjak, toplice, ili toplice, Jugoslavija, ribnjak, onda Tatre, Bugarska, i tragovi se gube; onda Prag, toplice i na kraju Italija. Hugoovo dahtanje prekinulo je sjećanje. Otvorila je oči i ugledala muževo lice na bijelom ormaru. I Hugo je otvorio oči. Ugledao je oko Taminine stražnjice i slast ga je prožela kao bljesak.

22.

Kad je brat posjetio Tamininu svekrvu, nije ni morao provaljivati u pretinac. Bio je otvoren, a svih jedanaest dnevnika ležalo je unutra. Nisu bili zamotani u paketić, samo nabacani jedan na drugi. I pisma su bila porazbacana po pretincu, kao hrpa papira. Brat ih je, skupa s dnevnicima, ubacio u kovčežić i odnio tati.

Tamina je preko telefona zamolila tatu da sve opet zamota i zalijepi i da ni on ni brat ne čitaju ništa od toga.

Pomalo uvrijeđeno umirivao ju je kako mu ni u snu ne bi palo na um oponašati svekrvu i čitati nešto što ga se ne tiče. Ali ja znam (i Tamina to zna također) da postoje pogledi kojima se nijedan čovjek ne može oduprijeti; na primjer, pogled na automobilsku nesreću ili na tuđa ljubavna pisma. Intimna prepiska sad je napokon skrivena kod tate. No, je li Tamini stalo do nje? Nije li stoput rekla samoj sebi da su tuđi pogledi poput kiše koja briše natpise?

Ne, varala se. Čezne za njima još više nego prije, još su joj draži. To su zapisi zaplijenjeni i silovani kao što je i ona zaplijenjena i zaprljana, imaju, dakle, ona i njena uspomena istu, sestrinsku sudbinu. To više ih voli.

No, osjeća se postićena.

Nekoć, vrlo davno, bilo joj je jedva sedam godina, stric ju je ugledao голу u spavaćoj sobi. Grozno se stidjela, a njen se stid promijenio u inat. Samoj sebi svečano se zaklela da ga više nikad u životu neće pogledati. Mogli su je opominjati, grditi, ismijavati, nikad nije

podigla oči prema stricu koji ih je često posjećivao.

Sad se našla u sličnoj situaciji. Bila je zahvalna ocu i bratu, ali ih nije željela nikad više vidjeti. Znala je, jasnije nego prije, da se nikad više neće vratiti k njima.

23.

Neočekivani seksualni uspjeh donio je Hugou i neočekivano razočaranje. Unatoč tome što ju je smio imati kad bi mu se god prohtjelo (teško mu je mogla braniti ono što mu je već jednom dopustila), osjećao je da je nije uspio ni privući ni zadiviti. O, kako golo tijelo ispod njegova tijela može biti tako ravnodušno, tako nedohvatljivo, tako strano! Želio je od nje učiniti dio svoga unutrašnjeg svijeta, toga veličanstvenog svemira, sastavljenog od njegove krvi i njegovih misli!

Sjedio joj je nasuprot u kavani i rekao:

- Želim napisati knjigu, Tamina, knjigu o ljubavi, da, o sebi i o tebi, o nama, naš najintimniji dnevnik, dnevnik naših tijela, da, želim u njoj uništiti sve prepreke i reći sve o sebi, sve što jesam i što mislim, bit će to ujedno politička knjiga, politička knjiga o ljubavi i ljubavna knjiga o politici...

Tamina je gledala Hugoa i on odjednom nije mogao podnijeti njen pogled, gubio je nit govora. Želio ju je primiti u svemir svoje krvi i svojih misli, ali ona je savršeno zaključana u svom vlastitom svijetu, pa njegove riječi o jedinstvu postaju u njegovim ustima sve teže i teže, i njihov se tok usporuje:

- ... ljubavna knjiga o politici, da, jer svijet mora biti stvoren po mjeri čovjeka, po našoj mjeri, po mjeri naših tijela, tvog tijela, Tamina, mog tijela, da, da čovjek napokon može drukčije ljubiti i drukčije voditi ljubav...

Riječi su kao zalogaji žilava, nesažvakana mesa. Hugo je zašutio. Tamina je bila lijepa i on je osjetio mržnju prema njoj. Činilo mu se da ona zloupotrebljava vlastitu sudbinu. Sagrađila je svoju prošlost emigrantkinje i udovice kao neboder lažnog ponosa, s kojega je gledala na sve. A Hugo je ljubomorno razmišljao o svojoj vlastitoj kuli koju nastoji podići nasuprot njenom neboderu, a koju je ona odbijala da vidi: kulu sagrađenu od objavljenog članka i pripremane knjige o njihovoj ljubavi. Onda je Tamina rekla:

- Kad ćeš ići u Prag?

Hugo je pomislio da ga nikad nije voljela i da je bila s njim jednostavno zato što netko mora u Prag. Ispunila ga je neodoljiva čežnja za osvetom.

- Tamino - rekao je - mislio sam da ćeš sama shvatiti. Čitala si valjda moj članak!

- Čitala sam - odvratila je Tamina.

Nije joj vjerovao. Ako ga je i čitala, nju nije zanimao. Nikad nije govorila o njemu. A Hugo je osjećao da je jedini veliki osjećaj za koji je sposoban, vjernost toj nepriznatoj, napuštenoj kuli (kuli objavljenog članka i pripremane knjige o ljubavi prema Tamini), da je kadar ići u borbu za nju i prisilit će Taminu da je zamijeti i da se užasne nad njenom visinom.

- Pa znaš da tu pišem o problemu vlasti. Analiziram njeno funkcioniranje. I služim se onim što se događa u vas. Govorim o tome otvoreno.

- Molim te, ti zaista misliš da u Pragu znaju za tvoj članak?

Hugoa je ranjavala njena ironija:

- Već dugo živiš vani pa si zaboravila što sve zna vaša policija. Taj je članak imao veliki odjek. Dobio sam hrpu pisama. Vaša policija zna za mene. Uvjeren sam.

Tamina je šutjela i bila je sve ljepša i ljepša. Bože moj, bio bi kadar ići stoput u Prag i natrag, samo da barem malo uzme u obzir svemir u koji je želi uklopiti, svemir njegove krvi i njegovih misli! Naglo je promijenio ton:

- Tamino - rekao je tužno. - Znam da se ljutiš što ne mogu ići u Prag. Najprije sam mislio da pričekam s tiskanjem tog članka, ali sam onda shvatio da više ne smijem šutjeti. Razumiješ li me?

- Ne - odgovorila je Tamina.

Hugo je znao da su sve što govori besmislice koje su ga odvele tamo kamo nije želio da ga odvedu, ali sad se ne može povući i sav je očajan. Na licu su mu izbile crvene mrlje i glas mu je zadrhtao:

- Ti me ne razumiješ? Ne želim da to u nas završi kao u vas! Budemo li svi šutjeli, postat ćemo robovi!

Tamina je u tom trenutku osjetila nepodnošljivu mučninu, ustala je sa stolca i otrčala u zahod. Želudac joj se popeo sve do grla, klekla je pred školjku, povraćala, tijelo se grčilo

kao u plaču i pred očima je vidjela kurac, muda i dlake tog dečka, osjećala je odurni kiseli zadah iz njegovih usta, dodire njegovih bedara na svojoj stražnjici i shvatila da se više ne može sjetiti spolnog organa i dlaka svog muža, da je pamćenje gađenja jače od pamćenja nježnosti (bože moj, da, pamćenje gađenja jače od pamćenja nježnosti!) i da u njenoj jednoj glavi neće preostati ništa, samo ovaj dječak kojemu zaudara iz usta, i povraćala je i grčila se i povraćala.

Onda je otišla iz zahoda i usta (još puna kisela ukusa) bila su joj čvrsto zatvorena.

On je bio zbunjen. Želio ju je otpratiti kući, no ona mu nije rekla ni riječi, usta su joj bila neprestano zatvorena (kao u snu, kad je u njima skrivala zlatni prsten).

Govorio joj je, a ona nije odgovarala, samo je ubrzala korak. Potom više nije znao što da kaže, još je malo išao pokraj nje, pa zastao. Ona je nastavila hodati, ne okrenuvši se.

I dalje je raznosila kavu, a u Češku više nikad nije telefonirala.

CW & BU

PETI DIO

LITOST

CW & BU

Tko je Kristina?

Kristina je tridesetogodišnjakinja, ima jedno dijete, muža mesara s kojim živi u sretnom braku, i vrlo povremenu vezu s mjesnim auto-mehaničarom, s kojim vodi ljubav od vremena do vremena u dosta neudobnim okolnostima, u radionici nakon radnog vremena. Mali grad pruža malo mogućnosti za vanbračne ljubavi, ili, drukčije rečeno, zahtijeva previše oštroumnosti i hrabrosti, svojstva kojima gospođa Kristina nije bila obilno obdarena.

To više joj je susret sa studentom zavrteo glavom. Došao je na praznike, majci u mali gradić, dvaput je odmjerio mesaricu dugim pogledom kad je stajala iza pulta u dućanu, *treći* put ju je oslovio na kupalištu, a njegovo je ponašanje bilo tako očaravajuće plaho da mu mlada gospođa, naviknuta na mesara i auto-mehaničara, nije mogla odoljeti. Od vjenčanja (ima tome više od deset godina) nije se usudila dotaći drugog muškarca osim u sigurnosti zaključane radionice, među rastavljenim automobilima i starim gumama, a sada je odjednom odlučila da ode na ljubavni sastanak pod vedrim nebom, izložena svim indiskretnim pogledima. Za šetnje su pomno birali najosamljenija mjesta, gdje je vjerojatnost susreta s nepoželjnim namjericima bila zanemariva, no gospođi Kristini je udaralo srce i bila je ispunjena strahom koji uzbuđuje. Što je više hrabrosti pokazivala suočena s opasnošću, to suzdržanija je bila prema studentu. Nisu išli predaleko. Dospio je do nježnih poljubaca i kratkih zagrljaja, iz kojih se često izvlačila, a kad ju je milovao, držala je noge stisnute.

Nije to bilo zbog toga što nije željela studenta. Od početka se zaljubila u njegovu nježnu plahost, i nastojala ju je očuvati. Gospođa Kristina nikad nije doživjela da joj neki muškarac izlaže misli o životu i citira joj imena pjesnika i filozofa. A student, taj nesretnik, nije mogao govoriti ni o čemu drugom, raspon njegove zavodničke rječitosti bio je vrlo ograničen, i nije ga znao prilagoditi društvenom položaju svojih sugovornika. Uostalom, činilo se da nema što sebi predbacivati, jer su citati izvučeni od filozofa djelovali na priprostu mesarovu ženu daleko više nego na kolegicu s fakulteta. Nešto mu je međutim izbjeglo: efektni citat pozajmljen od nekog filozofa nedvojbeno je očarao dušu mesarice, ali se i poput zida postavio između mesaričinog tijela i njegovog. Jer, gospođa Kristina je zbrkano dočaravala da će, prepuštajući studentu svoje tijelo, poniziti njihovu vezu na razinu mesara ili

auto-mehaničara, i da o Schopenhaueru više nikada neće čuti ni riječi.

Pred studentom je patila od neke sramežljivosti, koju još nikada nije iskusila. S mesarom i auto-mehaničarom bi se uvijek o svemu sporazumjela brzo i veselo. Na primjer o tome da oboje moraju paziti, jer joj je liječnik nakon porođaja rekao da drugo dijete ne smije sebi dopustiti i da bi riskirala zdravlje ako ne i život.

Priča se zbiva u davno doba kad je pobačaj bio strogo zabranjen, i kad žene nisu raspolagale sredstvima da same ograniče svoju plodnost. Mesar i auto-mehaničar su savjesno prihvaćali njene bojazni a Kristina je, prije nego što bi dopustila da uđu u nju, s prirodnošću punom humora provjeravala da li se pridržavaju svih mjera koje je tražila od njih. Ali na pomisao da bi mogla isto tako postupiti sa svojim anđelom, koji je da joj se pridruži sišao s oblaka na kojem je raspravljao sa Schopenhauerom, osjećala je da ne bi pronašla odgovarajuće riječi. Zato mogu zaključiti da se njena suzdržanost u ljubavi može objasniti s dva razloga: što dulje studenta održati u čarobnom predjelu nježne plahosti, i što je moguće duže izbjegavati gađenje koje će kod njega pobuditi upute i trivijalne mjere sigurnosti, bez kojih se tjelesna ljubav po njenom mišljenju ne može voditi.

No, student je, usprkos svoj svojoj tananosti, bio tvrdoglav. Gospođa Kristina je stiskala bedra što je jače mogla, on ju je držao za stražnjicu, i taj je dodir značio da čovjek koji citira Schopenhauera nema namjere odustati od tog tijela koje mu se sviđa.

Uostalom, dopust se približava kraju i ljubavnici zaključuju da će im biti teško ako se ne budu vidjeli cijelu jednu godinu. Gospođa Kristina, dakle, mora pronaći izgovor i sastati se s njim. Oboje dobro znaju što će značiti taj dolazak. Student stanuje u Pragu na maloju mansardi, i gospođa Kristina ne može završiti nigdje drugdje.

Što je to litost?

Litost je češka riječ neprevodljiva na ostale jezike. Označava osjećaj nezavršen kao rastegnuta harmonika, osjećaj koji je sinteza mnogih drugih osjećaja: žalosti, sućuti, grižnje savjesti i tuge. Prvi slog te riječi izgovara se dugo i naglašeno, i zvuči kao cvilež napuštena psa.

No, u određenim okolnostima, riječ *litost* ima pak vrlo suženo značenje, posebno,

točno i britko kao oštrica noža. Za to njeno značenje također uzaludno tražim odgovarajuću riječ u drugim jezicima, iako ne mogu zamisliti da se bez njega može razumjeti ljudska duša.

Navest ću primjer: student se kupao s prijateljicom na rijeci. Djevojka je bila sportašica, a on je plivao vrlo loše. Nije znao disati pod vodom, plivao je polako, držeći glavu grčevito iznad površine. Djevojka ga je ludo voljela i bila je toliko obzirna da je plivala polako kao i on. Ali, kad se kupanje bližilo kraju, zaželjela je na trenutak pustiti na volju svom sportskom nagonu, i uputila se snažnim zamasima prema suprotnoj obali. Student je uložio napor da pliva što brže, ali se nagutao vode. Osjećao se poniženim, ogoljenim u svojoj tjelesnoj manjevrijednosti, i osjetio onu posebnu tugu koju ne možemo nazvati drukčije nego *litost*. Pred očima mu se pojavilo njegovo boležljivo djetinjstvo bez tjelesnih vježbi, i bez prijatelja, pod nadzorom prebrižne majke, i stužio se nad sobom samim i nad svojim životom. Kasnije, vraćali su se poljskim putem ali su šutjeli. On je bio ranjen i ponižen, i osjetio je nezadrživu želju da je udari. *Što ti je?*, upitala ga je, a on joj je predbacio da ona dobro zna da joj je zabranio plivati prema drugoj obali, gdje su virovi, da se mogla utopiti - i udario je po licu. Djevojka se rasplakala, a on je, ugledavši suze na njenim obrazima, osjetio sažaljenje prema njoj, zagrlio je, i njegova se *litost* u trenu rasplinula.

Ili drugi doživljaj iz studentove mladosti: roditelji su ga slali na satove violine. Nije bio posebno nadaren, profesor ga je prekidao, vikao nepodnošljivim glasom zbog svake pogreške. Tada bi se osjećao poniženim, želio je plakati. Ali umjesto da nastoji svirati točnije i ne griješiti, počeo je namjerno praviti pogreške, profesorov glas bio je sve nepodnošljiviji i sve grublji, a on je sve dublje i dublje uranjao u svoju trpkost, u svoju *litost*.

Što je, dakle, *litost*?

Litost je stanje otužnosti, rođene pogledom na vlastitu, naglo otkrivenu bijedu.

Jedan od uobičajenih lijekova protiv vlastite bijede je ljubav. Jer onaj tko je potpuno voljen, ne može biti bijedan. Sve njegove nedostatke iskupljuje čarobni pogled ljubavi, u kojemu i nespretno plivanje s glavom nad vodom postaje očaravajuće.

Potpunost ljubavi je zapravo želja za potpunim izjednačenjem: želja da voljena žena pliva sporo kao i mi, da nema prošlosti koja pripada samo njoj i koje bi se sa srećom mogla sjećati. Ali, ako je iluzija potpunog izjednačenja narušena (djevojka pliva brže ili se sjeća sretne prošlosti) ljubav postaje neprestanim izvorom te velike smutnje koju zovemo *litost*.

Duboko iskustvo je zajedno s nesavršenošću čovjeka uglavnom sklonište od tih ispada. Pogled na našu vlastitu bijedu uobičajen je i nezanimljiv. *Litost* je, dakle, crta dobi

neiskustva. To je jedan od ukrasa mladosti.

Litost funkcionira poput dvotaktnog motora. Osjećaj mučnine slijedi želja za osvetom. Cilj osvete je postići da se partner pokaže jednako bijednim. Muškarac ne zna plivati, ali ispljuskana žena plače. Oni se, dakle, mogu osjećati jednakim i nastaviti ljubav.

Kako osveta nikada ne smije otkriti svoj pravi razlog (student ne može priznati djevojci da ju je udario zato što je plivala brže od njega), mora navesti lažni razlog. *Litost* se, dakle, nikada ne može lišiti patetične licemjernosti: mladić izjavljuje da je bio lud od straha da se njegova djevojka ne utopi, dijete svira pogrešan ton tako da vam škripe zubi, simbolizirajući neizbježivu odsutnost talenta.

Ovo poglavlje se najprije trebalo zvati „Tko je student?”. No, govoreći o tom osjećaju koji zovemo *litost*, kao da je govorilo o njemu: student nije ništa drugo nego utjelovljena *litost*. Nije čudno da ga je studentica, u koju je bio zaljubljen, na kraju napustila. Tko će se dati tući samo zato što zna plivati?

Mesarova žena, koju je sreo u rodnom gradiću, došla je kao veliki komad flastera spremnog da previje njegove rane. Obožavala ga je, divila mu se, a kad joj je pričao o Schopenhaueru, umjesto da nastoji vlastitim pogledima istaknuti svoju ličnost neovisnu o njemu (kako je to nekoć činila studentica), gledala ga je očima u kojima se njemu, ganutom osjećajima gospođe Kristine, činilo da su se pojavile suze. Osim toga, ne zaboravimo dodati da otkako je raskinuo sa studenticom, nije spavao sa ženom.

Tko je Voltaire?

On je asistent na književnosti, duhovit i agresivan, i njegove se oči ostrim pogledom uranjaju u suparnikovo lice. To su dodatni razlozi za nadimak Voltaire.

Volio je studenta, a to nije bilo malo odlikovanje, jer Voltaire je bio vrlo izbirljiv kad se radilo o njegovim naklonostima. Nakon seminara ga je zaustavio i upitao da li je sutra navečer slobodan. Grozota, sutra navečer treba doći gospođa Kristina. Student je morao skupiti svu hrabrost da kaže Voltaireu da je zauzet. Ali Voltaire je otklonio primjedbu mahnuvši rukom: - Onda morate odgoditi taj sastanak. Nećete zažaliti! - I objasnio mu je da će se sutra, u klubu književnika, sastati najbolji pisci zemlje, i da on, Voltaire, koji će tamo

biti s njima, želi da ih student upozna.

Da, bit će tamo i veliki pjesnik o kojemu Voltaire piše monografiju i često ga posjećuje. Bolestan je, hoda na štakama. Zato rijetko izlazi, pa je prilika da se s njim susretne još dragocjenija. Student je poznavao knjige svih pjesnika koji su imali doći, a iz djela velikog pjesnika znao je cijele stranice stihova napamet. Ništa nije tako žarko želio kao da provede večer u njihovoj blizini. Ali onda se sjetio da već mjesecima nije spavao s ženom, pa je ponovio da ne može doći. Voltaire ne shvaća da može postojati nešto važnije od susreta s velikim ljudima. Žena? Zar se to ne da odgoditi za kasnije? Njegove su naočale odjednom pune ironičnih iskrica. Ali student ima pred očima sliku mesarove žene, koja mu je plašljivo izmicala cijeli mjesec praznika, i makar ga to stoji velikog napora, vrti glavom. Za studenta, u tom trenutku, Kristina vrijedi više od cjelokupne poezije njegove zemlje.

Kompromis

Došla je već ujutro. Tokom dana obavljala je po Pragu neki posao, koji je trebalo da joj posluži kao alibi. Student se imao sastati s njom tek predvečer, u gostionici koju je osobno izabrao. Kad je ušao, gotovo se prestrašio. Prostorija je bila krcata pijancima, a provincijska vila njegovih praznika sjedila je u kutu, kraj zahoda, za stolom koji nije bio namijenjen gostima, nego odlaganju posuđa. Bila je odjevena s nezgrapnim dostojanstvom, kako se može obući samo gospođa iz provincije kad dolazi nakon dugo vremena posjetiti glavni grad i kušati sve njegove radosti. Na glavi je imala šešir, oko vrata kričavu ogrlicu, i crne cipele visokih potpetica.

Student je osjetio da su mu se obrazi zacrvenjeli, ne od uzbuđenja, nego od razočaranja. Na pozadini provincijskog gradića, s njegovim mesarima, mehaničarima i penzionerima, Kristina se doimala drukčijom nego u Pragu, gradu studentica i lijepih frizerki. Sa svojom smiješnom ogrlicom i zlatnim zubom (gore u kutu usta) učinila mu se kao sušta suprotnost onoj mladenačkoj ženskoj ljepoti odjevenoj u traperice, koja ga je već nekoliko mjeseci okrutno odbijala. Krenuo je prema Kristini nesigurnim koracima, njegova *litost* ga je pratila.

Ako je student bio razočaran, ništa manje nije bila ni gospođa Kristina. Restoran, u koji ju je student pozvao, imao je otmjeno i lijepo ime „Kod kralja Vaclava” i Kristina, koja

nije poznavala Prag, zamišljala je da je to luksuzni lokal gdje će sa studentom večerati, nakon čega će joj on otkriti vatromet praških zadovoljstava. Shvativši da je „Kod kralja Vaclava” ista onakva krčma u kakvu auto-mehaničar odlazi na pivo, i da tu mora čekati studenta u kutu kraj zahoda, nije iskusila onaj rijedak i neiskaziv osjećaj koji sam označio riječju *litost*, već najobičniju ljutnju. Time hoću reći da se nije osjećala ni bijednom, ni poniženom, nego je zaključila da se njen student ne zna ponašati. I to mu je odmah rekla. Lice joj je bilo bijesno, govorila je s njim kao s mesarom.

Stajali su jedno nasuprot drugom, ona je predbacivala rječito i glasno, a on se mlitavo branio. Gađenje koje je pobudila u njemu postajalo je sve življe. Želio ju je što brže odvesti k sebi, sakriti pred pogledima, i čekati da se u prisnosti njihovog skloništa vrati u život izgubljeni čar. No ona je odbila. Kad je već jednom, nakon dugo vremena, došla u glavni grad, želi nešto vidjeti, izaći, zabaviti se. Njene crne cipele i velika kričava ogrlica snažno su se borile za svoja prava.

- Ovo je prekrasna gostionica i upravo ovamo dolazi bolji svijet - tvrdio je student, upozoravajući tako mesarovu ženu da ona ne razumije što je u glavnom gradu zanimljivo, a što nije.

- Danas je, na žalost, puna, pa ću te morati odvesti drugamo. - No kao za inat, sve kavane su bile krcate, put od jedne do druge dug, i gospođa Kristina mu se činila nepodnošljivo komičnom sa svojim šesirićem, svojom ogrlicom i zlatnim zubom koji joj je sjao iz usta. Hodali su ulicama, punim lijepih žena, i student je shvatio da nikad neće sebi oprostiti što je zbog Kristine propustio priliku da provede večer s velikanima svoje zemlje. Ali, ujedno ju je želio zadržati, jer, kako sam već naveo, nije spavao sa ženom već dugo. Samo je magistralno izveden kompromis mogao doći na kraj toj dilemi.

Napokon su pronašli slobodan stol u nekoj zabačenoj kavani. Student je naručio dvije čaše aperitiva i pogledao Kristinu tužno u oči: život je ovdje, u Pragu, pun nepredvidljivosti. Upravo jučer telefonirao je studentu najslavniji pjesnik zemlje.

Kad je izgovorio njegovo ime, gospođa Kristina je poskočila. Ta ona je u školi učila napamet njegove pjesme. Veliki ljudi o kojima učimo u školi imaju u sebi nešto nestvarno i nematerijalno, za života ulaze u veličanstvenu galeriju mrtvih. Kristina nije mogla vjerovati studentu da ga doista osobno poznaje.

Naravno da ga poznaje, izjavio je student. Čak o njemu piše disertaciju, monografiju koja će jednom sigurno izaći kao knjiga. Gospođi Kristini to nikad nije spomenuo zato da ne

povjeruje kako se pravi važan, ali sad joj mora reći, jer im se veliki pjesnik neočekivano našao na putu. Danas će u klubu književnika biti intiman razgovor s pjesnicima domovine: pozvao je samo nekoliko kritičara i znalaca. To je izvanredno važan susret. Očekuje se razgovor u kojemu će vrcati iskre. No student, naravno, neće ići. Toliko se veseli što će biti s gospođom Kristinom!

U mojoj slatkoj i posebnoj zemlji, čar pjesnika još nije prestao utjecati na ženska srca. Kristina je osjetila divljenje prema studentu, i neku vrstu materinske skrbi da ga savjetuje i štiti njegove interese. Izjavila je s naglašenom i neočekivanom nesebičnošću da bi bilo šteta da student ne sudjeluje na večeri kojoj će prisustvovati veliki pjesnik. Student joj je objasnio da je nastojao urediti i poziv za Kristinu, jer je znao da bi bila sretna da vidi velikog pjesnika i njegove prijatelje. Na žalost, to nije moguće. Naime, ni veliki pjesnik neće doći sa svojom ženom. Razgovor je namijenjen izričito stručnjacima. Student zapravo nije ni sanjao da bi mogao tamo otići, ali sada je shvatio da je Kristina u pravu. Da, to je dobra ideja. Mogao bi skočiti tamo na kraće vrijeme. Kristina će ga u međuvremenu čekati u njegovu stanu i poslije će biti zajedno, samo njih dvoje.

Sjaj kazališta i varijetea je zaboravljen, i Kristina je ušla u studentovu mansardu. Isprva se razočarala, kao i ulazeći „Kod kralja Vaelava”. To i nije bio stan, već jedna mala prostorija bez predsoblja, s kaučom i pisaćim stolom kao namještajem. No, već je izgubila sigurnost u svoje sudove. Ušla je u svijet gdje postoji tajanstvena ljestvica vrijednosti, koju ona ne razumije. Stoga se brzo pomirila sa sobom, skučenom i prljavom, zazvala sav svoj ženski talenat da bi se u njoj osjećala kao kod kuće. Student ju je zamolio da skine šešir, poljubio ju je, posjeo na kauč i pokazao malu biblioteku, gdje će moći naći nešto da se zabavi u njegovoj odsutnosti.

Tada se Kristina nečeg sjetila: - Imaš li ovdje njegovu knjigu? - Mislila je na velikog pjesnika. Da, student je imao njegovu knjigu.

Vrlo stidljivo je nastavila: - Da li bi mi je poklonio? I zamolio ga da ti napiše posvetu za mene?

Student se nasmijao. Posveta velikog pjesnika nadomjestit će Kristini kazališta i kabarete. Imao je grižnju savjesti i bio je kadar učiniti za nju sve što je mogao. Prema njegovom očekivanju, u prisnosti njegove mansarde opet je uskrsnuo njezin čar. Nestale su djevojke što su šetale ulicama, i draž njene skromnosti tiho je ispunila prostoriju. Razočaranje se polako isparivalo, i student je odlazio u klub, sređen, veseo i zadovoljan

dvostrukim sjajnim programom, što mu ga je obećavala večer koja je počinjala.

Pjesnici

Student je pričekao Voltairea pred klubom književnika, a zatim su se zajedno popeli na prvi kat. Prošli su kraj garderobe, i već u hodniku ih je dočekao veseli žamor. Voltaire je otvorio vrata salona, i Student je oko širokog stola ugledao svu poeziju svoje domovine.

Gledam ih s velike udaljenosti od dvije tisuće kilometara. Jesen je 1977, moja zemlja već osam godina spava u slatkom i čvrstom zagrljaju ruskog gospodstva; Voltaire je bio progнан sa sveučilišta, a moje knjige, povučene iz svih javnih knjižnica, zaključane su u nekom državnom podrumu. Čekao sam još nekoliko godina, zatim sam sjeo u automobil i otišao što dalje na zapad, sve do bretonskog grada Rennesa, gdje sam već prvi dan našao stan na najvišem katu najvišeg tornja. Slijedećeg jutra, kad me probudilo sunce, shvatio sam da su veliki prozori stana okrenuti prema istoku, prema Pragu.

Sad ih dakle gledam iz svog vidikovca, ali sve je to predaleko. Na sreću, imam u oku suzu, koja mi poput leće dalekozora približava njihova lica. I sad vidim jasno da usred njih sjedi, čvrsto i široko, veliki pjesnik. Već mu je sigurno više od sedamdeset, no njegovo je lice ostalo lijepo, njegove oči su još uvijek žive i mudre. Kraj sebe je naslonio na rub stola dvije štake.

Gledam ih sve na pozadini rasvijetljenog Praga, Praga prije petnaest godina, kad njihove knjige još nisu bile zaključane u državnom podrumu, a oni ćaskali veselo i bučno oko širokog stola, krcatog bocama. Sve ih volim i stid mi brani da ih nazovem običnim imenima, slučajno uzetim iz telefonskog imenika. Ako već moram sakriti njihova lica maskom izmišljenih imena, želim ih dati njima kao dar, kao ukras i počast. Ako studenti nazivaju asistenta Voltaireom, što me sprečava da nazovem Goetheom velikog omiljenog pjesnika? Nasuprot njemu sjedi Ljermontov.

A onog crnih sanjarskih očiju nazvat ću Petrarcom.

Zatim, tu je Verlaine, Jesenjin i nekolicina drugih koje ne vrijedi spominjati, i jedan muškarac koji je tu očito upao greškom. Iz daljine (čak iz daljine od dvije tisuće kilometara) vidi se da ga poezija nije obdarila poljupcem, i da ne voli stihove. Zove se Boccaccio.

Voltaire je dohvatio dvije stolice koje su stajale uza zid, primaknuo ih stolu punom boca, i predstavljao studenta pjesnicima. Pjesnici su iz pristojnosti kimali glavama, samo ga Petrarca uopće nije primjećivao, jer se upravo svađao s Boccacciom. Spor je završio ovim riječima: - Žena nas uvijek premašuje. S jedne ili s druge strane. Mogao bih o tome pričati tjednima.

Goethe ga je podbadao: - Nemoj tjednima. Pričaj barem deset minuta.

Petrarcina priča

- Prošle sedmice dogodilo mi se nešto nevjerojatno. Moja žena se upravo okupala, obukla crveni kućni ogrtač, zlatna kosa joj se prosula po ramenima i bila je lijepa. Bilo je deset minuta poslije devet i netko je pozvonio. Kad sam otvorio ulazna vrata, ugledao sam djevojku koja se stisnula uza zid. Odmah sam je prepoznao. Jednom tjedno idem u djevojačku školu. Organizirali su klub poezije i potajno me obožavaju.

Upitam je: „Što tu, zaboga, radiš?”

„Moram vam nešto reći.”

„Što mi moraš reći?”

„Nešto strašno važno vam moram reći.”

„Pogledaj”, velim ja njoj, „kasno je, ne možeš k meni, siđi brzo dolje i pričekaj me pred podrumskim vratima.”

Vratio sam se u sobu i rekao ženi da je netko pobrkao vrata. A zatim sam kao da se nije ništa dogodilo izjavio da još moram sići u podrum po ugljen, i zgrabio dvije prazne kante. To je bila greška. Cijeli dan me mučila žuč i ostao sam u krevetu. Moja iznenadna marljivost morala je izazvati sumnju moje žene.

- Tebe muči žuč? - upitao je Goethe sa zanimanjem.

- Već mnogo godina - odgovorio je Petrarca.

- Zašto ne odeš na operaciju?

- Ni za živu glavu - uzbudio se Petrarca.

Goethe je kimnuo glavom u znak odobravanja, a Petrarca upita: - Gdje sam ono stao?

- Boljela te žuč i uzeo si u ruke dvije kante za ugljen - šapnuo mu je Verlaine.

- Našao sam djevojku pred vratima podruma -nastavio je Petrarca - i pozvao sam je dolje. Bacao sam onda lopatom ugljen u kante i nastojao saznati što hoće. Stalno je ponavljala da je *moral*a doći. Ništa drugo nisam izvukao iz nje.

Zatim sam začuo korake gore na stepenicama. Brzo sam podigao punu kantu i istrčao iz podruma. Silazila je moja žena. Pružio sam joj kantu: „Molim te, brzo je uzmi, ja ću napuniti drugu.”

Žena se penjala s kantom, a ja sam sišao u podrum i rekao djevojci da tu više ne možemo ostati, neka me pričeka na ulici. Nabacao sam ugljen u kantu i otrčao gore. Poljubio sam ženu i kazao joj da ode spavati, da ću se još okupati prije spavanja. Legla je u krevet, a ja sam u kupaonici odvrnuo slavine. Voda je glasno udarala o dno kade. Ja sam skinuo papuče i u čarapama izišao u predsoblje. Cipele, koje sam taj dan nosio, bile su kod ulaznih vrata. Ostavio sam ih tamo da bi izgledalo kako se nisam udaljio iz stana. Iz ormara sam izvadio druge cipele, navukao ih, i *tiho* kliznuo iz stana.

- Petrarco - prekinuo ga je Boccaccio. - Svi znamo da si veliki lirik, ali vidim da si i velik metodičar, lukav strateg, koji se ne da ni na trenutak zaslijepiti strašću. To što si izveo s papučama i s dva para cipela, to je remek-djelo!

Svi su se pjesnici složili s Boccacciom i obasuli Petrarcu pohvalama, što mu je očito laskalo.

Čekala me na ulici. Nastojao sam je umiriti. Objašnjavao sam joj da mora doći sutra prije podne, kad je moja žena sigurno na poslu i da ćemo imati mira. Upravo ispred naše kuće je tramvajska stanica. Navaljivao sam da ode. Ali kad je tramvaj došao, ona je prasnula u smijeh, i htjela nasrnuti prema vratima naše kuće.

- Trebao si je baciti pod tramvaj - rekao je Boccaccio.

- Prijatelji moji - izjavio je Petrarca svečanim tonom - ima trenutaka kad čovjek, htio-ne htio, mora biti zao prema ženama. Rekao sam joj: „Ako se ne vratiš kući dobrovoljno, zaključat ću vrata pred tobom. Nemoj zaboraviti da ovdje imam svoj dom, i ne mogu od njega praviti štalu.” Osim toga, prijatelji moji, sjetite se da je, dok sam se pred kućom prepirao s djevojkom, gore u kupaonici tekla voda i svakog se trenutka mogla prelići!

Okrenuo sam se i uputio prema vratima. Djevojka je potrčala za mnom. Na nesreću, u

kuću su upravo ulazili neki ljudi i djevojka se s njima ugurala kroz vrata. Trčao sam uza stepenice kao sprinter. Iza sebe sam čuo njene korake. Stanujem na trećem katu. To je bila predstava. Ali ipak sam bio brži i praktično sam joj pred nosom zalupio vrata. Još sam imao vremena da istrgnem žice zvonca iz zida, jer mi je bilo jasno da će leći na njega i ne micati se. A zatim sam na vrhovima prstiju otrčao u kupaonicu.

- Voda se nije prelila? - upitao je Goethe zabrinuto.

- Zavrnulo sam slavinu u posljednjem trenutku. Zatim sam bacio pogled na ulazna vrata. Otvorio sam špijunku i ustanovio da je ona još uvijek tu, nepomična i očiju uprtih u vrata. Prijatelji moji, bilo me strah. Pitao sam se da li će tako ostati sve do jutra.

Boccaccio je nepristojan

- Petrarco, ti si nepopravljivi adorant - prekinuo ga je Boccaccio. - Zamišljam kako te te djevojke koje su osnovala klub poezije zazivaju poput Apolona. Nizašta na svijetu ne bi ih htio sresti. Žena pjesnik je žena na kvadrat. To je previše za ženomrscu kao što sam ja.

- Čuj, Boccaccio - rekao je Goethe - zbog čega se stalno hvališ da si ženomrzac?

- Zato što su ženomrsci bolji dio muškog roda.

Na te su riječi svi pjesnici reagirali mumljanjem.

Boccaccio se nije usudio povisiti glas:

- Shvatite me. Ženomrzac ne prezire žene. Ženomrzac ne voli ženskost. Muškarci se oduvijek dijele na dvije velike grupe: na adorante žena ili drukčije rečeno na pjesnike, i na ženomrscu ili bolje rečeno ginofobe. Adoranti ili pjesnici obožavaju tradicionalne ženske vrijednosti kao što su osjećajnost, materinstvo, smisao za dom, plodnost, sveti bljeskovi histerije i božanstveni glas prirode u nama, dok kod ženomrscu ili ginofoba te vrijednosti izazivaju stanoviti strah. Adorant u ženi obožava ženstvenost, dok ginofob uvijek daje prednost ženi pred ženstvenošću. Nemojte zaboraviti jedno: žena može biti sretna samo sa ženomrscem. S vama pak nijedna žena nikad nije bila sretna.

Te su riječi iznova izazvale neprijateljski žamor.

- Adorant ili pjesnik može ženi pružiti dramu, patnju, suze, brige, ali nikada

zadovoljstvo. Poznao sam jednoga. Obožavao je svoju ženu. Potom je počeo obožavati drugu. Jednu nije htio poniziti time da je vara, drugu time da mu postane potajnom ljubavnicom. Sve je dakle povjerio svojoj ženi, i zamolio je da mu pomogne, a žena se zbog toga razboljela, i on je provodio vrijeme plačući, sve dok ga ljubavnica više nije mogla podnositi i izjavila da će ga napustiti. Legao je na tračnice da bi ga pregazio tramvaj. Na nesreću, vozač ga je iz daljine primijetio, i moj je adorant morao platiti pedeset kruna za ometanje prometa.

- Boccaccio je lažac! - vikao je Verlaine.

- Priča koju priča Petrarca - nastavlja Boccaccio - iz iste je vreće. Što je tvoja žena zlatnih dasi skrivila bogu da mora ozbiljno uzimati neku histeričnu curu?

- Što ti znaš o mojoj ženi? - odgovara Petrarca. - Moja žena je moja vjerna prijateljica. Mi jedno pred drugim nemamo tajni.

- Zašto si onda navlačio druge cipele? - upita Ljermontov.

No Petrarca se nije dao smesti: - Prijatelji moji, u tom teškom trenutku, kad je cura stajala pred vratima, a ja uistinu nisam znao što da radim, otišao sam svojoj ženi u sobu i sve sam joj povjerio.

- Kao moj adorant - sarkastično je primijetio Boccaccio. - Povjeriti se. To je refleks svih adoranata. Sigurno si je zamolio da ti pomogne.

Petrarcin je glas bio pun nježnosti: - Da, molio sam je da mi pomogne. Nikada nije odbila. Pa ni ovaj put. Sama je otišla do vrata. Ja sam ostao u sobi, jer sam se bojao.

- I ja bih se bojao - rekao je Goethe s razumijevanjem.

No vratila se sasvim mirna. Pogledala je kroz špijunku na hodnik, zatim je otvorila vrata, i tamo nikoga nije bilo. Moglo se reći da sam sve izmislio. Tada se iza naših leđa začuo jak udarac i zveket stakla. Kao što znate, stanujemo u staroj kući i prozori su nad istakom. Kad se nitko nije odazivao na njeno zvonjenje, djevojka je negdje pronašla željeznu šipku, popela se na istak i počela razbijati naše prozore jedan za drugim. Gledali smo je iz stana, bespomoćni i gotovo užasnuti. A zatim su na drugoj strani istaka izronile iz tame tri bijele sjene. To su bile stare gospođe iz stana nasuprot našem. Probudio ih je lom stakla. Istrčale su u noćnim košuljama, uznemirene i pohlepne, sretne zbog toga neočekivanog skandala. Zamislite tu sliku: mlada, lijepa djevojka sa željeznom šipkom, a oko nje zlokobne sjene triju vještica.

Zatim je djevojka razbila i posljednji prozor i ušla kroz njega u sobu. Htio sam joj se približiti da razgovaram, ali me žena zgrabila rukama i molila, *ne idi, ona će te ubiti!* A djevojka je stajala usred sobe sa željeznom šipkom u ruci, poput Jeanne d'Arc s kopljem, lijepa i uzvišena! Ja sam se oslobodio iz ženinih ruku i pošao prema njoj. I što sam se više približavao, njen je pogled gubio prijeteći izraz, ublažio se i ispunio nekim nebeskim mirom. Uzeo sam joj štap, bacio ga na pod i primio djevojku za ruku.

Uvrede

- Ne vjerujem ni u jednu riječ tvoje priče - izgovorio je Ljermontov.

- Jasno da se to dogodilo malo drukčije nego što Petrarca interpretira - umiješao se opet Boccaccio - ali vjerujem da se stvarno dogodilo. Ta je djevojka bila hysterikinja koju bi svaki normalni muškarac u sličnoj situaciji već odavno ispljuskao. Adoranti ili pjesnici su oduvijek upravo željeni plijen hysteričnih žena koje znaju da od njih nikada neće dobiti pljusk. Adoranti su razoružani pred ženom, jer još nisu prekoračili sjenu vlastite majke. U svakoj ženi vide izaslanicu mamice i potčinjuju joj se. Suknje njihovih majki su za njih nebeski svod. - Posljednja mu se rečenica jako dopala, i mnogo ju je puta ponovio:

- Pjesnici, ovo iznad vas, to nije nebo, nego golema suknja vaše majke. Svi vi živite pod suknjom svoje majke.

- Što si rekao? - razderao se nevjerojatnim glasom Jesenjin i skočio sa stolice. Teturao je. Od početka večeri je pio najviše od svih. - Što si rekao o mojoj majci? Što si rekao?

- Nisam govorio o tvojoj majci - rekao je Boccaccio blago. Znao je da Jesenjin živi sa slavnom plesačicom trideset godina starijom od njega, i iskreno je suosjećao s njim. No Jesenjin je već bio skupio pljuvačku u ustima, nagnuo se i pljunuo. Ali bio je previše pijan i pljuvačka je pala na Goetheov ovratnik. Boccaccio je izvadio rubac i brisao velikog pjesnika.

Jesenjina je pljuvanje smrtno umorilo pa se svalio u stolicu.

Petrarca je nastavio: - Želim vam svima da čujete to, prijatelji moji, što je meni rekla. To je nezaboravno. Kazala je - i to je zvučalo kao molitva - *ja sam priprosta, ja sam sasvim obična djevojka, nema ništa na meni, ali sam došla jer me ovamo poslala ljubav, došla sam -* u tom mi je trenutku jako stisnula ruku - *da saznaš što je to prava ljubav, da to saznaš*

jednom u životu.

- I što je tvoja žena rekla toj izaslanici ljubavi? - upitao je s jako naglašenom ironijom Ljermontov.

Goethe se nasmijao: - Što Ljermontov ne bi dao da mu neka žena razbije prozore. On bi joj platio za to.

Ljermontov je bacio pogled pun mržnje prema Goetheu, a Petrarca je nastavio: - Moja žena? Varaš se, Ljermontove, ako zamišljaš taj događaj kao bokačovsku humoresku. Djevojka se okrenula prema mojoj ženi i gledala je nebeskim pogledom i govorila joj je, a to je ponovo bilo poput molitve, kao litanija, *nemojte se ljutiti na mene, gospodo, jer vi ste dobri, i ja i vas volim, volim vas oboje*, i također ju je uhvatila za ruku.

- Da je to prizor iz Boccacciove humoreske, ne bih imao ništa protiv - rekao je Ljermontov. - Ali, ovo što nam pričaš je nešto daleko gore. To je loša poezija.

- Zavidan si - vikao je Petrarca na njega. - U životu ti se nije dogodilo da se nađeš sam u sobi s dvjema lijepim ženama koje te vole. Znaš li kako je lijepa moja žena u crvenom ogrtaču, rasute zlatne kose?

Ljermontov se osorno nasmijao, no Goethe ga je ovaj put odlučio kazniti za njegove kisele komentare: - Ti si, Ljermontove, velik pjesnik, svi mi to znamo, ali zašto imaš takve komplekse?

Nekoliko sekundi Ljermontov je bio preneražen, a zatim je odgovorio Goetheu s mukom se svladavajući: - Johanne, nije trebalo da mi to kažeš. To je najgore što si mi mogao reći. To je sramotno od tebe.

Goethe, koji je volio mir, nije htio nastaviti zadirkivati Ljermontova, ali se njegov biograf, naš Voltaire s naočalima, upustio u igru:

- Očito je, Ljermontove, da si pun kompleksa - i počeo je analizirati cijelu njegovu poeziju koja nema ni sretne prirodnosti Goetheove, ni strastveni dah Petrarcine.

Čak je počeo ljuštiti pojedine metafore da pokaže s puno duha i koliko je bio sposoban kako je kompleks manje vrijednosti Ljermontova izravan izvor njegove imaginacije i da ima korijene u pjesnikovom djetinjstvu, obilježenom siromaštvom i potčinjenom utjecaju autoritativnog oca.

U tom se trenutku Goethe nagnuo prema Petrarci i kazališnim šaptom, koji je

odjeknuo cijelom prostorijom (i koji su svi čuli, uključujući i Ljermontova), rekao: - Ma kakvi! Sve je to trabunjanje. Kod Ljermontova je to zato što ne ševi!

Student staje uz Ljermontova

Student je tiho sjedio, nadolijevao vino (diskretni konobar je bešumno odnosio prazne i donosio nove boce) i napeto slušao razgovor iz kojeg su vrcale iskre. Nije uspijevao dovoljno brzo okretati glavu da prati njihovo vrtoglavo kruženje.

Pitao se tko mu je od pjesnika najsimpatičniji. Goethea je obožavao ne manje od Kristine, zapravo ne manje od cijele svoje domovine, Petrarca ga je očarao užarenim očima. Ali, začudo, najjače simpatije osjećao je prema uvrijeđenom Ljermontovu, posebno poslije posljednje Goetheove primjedbe, jer je shvatio da i veliki pjesnik (a Ljermontov je doista velik pjesnik) može imati slične teškoće kao neki beznačajni student, kao on. Pogledao je na sat i zaključio da mu je krajnje vrijeme za odlazak kući, ako ne želi završiti točno kao Ljermontov.

No nije se mogao otrgnuti od slavnih ljudi, i umjesto da ode i pridruži se gospođi Kristini, otišao je u zahod. Tamo je stajao pun velikih misli nasuprot bijelim pločicama, kad je odjednom pokraj sebe začuo Ljermontovljev glas: - Jesi li ih čuo? Nisu tankoćutni. Razumiješ, nisu tankoćutni.

Rekao je tu riječ, *tankoćutni*, kao da je bila napisana kurzivom. Da, ima riječi što nisu kao ostale, riječi koje posjeduju posebnu vrijednost znanu samo upućenima. Student nije znao zašto Ljermontov kaže riječ *tankoćutni* kao da je napisana kurzivom, no ja, koji pripadam među upućene, znam da je Ljermontov nekoć pročitao Pascalov esej o tankoćutnom duhu i duhu geometrijskom, i od tada je dijelio ljudski rod na one tankoćutne i ostale.

- Ili možda misliš da su tankoćutni? - rekao je ratoborno, gledajući studenta koji je šutio.

Student je zakopčavajući hlače ustanovio da Ljermontov, točno kao što je o njemu napisala grofica N. P. Rostopčinova u svojem dnevniku, ima vrlo kratke noge. Osjetio je zahvalnost prema njemu: jer je to bio prvi veliki pjesnik koji mu je postavio ozbiljno pitanje i

koji je od njega očekivao važan odgovor.

- Po mojem mišljenju - rekao je - oni uopće nisu tankoćutni.

Ljermontov se ukočio na svojim kratkim nogama:

- Ne, uopće nisu tankoćutni. - I dodao je podižući glas: - No ja sam ponosan. Razumiješ. Ja sam ponosan.

I opet je riječ *ponosan* bila u njegovim ustima napisana kurzivom, da priopći kako samo budala može misliti da je Ljermontov ponosan kao cura na svoju ljepotu ili trgovac na svoju imovinu, jer se radi o posve posebnom ponosu, ponosu opravdanom i plemenitom.

- Ja sam ponosan - vikao je Ljermontov vraćajući se sa studentom u prostoriju, gdje je Voltaire upravo hvalio Goethea. Sada je Ljermontov već bio zagrijan. Postavio se uza stol, tako da je odjednom postao za glavu viši od ostalih koji su sjedili, i rekao: - A sada ću vam pokazati kako sam ponosan. Postoje samo dva pjesnika u ovoj zemlji: Goethe i ja.

U tom je trenutku Voltaire digao glas: - Ti si možda veliki pjesnik, ali kao čovjek si tako malen! Ja mogu za tebe reći da si veliki pjesnik, ali ti, ti nemaš pravo to reći.

Ljermontov je za trenutak ostao osupnut. Mucao je: - A zašto to ja nemam prava reći? Ja sam ponosan.

Ljermontov je još nekoliko puta ponovio da je ponosan, Voltaire je prasnio u smijeh, ostali su prasnuli u smijeh zajedno s njim.

Student je shvatio da je došao trenutak koji je čekao. Ustao je, na Ljermontovljev način bacio pogled unaokolo na prisutne pjesnike i rekao: - Vi Ljermontova uopće ne shvaćate. Ponos pjesnika nije običan ponos. Samo pjesnik sam zna vrijednost onoga što piše. Ostali će to shvatiti mnogo kasnije od njega, a možda nikad. Pjesnik dakle mora biti ponosan. Kad ne bi bio ponosan, izdao bi svoje djelo.

Iako su se još prije kojeg trenutka svijali od smijeha, odjednom su se svi složili sa studentom, jer su svi bili isto tako ponosni kao i Ljermontov, no stidjeli su se da to kažu, i jer nisu znali da riječ *ponosan* uz uvjet da je izgovorimo kako treba, prestaje biti smiješna, i naprotiv, postaje riječ produhovljena i plemenita. Osjetili su zahvalnost prema studentu što im je dao tako koristan savjet, i netko mu je od njih, bez sumnje Verlaine, zapljeskao.

Kristina zahvaljujući Goetheu postaje kraljicom

Student je sjeo, i Goethe mu se obratio s ljubaznim smiješkom: - Momče, vi znate što je poezija. Ostali su već ponovo uronili u supijane razgovore, pa se student našao sam licem u lice s velikim pjesnikom. Želio je iskoristiti tu dragocjenu priliku, ali odjednom nije znao što da kaže. Kako je napregnut tražio prigodnu rečenicu - Goethe mu se samo smješkao u tišini - nije mogao pronaći nijednu, pa se i on također samo smješkao. Zatim mu je odjednom došlo u pomoć sjećanje na Kristinu.

- Upravo sada hodam s jednom djevojkom, zapravo s jednom ženom. Udata je za mesara.

Goetheu se to jako dopalo, i odgovorio mu je vrlo prijateljskim smiješkom.

- Ona vas obožava. Dala mi je vašu knjigu da biste joj napisali posvetu.

- Dajte - rekao je Goethe i uzeo iz studentovih ruku zbirku svojih stihova. Otvorio ju je na unutrašnjoj naslovnoj stranici i nastavio: - Pričajte mi o njoj. Kako izgleda? Lijepa je?

Licem u lice s Goetheom, student nije mogao lagati. Priznao je da mesarova žena nije ljepotica. Danas je, štoviše, došla smiješno odjevena. Cijeli dan je hodala po Pragu s kričavom ogrlicom oko vrata, i u crnim večernjim cipelama kakve se već odavno ne nose.

Goethe je slušao studenta s iskrenim zanimanjem, i rekao gotovo s nostalgijom: - To je divno.

Studenta je to ohrabrilo, čak je priznao da mesarova žena ima jedan zlatni zub, koji joj sja iz usta poput zlatne mušice.

Goethe se veselo smijao i ispravio studenta: - Kao prsten.

- Kao svjetionik - odgovorio je student.

- Kao zvijezda - vikao je Goethe.

Student je objasnio da je mesarova žena zapravo najobičnija provincijalka, i da ga upravo to toliko privlači.

- Vrlo dobro vas razumijem - rekao je Goethe. - To su upravo takvi detalji, pogrešno izabrano odijelo, mali nedostatak zubala, čarobna osrednjost duše, koji ženu čine živom i

stvarnom. Žene s plakata ili iz modnih revija, koje danas gotovo sve ostale žene nastoje oponašati, nemaju čara jer su nestvarne, jer su samo zbroj apstraktnih propisa. Rođene su u kibernetičkom stroju, a ne ljudskim tijelom! Prijatelju, jamčim vam da je upravo vaša provincijalka prava žena kakva treba pjesniku, i čestitam vam!

Zatim se nagnuo nad stranicu, izvadio pero i počeo pisati. Ispunio je cijelu stranicu, pisao je u zanosu, pisao je gotovo u transu i lice mu je isijavalo provalom ljubavi i naklonosti.

Student je potom uzeo knjigu i pocrvenio od ponosa. To što je napisao Goethe nepoznatoj ženi, bilo je lijepo i tužno, sjetno i senzualno, mudro i razigrano, i student je bio uvjeren da nikada nijednoj ženi nisu bile upućene tako lijepe riječi. Sjetio se Kristine i osjetio neizmjernu čežnju za njom. Preko njenog smiješnog odijela, poezija je prebacila svileni ogrtač najraskošnijih riječi. Postala je kraljicom.

Snašanje pjesnika

U salon je ušao konobar, ali ovaj put nije nosio novu bocu. Umjesto toga, zamolio je pjesnike da razmisle o odlasku. Za nekoliko trenutaka kuća se zatvara. Vrtarar prijeti da će ih zaključati i sve ih ostaviti ovdje do jutra.

Još je to nekoliko puta morao ponoviti, glasno i blago, svima skupa i svakom pojedinačno, dok su pjesnici napokon shvatili da s vrtararom nema šale. Petrarca se odjednom sjetio svoje žene u crvenom kućnom ogrtaču i ustao je od stola kao da ga je netko udario u stražnjicu.

Tada je Goethe progovorio neizmjereno tužnim glasom: - Prijatelji moji, ostavite me ovdje. Hoću ostati ovdje. - Njegove štake su bile naslonjene pored njega na stol, i pjesnicima koji su ga pokušavali nagovoriti da ode s njima, odgovarao je samo vrteći glavom.

Svi su znali njegovu ženu: zlu i strogu gospođu. Svi su je se bojali. Znali su da će, ako se Goethe ne vrati kući na vrijeme, gospođa svima prirediti užasnu scenu. - Johanne - molili su ga - budi razuman, moraš se vratiti kući - i s krzmanjem ga hvatali ispod ruku pokušavajući ga dignuti sa stolice. No kralj Olimpa je bio težak, a njihove ruke stidljive. Trideset godina stariji od njih, on je bio njihov stvarni patrijarh, i kad ga je trebalo podići i

pružiti mu štake, svi su se osjećali zbunjenima i malima. A on im je bez prestanka ponavljao da želi ostati tu!

Nitko se nije složio s njim, samo je Ljermontov iskoristio priliku da bude pametniji od ostalih: - Prijatelji, ostavite ga ovdje, a ja ću ostati s njim do jutra. Vi ga ne razumijete. Kad je bio mlad, tjednima se nije vraćao kući. Želi ponovo naći mladost. Zar to ne razumijete, bando idiota? Je li, Johanne, mi ćemo lijepo leći ovdje na sag, i ostati sve do jutra s ovom bocom crvenog vina, a oni neka idu! Neka Petrarca trči svojoj ženi u crvenom kućnom ogrtaču i rasute kose.

Ali Voltaire je znao da Goethea ne zadržava samo nostalgija za mladošću. Goethe je bio bolestan i zabranjen mu je alkohol. Kad je pio, noge su odbijale da ga nose. Voltaire je energično uhvatio njegove štake i naredio ostalima da se ne stide. I tako su slabašne ruke pijanih pjesnika uhvatile Goethea pod ruke i podigle ga sa stolice. Zatim su ga nosili kroz salon prema hodniku, zapravo vukli (Goetheove su noge malo dodirivale pod, malo su se ljuljale u zraku, kao noge djeteta koje njišu roditelji). No Goethe je bio težak, a pjesnici pijani. Došavši u predsoblje ispustili su ga na pod i Goethe je zajauknuo i viknuo: - Prijatelji, ostavite me da umrem ovdje!

Voltaire se naljutio i vikao neka odmah podignu Goethea. Pjesnici su se zastidjeli. Jedni su ga uhvatili za ruke, drugi za noge, podigli su ga i nosili kroz vrata na stubište. Nosili su ga svi. Nosio ga je Petrarca, nosio ga je Voltaire, nosio ga je Verlaine, nosio ga je Boccaccio, čak je i teturavi Jesenjin pridržavao Goetheove noge iz straha da ne padne.

Student je nastojao nositi velikog pjesnika, jer je znao da mu se ovakva prilika pruža samo jedanput u životu. Ali uzalud. Ljermontov ga je odviše zavolio. Držao ga je za ruku i neprestano je nalazio nešto o čemu bi mu govorio.

- Ne samo da nisu tankoćutni, nego su i nespretni. Svi su razmažena djeca. Pogledaj kako ga nose. Ispustit će ga. Nikad nisu radili rukama. Znaš li da sam ja radio u tvornici?

(Ne zaboravimo da su svi junaci tog vremena i te zemlje prošli kroz tvornicu dobrovoljno, iz revolucionarnog entuzijazma, ili prisilno nakon izdržane kazne. U oba slučaja bili su jednako ponosni na to, jer im se činilo da ih je u tvornici poljubila u čelo plemenita božica Surovost života.)

Pjesnici su nosili svog patrijarha niz stepenice držeći ga za ruke i noge. Stubište je imalo kvadratni tlocrt, mnogo puta je zakretalo pod pravim kutom, što je stavljalo na posebnu kušnju njihovu spretnost i njihovu snagu.

Ljermontov je nastavio: - Prijatelju, znaš li što znači nositi željezne grede? Ti ih nikada nisi nosio. Ti si student. Ni ovi ih tipovi ovdje nikad nisu nosili. Pogledaj kako ga glupo nose. Ispast će im.

Okrenuvši se prema pjesnicima izderao se na njih: - Prebacite ga, glupani, ovako će vam pasti. Vi nikad niste radili svojim rukama. - Sa studentom pod ruku, silazio je polako za teturajućim pjesnicima, koji su brižno nosili sve težeg i težeg Goethea. Na kraju su ga donijeli do pločnika i naslonili na stup. Petrarca i Boccaccio su ga pridržavali da ne padne, a Voltaire je zakoračio na ulicu i mahao automobilima, no nijedan se nije zaustavio.

A Ljermontov je kazao studentu: - Jesi li svjestan što gledaš? Ti si student, i ne znaš što je život. Ali ovo je velika scena. Snašanje pjesnika. Znaš li kakva bi to bila pjesma?

Goethe je u međuvremenu spuznuo na pločnik, pa su ga Petrarca i Boccaccio dizali.

- Pogledaj - govorio je Ljermontov studentu - ne mogu ga ni podići. Nemaju snage u rukama. Nemaju pojma što je život. Snašanje pjesnika! To je veličanstven naslov! Razumiješ. Ja sada pišem dvije zbirke pjesama. Dvije sasvim različite zbirke. Jedna je u strogo klasičnoj formi, s rimama i točnim ritmom. A druga u slobodnom stihu. Zvat će se Izvještaji. Završnu pjesmu zbirke nazvat ću „Snašanje pjesnika”. Bit će to gruba pjesma. Ali *poštena*. *Poštena*.

Ovo je bila treća Ljermontovljeva riječ, izgovorena kurzivom. Označivala je suprotnost svemu onomu što je samo ornament i duhovitost. Izražavala je suprotnost Petrarcinim sanjarijama i Boccacciovim farsama. Označivala je patos radnikova rada i strastvenu vjeru u gore imenovanu božicu Surovost života.

Verlaine je, opijen noćnim zrakom, stajao nasred pločnika, gledao zvijezde i pjevao. Jesenjin je sjeo, naslonio se na zid kuće i zaspao. Voltaire je nastavio mahati nasred ulice, pa mu je napokon uspjelo zaustaviti taksi. Potom je, uz Boccacciovu pomoć, ugurao Goethea na stražnje sjedalo. Zvao je Petrarca da sjedne do vozača, jer je jedini on mogao kako-tako laskanjem pridobiti gospođu Goethe. No Petrarca se bijesno branio:

- Zašto ja! Zašto ja! Ja se bojim.

- Vidiš ga - rekao je Ljermontov studentu. - Kad treba pomoći prijatelju, pobjeći će. Nitko od njih ne zna govoriti s njegovom starom. - Zatim je gurnuo glavu u auto, gdje su se na stražnjem sjedalu grozno stiskali Goethe, Boccaccio i Voltaire. - Prijatelji moji, ja idem s vama. Gospođu Goethe pustite meni. - I sjeo je na slobodno sjedalo pokraj vozača.

Petrarca osuđuje Boccacciov smijeh

Taksi s pjesnicima je nestao, i student se sjetio da je krajnje vrijeme da ode gospođi Kristini.

- Moram kući - rekao je Petrarci.

Petrarca je kimnuo glavom, primio ga pod ruku i uputio se u suprotnom pravcu od studentova stana.

- Znae - govorio mu je - vi ste osjetljiv čovjek. Vi ste jedini bili kadri slušati što su govorili drugi.

Student je nadovezao: - To kako je djevojka stajala usred sobe, kao Jeanne d'Arc s kopljem, sve bih vam mogao točno ponoviti istim riječima.

- Pa ovi me pijanci nisu ni saslušali do kraja! Zar ih uopće zanima išta drugo osim njih samih?

- Ili kako se vaša gospođa bojala da će vas ona djevojka ubiti, a vi ste joj se približavali i njen se pogled ispunjao nebeskim mirom, bilo je to kao malo čudo.

- Ah, prijatelju, *vi* ste pjesnik, *vi*, a ne oni. - Petrarca je vodio studenta pod ruku, usmjeravajući ga prema svom udaljenom predgrađu.

- I kako je to završilo? - upitao je student.

- Žena se smilovala na nju i ostavila je kod nas preko noći. No zamislite. Moja punica spava u djevojačkoj sobi iza kuhinje, i vrlo rano ustaje. Kad je vidjela razbijene prozore, odmah je pozvala staklare, koji su slučajno radili u susjednoj kući i sva su stakla bila na svom mjestu još prije nego smo se probudili. Od događaja proteklog dana nije ostalo ni traga. Imao sam osjećaj da je to bio san.

- A djevojka? - upitao je student.

- Ona je još prije zore nestala iz stana.

Petrarca se sada zaustavio usred ulice i gotovo strogo pogledao studenta: - Znae, prijatelju, ne bili volio da ovaj događaj shvatite kao neku od onih bokačovskih pričica koje završavaju u krevetu. Moram vam nešto reći: Boccaccio je glupan. Boccaccio nikad nikoga

neće shvatiti, jer shvatiti znači stopiti se i poistovjetiti se. To je tajna poezije. Svi izgaramo u ženi koju obožavamo, izgaramo u misli u koju vjerujemo, gorimo u krajoliku koji nas očarava.

Student je sa žarom slušao Petrarca, a pred očima je imao sliku svoje Kristine u koju je još prije nekoliko sati sumnjao. Sada se postidio svojih sumnji, jer su pripadale najbjednijoj polovici njegovog bića (onoj koju je dijelio s Boccacciom); one nisu bile porod njegove snage već njegove slabosti: one su svjedočile da je oklijevao ući u ljubav cijelim svojim bićem, da se bojao izgarati u voljenoj ženi.

- Ljubav je poezija, a poezija je ljubav - rekao je Petrarca, i student je obećavao sebi samom da će Kristinu voljeti žarkom i veličanstvenom ljubavlju. Goethe je Kristinu netom obukao u kraljevsko ruho, a Petrarca sada razgara vatru u studentovu srcu. Noć koja je pred njim, bit će blagoslovljena od dva pjesnika.

- Smijeh je, naprotiv - produžio je Petrarca - eksplozija koja nas trga od svijeta i baca u našu hladnu samoću. Šala je brana između čovjeka i svijeta. Šala je neprijatelj ljubavi i poezije. Govorim vam to ponovo jer želim da to dobro zapamtite. Boccaccio ne razumije ljubav. Ljubav ne može biti smiješna. Ljubav nema ničeg zajedničkog sa smijehom.

- Da - složio se student oduševljeno. Svijet mu se ukazao, razdijeljen na polovinu ljubavi i polovinu šale, i znao je da on pripada i da će uvijek pripadati u Petrarčinu vojsku.

Anđeli lebde nad studentovim ležajem

Nije nervozno hodala po stanu, nije se ljutila, nije se durila, niti je uzdisala kod otvorenog prozora. Ležala je, u spavaćici, stisnuta pod pokrivačem. Probudio ju je poljupcem u usne, da preduhitri predbacivanja brzo joj pričao o nevjerojatnoj večeri, na kojoj je bio svjedokom dramatičnog dvoboja Boccaccia i Petrarce, dok je Ljermontov vrijeđao sve ostale pjesnike.

Nije joj bilo stalo do objašnjavanja, i nepovjerljivo ga je prekinula:

- A ono s knjigom si zaboravio.

Kad joj je pružio zbirku stihova s dugačkom Goetheovom posvetom, nije mogla vjerovati očima. Stalno je ponavljala te nevjerojatne rečenice, kao da je u njima utjelovljena

čitava njena, isto tako nevjerojatna pustolovina sa studentom, čitavo njeno zadnje ljeto, tajne šetnje po nepoznatim šumskim stazama, sva nježnost i osjetljivost za koje je vjerovala da ne pripadaju u njen život. Student se u međuvremenu svukao i legao uz nju. Čvrsto ga je zagrlila i privukla k sebi. Bio je to zagrljaj kakav još nikad nije upoznao. Zagrljaj iskren, čvrst, vatren materinski, sestrinski, prijateljski i strastven. Ljermontov je te večeri više puta upotrijebio riječ *pošten*, i studentu se učinilo da Kristinin zagrljaj zaslužuje upravo taj zbirni naziv, koji u sebi sabire cijelu kohortu pridjeva.

Student je osjetio da je njegovo tijelo osobito raspoloženo za ljubav. Bilo je raspoloženo, pouzdano, trajno i čvrsto, tako da je otklanjao svaku žurbu, samo je zadovoljno kušao dug i blag nepomičan zagrljaj.

Uronila je jezikom senzualno u njegova usta, i trenutak kasnije ljubila ga je sestrinski po cijelom licu. On je jezikom pipao njen zlatni zub gore lijevo i sjećao se što mu je rekao Goethe: Kristina nije rođena u kibernetičkom stroju, nego ljudskim tijelom. Ona je žena kakva treba pjesniku! Mogao bi urlati od veselja. U duhu su mu odjekivale Petrarcine riječi da je ljubav poezija, a poezija ljubav, i da shvatiti znači stopiti se s onim drugim i gorjeti u njemu. (Da, sva su tri pjesnika ovdje s njim, lebde nad njegovim krevetom poput anđela, vesele se, pjevaju i blagoslivlju ga). Pun neizmjernog oduševljenja, student je odlučio da je došlo vrijeme za promjenu lermontovskog poštenja nepomičnog zagrljaja u stvarniji ljubavni čin. Prevrnuo se na Kristinino tijelo, i koljenima joj nastojao raširiti noge.

Ali što je to? Kristina se brani! Stišće nogu uz nogu, uporno kao i za njihovih ljetnih šetnji šumama.

Htio ju je upitati zašto se tako brani, ali nije mogao to izreći. Gospođa Kristina je bila toliko plaha, nježna, da su ljubavne realije u njenoj prisutnosti gubile ime. Usuđivao se govoriti joj samo dahom i dodirima. Što bi učinili s težinom riječi? On je gorio u njoj, oboje su plamtjeli istim plamenom! Zato je u upornoj šutnji ponovio nastojanja da koljenom razdvoji njena čvrsto priljubljena bedra.

Gospođa Kristina je također šutjela. I ona se stidjela govoriti, i sve je nastojala izraziti poljupcima i milovanjem. No kad je nastojao razdvojiti njena bedra po dvadeset i peti put, rekla je: - Ne, molim te, nemoj. Umrla *bih*.

- Kako? - uzdahnio je student.

- Umrla *bih*. Uistinu. Umrla *bih* - ponovila je gospođa Kristina i ponovo mu uronila jezik u usta, duboko, stisnuvši bedra vrlo jako jedno uz drugo.

Student je iskusio očaj pomiješan s blaženstvom. Iskusio je ludu želju da vodi ljubav s njom, i istodobno je želio plakati od sreće. Kristina ga voli kao što ga nitko prije nije volio. Voli ga nasmrt, voli ga toliko da se boji voditi ljubav s njim, jer tada ne bi nikad više mogla živjeti bez njega, i umrla bi od tuge i čežnje. Bio je sretan, bio je ludo sretan jer je odjednom, sasvim neočekivano i nezasluženo, postigao ono što je oduvijek želio, tu neizmjernu ljubav pred kojom cijela zemaljska kugla sa svim svojim kontinentima i svim morima ne znači ništa.

- Ja te razumijem. Ja ću umrijeti s tobom - mrmljao joj je i istodobno je milovao i ljubio i zamalo je plakao od ljubavi. Velika raznježenost, međutim, nije zagušila tjelesnu želju, koja je bila sve bolnija i gotovo nepodnošljiva. Pa je i dalje pokušavao ugurati koljena među njena bedra, i otvoriti put k njenoj utrobi, koja mu je odjednom postala tajanstvenijom od Svetog grala.

- Ne, tebi se ništa neće dogoditi. *Ja* sam ta koja bi umrla - rekla je Kristina.

Zamislilo je tako neizmjernu slast od koje se umire, i ponovio još jednom: - Umrijet ćemo zajedno. Umrijet ćemo zajedno. - I dalje je gurao koljeno među njena bedra, no i dalje bez uspjeha. Nisu imali ništa drugo reći jedno drugome. Pribijali su se jedno uz drugo, Kristina je vrtjela glavom, a on je još mnogo puta napadao tvrđavu njenih bedara, dok napokon nije odustao. Rezignirano je legao na leđa, pokraj nje. Ona ga je u tom trenutku uhvatila za žezlo ljubavi, koje se uzdizalo u njenu počast, stiskala ga sa svim tim sjajnim poštenjem: iskreno, čvrsto, vatreno, sestrinski, materinski, prijateljski i strastveno.

Student je osjećao blaženstvo napokon voljena čovjeka pomiješano s očajem tijela koje je odbijeno. Mesarova žena ga je i dalje držala za njegovo ljubavno oružje, no ne da mu s nekoliko jednostavnih kretnji nadomjesti tjelesni akt, za kojim je čeznuo, već kao da u ruci drži nešto rijetko, nešto dragocjeno, nešto što ne želi oštetiti, i nešto što dugo, dugo želi očuvati uzdignutim i čvrstim. No dosta je već ove noći koja se bez bitnih promjena produžila gotovo do jutra.

Prljavo svjetlo jutra

Kako su zaspali vrlo kasno, probudili su se oko podneva, i oboje je boljela glava. Nije im ostalo mnogo vremena, jer je Kristina morala stići na vlak. Bili su šutljivi. Kristina je spakirala u torbu spavaćicu i Goetheovu knjigu, i opet se visoko popela na svojim smiješno crnim potpeticama i sa svojom grotesknom ogrlicom oko vrata.

Prljavo svjetlo dana kao da je skinulo pečat šutnje, kao da je nakon noći poezije nadošlo jutro proze, i gospođa Kristina je sada rekla studentu najjednostavnije što se može: - Znaš, ne smiješ se ljutiti na mene, zbilja bih mogla umrijeti. Liječnik mi je nakon prvog porođaja rekao da više nikad ne smijem zatrudnjeti.

Student ju je očajno pogledao: - Zar bi sa mnom zatrudnjela? Za koga me smatraš?

- To svi govore. Svi su uvijek tako sigurni u sebe. Znam što se dogodilo mojim prijateljicama. Mladi momci kao ti su strahovito opasni. A kad se to dogodi, ne može se više ništa učiniti.

Očajničkim glasom joj je objašnjavao da nije nikakav žutokljunac bez iskustva, i da joj nikada ne bi napravio dijete. - Valjda me nećeš uspoređivati s momcima svojih prijateljica.

- Znam - rekla je uvjereno i gotovo ispričavajući se. Student je više nije morao uvjeravati. Povjerovala mu je. Ta nije on neki seljak i bez sumnje se u ljubav razumije bolje od svih auto-mehaničara na svijetu. Noćas se vjerojatno branila bez potrebe. No nije joj bilo žao. Ljubavna noć popraćena tek kratkim zagrljajem (u Kristininu poimanju tjelesna ljubav mogla je biti samo kratka i nagla) uvijek joj je bila nešto lijepo, ali istodobno i opasno i vjerolomno. Ono što je doživjela sa studentom, bilo je neizmjereno bolje.

Pratio ju je na kolodvor, i ona se već radovala pomisli kako će sjediti u kupeu i sjećati se svega. S praktičnom škrtošću jednostavne žene, u duhu je ponavljala da je doživjela nešto što joj „nitko neće moći oduzeti”: proživjela je noć s mladićem koji joj se oduvijek činio nestvarnim, nedohvatljivim i dalekim, i tokom cijele noći ga je držala za uspravljen ud. Da, tokom cijele noći! Tako joj se nešto nikad nije dogodilo! Možda ga više neće vidjeti, no nikad i nije mislila da će se stalno viđati. Bila je sretna i na pomisao da će od njega sačuvati nešto trajno: Goetheove stihove s nevjerojatnom posvetom, koja je može u svakom trenutku

uvjeriti da njena pustolovina nije bila tek san.

Student je bio očajan. Bila mu je dovoljna te noći jedna jedina rečenica. Bilo mu je dovoljno da nazove stvari njihovim pravim imenom, i mogao ju je imati. Ona se bojala da joj ne napravi dijete, a on je vjerovao da se ona boji beskonačnosti svoje ljubavi! Gledao je u dubine bezdana svoje gluposti, i mogao je prasnuti u smijeh, u histerični i cmizdravi smijeh!

Vraćao se s kolodvora, dohvaćao se svoje pustinje bez ljubavnih noći, a njegovo osjećanje, njegova vjerna *litost* ga je pratila.

Nove opaske za jednu teoriju litosti

Na dva primjera iz studentova života objasnio sam dvije osnovne mogućnosti reakcije na vlastitu *litost*. Ako je naš partner slabiji od nas, naći ćemo neki razlog da ga povrijedimo, kao što je student povrijedio studenticu, koja je plivala brže od njega.

Ako je naš partner jači, preostaje nam izbor izokrenute osвете, da pljusku vratimo odrazom, da umorstvu suprotstavimo samoubojstvo. Dječak tako dugo svira krivi ton na violini dok učitelj ne poludi i ne baci ga kroz prozor. A dječak pada i dok pada raduje se pomisli da će zli učo biti optužen za ubojstvo.

To su dva klasična načina, i ako prvi srećemo često u životu ljubavnika i supružnika, takozvana velika povijest čovječanstva obiluje nebrojenim primjerima drugog. Sve što su naši učitelji krstili imenom herojstvo, vjerojatno je tek osjećanje, oblik *litosti*, koju sam ocrtao zgodom dječaka i nastavnika violine. Perzijanci osvajaju Peloponez, a Spartanci gomilaju strateške greške. Baš kao što dječak odbija svirati pravi ton, i oni, zaslijepljeni suzama bijesa, odbijaju svaki razumni zahvat, nisu u stanju ni da se bore bolje, ni da se predaju, ni da se spase bijegom i od jada, iz *litosti*, daju se poubijati do posljednjeg.

Misleći o tomu, palo mi je na pamet da se pojam *litost* nije slučajno rodio u Češkoj. Povijest Čeha, ta povijest vječitih pobuna protiv jačih, taj slijed slavnih poraza, koji su poticali hod Povijesti i vodili narod u vlastitu propast, jest povijest razdirućeg i mazohističkog bola koji se naziva *litost*. Kad je u kolovozu šezdeset i osme godine tisuće ruskih tenkova zauzelo tu malu i prekrasnu zemlju, vidio sam na zidovima jednog grada ispisanu parolu: „*Mi ne želimo kompromis, mi želimo pobjedu!*” Shvatite, u tom je trenutku

postojao samo izbor između nekoliko vrsta poraza, ništa više, ali taj grad je odbijao kompromis i zahtijevao pobjedu! To nije govorio razum, to je govorila *litost*. Onaj koji odbija kompromis, na kraju neće imati drugog izbora osim najgoreg mogućeg poraza. Ali, upravo je to ono što *litost* hoće. Čovjek opsjednut *litošću*, osvećuje se svojim vlastitim uništenjem. Dječak se razbio na pločniku, no njegova besmrtna duša će se zauvijek veseliti zato što se nastavnik objesio o prozorsku kvaku.

Ali kako student može nanijeti zlo gospođi Kristini? Prije nego što je u stanju bilo što smisliti, Kristina odlazi. Teoretičari poznaju takvu situaciju i tvrde da dolazi do takozvanog *zgrušavanja litosti*.

To je ono najgore što se može dogoditi. Gorčina koju je student nosio u sebi bila je poput tumora koji raste iz minute u minutu i bio je potpuno smeten. Kako nije imao nikoga kome bi se mogao osvetiti, čeznuo je barem za utjehom. Zato se i sjetio Ljermontova. Sjetio je Ljermontova kojeg je Goethe uvrijedio, Voltaire ponizio, i kojima se Ljermontov suprotstavio izvikujući im svoj ponos, kao da su svi pjesnici oko stola nastavnici glazbe, a on ih želi izazvati da ga bace kroz prozor.

Student je čeznuo za Ljermontovom kao za bratom i stavio je ruku u džep. Prsti su mu napipali veliki presavijeni list papira. Bio je to list istrgnut iz bilježnice na kojem je bilo napisano: *Čekam te. Volim te. Kristina. Ponoć.*

Shvatio je. Kaput što ga je danas nosio, visio je jučer na vješalici u njegovoj garsonijeri. Kasno pronađena poruka je samo potvrdila ono što je već znao. Ostao je bez Kristininog tijela iz vlastite gluposti. *Litost* ga je ispunila do vrha, a nije imao kamo umaknuti.

Na dnu beznada

Bilo je već kasno i student je zaključio da su se pjesnici već morali oporaviti od jučerašnje pijanke. Možda su u klubu književnika. Ustrčao je na prvi kat, prošao kraj garderobe i uputio se desno, u restoran. Nije bio stalni gost, zastao je na trenutak na pragu i nesigurno pogledao unaokolo. Petrarca i Ljermontov su sjedili u dnu dvorane s dvojicom ljudi koje nije poznao. U blizini je bio slobodan stol, pa je tamo sjeo. Nitko nije obraćao pažnju na njega. Čak mu se učinilo da su ga Petrarca i Ljermontov na trenutak odsutno

pogledali ne prepoznajući ga. Naručio je od konobara konjak a u glavi mu je bolno odzvanjao beskonačno tužan i beskonačno lijep tekst Kristinine poruke: *Čekam te. Volim te. Kristina. Ponoć.* Ostao je tako dvadesetak minuta pijuckajući konjak malim gutljajima. Pogled na Petrarca i Ljermontova, daleko od toga da ga utješi, donio mu je samo novu tugu. Bio je napušten od svih, napušten od Kristine i od pjesnika. Bio je sam nemajući drugog društva osim velikog lista papira na kojem je pisalo: *Čekam te. Volim te. Kristina. Ponoć.* Zaželio je ustati i podići taj papir visoko iznad glave, da svi vide, da svi znaju da je on, student, voljen, neizmjereno voljen.

Pozvao je konobara da plati. Zatim je zapalio novu cigaretu. Nije ni najmanje želio ostati u klubu, ali je na pomisao da se vrati na svoju mansardu, u kojoj ga nikakva žena nije čekala, osjećao strašno gađenje. Napokon je zgnječio cigaretu u pepeljari, i upravo u tom trenutku je opazio da ga je Petrarca ugledao i da mu maše sa svoga stola. Ali bilo je već prekasno, gorčina (da, *litost*) tjerala je studenta iz kluba u njegovu tužnu samoću. Ustao je i u posljednjem trenutku još je izvadio iz džepa papir s Kristininom ljubavnom porukom. Taj list papira nije mu više pružao nikakve radosti. Ali ako ga ostavi ovdje, na stolu, netko će ga možda primijetiti i saznati da je student koji je sjedio na tom mjestu, neizmjereno voljen.

Uputio se prema izlazu i izišao.

Iznenadna slava

- Prijatelju! - student je čuo neki glas i osvrnuo se. To je bio Petrarca koji mu je mahao prilazeći mu: - Već odlazite? - Ispričavao se što ga nije odmah prepoznao: - Kad pijem, sutradan sam potpuno tup.

Student se ispričao da nije htio smetati, jer nije poznavao gospođu s kojom je Petrarca sjedio.

- To su neki idioti - rekao je Petrarca i uputio se s njim stolu od kojeg se student netom digao. Student je ustrašenim očima gledao veliki list papira, nemarno ostavljen na stolu. Da je to bio barem mali, neupadljivi papirić, ali taj veliki list bio je poput krika upozorenja na nespretnu namjeru onog koji ga je tu zaboravio.

Petrarca je kolutao crnim očima s izrazom znatiželje i odmah primijetivši papir upitao

ga je: - Što je to? Ah, prijatelju, to je vaše?

Student je nevješto hinio nepriliku čovjeka koji je greškom zagubio povjerljivu poruku i trgao Petrarci papir iz ruku.

Ali Petrarca je već glasno čitao poruku: „Čekam te. Volim te. Kristina. Ponoć.”

Gledao je studenta u oči i zatim ga upitao: - Koja ponoć? Nadam se da nije ona jučer?

Student je sklopio oči: - Da - rekao je i više nije nastojao istrgnuti papir iz Petrarčinih ruku. Uto je već njihovom stolu prilazio Ljermontov na svojim kratkim nogama. Pružio je studentu ruku:

- Drago mi je da vas vidim. Oni tamo - pokazao je prema stolu od kojeg je dolazio - totalni su kreteni. - I sjeo je k njima.

Petrarca je odmah pročitao Ljermontovu tekst Kristinine poruke, čitao ga je nekoliko puta uzastopce, zvučnim i pjevnim glasom, kao da su to stihovi.

To me baca u razmišljanje o tome da, kad ne možemo ošamariti djevojku koja pliva brže, kad ne možemo dati da nas poubijaju Perzijanci, kad nema nikakvog izlaza našoj bolnoj *litosti*, tada nam dolazi u pomoć milost poezije.

Što je dakle ostalo od ove lijepe i promašene priče? Samo poezija. Riječi upisane u Goetheovu knjigu odnosi Kristina sa sobom, a riječi na papiru istrgnutom iz bilježnice pripremaju studentu nešto neočekivane slave.

- Prijatelju - rekao je Petrarca i uhvatio studenta za ruku - priznajte da pišete stihove, priznajte da ste pjesnik.

Student je sklopio oči i priznao Petrarci da se ne vara.

Ljermontov ostaje sam

Student je došao u klub književnika vidjeti Ljermontova, ali od toga je trenutka za Ljermontova bio izgubljen i Ljermontov izgubljen za njega. Ljermontov mrzi sretne ljubavnike. Mršti se i prezrivo se izražava o poeziji slatkastih osjećaja i velikih riječi. On kaže da pjesma mora biti poštena kao predmet izrađen rukama radnika. Namršten je i neugodan prema Petrarci i prema studentu. Mi dobro znamo o čemu se radi. I Goethe je to

znao. To je zbog toga što ne ševi. Radi se o grozomornoj *litosti* nejebanja.

Tko bi ga mogao bolje razumjeti od studenta? Ali taj nepopravljivi glupan vidi samo njegovo mračno lice, čuje samo njegove zle riječi i uvrijeđen je.

Ja u Francuskoj, gledam ih iz daljine, s visine mog nebodera. Petrarca i student se dižu. Hladno se opraštaju s Ljermontovom. Ljermontov ostaje sam.

Moj dragi Ljermontov, genij tog bola koji se u mojoj tužnoj Češkoj izgovara (kao cvilež napuštenog psa) *litost*.

CW & BU

ŠESTI DIO

ANĐELI

CW & BU

1.

U veljači 1948. izašao je komunistički vođa Klement Gottwald na balkon praške barokne palače da održi govor stotinama tisuća građana okupljenih na Starogradskom trgu. Bio je to veliki preokret u povijesti Češke. Lepršao je snijeg, bilo je hladno, a Gottwald je bio gologlav. Brižni Clementis skinuo je svoju krznu šubaru i stavio je na Gottwaldovu glavu.

Ni Gottwald ni Clementis nisu znali da se istim stubištem kojim su se popeli na povijesni balkon, tokom osam godina, svaki dan služio Franz Kafka, jer je u toj palači pod Austro-Ugarskom bila njemačka gimnazija. Nizu znali ni da je u prizemlju te iste zgrade Hermann Kafka, Franzov otac, imao dućan s cimerom na kojem je uz njegovo ime bila nacrtana čavka, jer kafka češki znači čavka.

Ako Gottwald, Clementis i ostali nisu znali za Kafku, Kafka je znao o njihovom neznanju. Prag je u njegovom romanu grad bez pamćenja. Taj je grad tu čak zaboravio kako se zove. Nitko ništa ne pamti, i ničeg se ne sjeća, ni Josef K. kao da ništa ne zna o svojem predašnjem životu. Tu se ne može čuti nijedna pjesma koja bi nam vratila u sjećanje trenutak svoga rođenja spajajući sadašnjost s prošlošću.

Vrijeme Kafkina romana je vrijeme čovječanstva koje je izgubilo vezu s čovječanstvom, koje ne zna više ništa i ničega se više ne sjeća i stanuje u gradovima bez imena, u kojima su ulice bez imena, ili nose neko ime drukčije nego jučer, jer ime je veza s prošlošću, a ljudi koji nemaju prošlost ljudi su bez imena.

Kao što je svojedobno govorio Max Brod, Prag je grad zla. Kad su se jezuiti nakon poraza češke reformacije 1621. trudili da prevedu narod, kako su utuvili sebi u glavu, na pravu katoličku vjeru, poplavili su Prag raskošnim baroknim crkvama. One tisuće okamenjenih svetaca, što vas gledaju sa svih strana, prijete vam, prate vas i hipnotiziraju vas, to je pobješnjela vojska okupatora, koji su prije trista pedeset godina provalili u Češku da iščupaju iz duše naroda njegovu vjeru i njegov jezik.

Ulica u kojoj se rodila Tamina zvala se Schwerinova. To je bilo za vrijeme rata i Prag su okupirali Nijemci. Njen otac se rodio u Černokosteleckoj aveniji - aveniji Crne crkve. To

je bilo pod Austro-Ugarskom. Majka se doselila ocu u Aveniju maršala Fochea. To je bilo nakon prvog svjetskog rata. Tamina je provela djetinjstvo u Staljinovoj aveniji, a njen muž ju je odveo u njihov novi stan iz Vinohradske avenije. Međutim, radilo se uvijek o istoj ulici, samo su joj bez prestanka mijenjali ime, ispirali joj mozak da bi je sveli na idiota.

Ulicama koje ne znaju kako se zovu lutaju priviđenja srušenih spomenika. Rušila ih je češka reformacija, rušila austrijska protureformacija, rušila Čehoslovačka Republika, rušili su ih komunisti, a srušeni su čak i Staljinovi kipovi. Umjesto svih tih srušenih spomenika danas rastu po cijeloj Češkoj tisuće Lenjinovih kipova, rastu tamo kao trava na ruševinama, kao melankolični cvjetovi zaborava.

2.

Franz Kafka je bio prorok svijeta bez pamćenja. Nakon T. G. Masaryka, zvanog predsjednik-osloboditelj (svi njegovi spomenici su, bez iznimke srušeni), nakon Beneša, Gottwalda, Zapotockog, Novotnog i Svobode, dobili smo i *zastupnika zaborava*.

Smatram vrlo značajnim u tom pogledu da je tada izbačeno stotinu četrdeset i pet čeških povjesničara sa sveučilišta i iz znanstvenih ustanova. (Kažu da je za svakog povjesničara izniknuo negdje u Češkoj, tajanstveno, kao u bajci, novi Lenjinov spomenik). Jedan od tih povjesničara, moj prijatelj Milan Hübl, s najdebljim naočalima na svijetu, sjedio je 1971. godine u mojoj garsonijeri u Bartolomejskoj ulici. Kroz prozor smo gledali vrhove hradčanskih tornjeva i bili smo tužni.

- Narodi se likvidiraju tako - rekao je Hübl - da im najprije oduzmu pamćenje. Unište im njihove knjige, njihovu kulturu, njihovu povijest. A netko drugi im napiše druge knjige, daje im drugu kulturu i izmisli im drugu povijest. Narod onda polako počne zaboravljati što je i što je bio. Svijet oko njega to zaboravi mnogo brže.

- A jezik?

- Zašto bi nam ga netko uzimao? Postat će puki folklor, koji će prije ili kasnije umrijeti prirodnom smrću.

Da li se radilo o hiperboli diktiranoj neizmjernom tugom?

Ili je istina da narod ne može prevladati živu pustinju organiziranog zaborava?

Nitko ne zna što će se zbiti, ali jedno je izvjesno. U trenucima oštroidnosti, češki narod može vidjeti izbliza, pred sobom, sliku svoje smrti. Ne kao stvarnost ili neizbježnu budućnost, ali ipak kao posve stvarnu mogućnost. Njegova je smrt s njim.

3.

Šest mjeseci kasnije Hübla su uhapsili i osudili na dugogodišnji zatvor. U to vrijeme umirao mi je tata.

Tokom posljednjih deset godina svojega života postepeno je gubio moć govora. Najprije se nije mogao sjetiti samo nekoliko riječi, ili je umjesto njih izgovarao neke druge, njima slične, i odmah se tome smijao. Na kraju, bio je kadar izgovoriti tek nekoliko riječi, i svaki put kad bi pokušao odrediti neku svoju misao, sve je završavalo istom rečenicom, jednom od posljednjih koje su mu preostale: *To je čudno*.

Izgovarajući *to je čudno*, očima je izražavao neizmjereno zaprepaštenje da sve zna, a ništa ne može reći. Stvari su izgubile svoje ime, i spojile su se u jedno jedino nerazlučivo postojanje. I samo sam ja, kad bih razgovarao s njim, mogao na trenutak od te beskonačnosti bez riječi uspostaviti svijet imenovanih pojedinosti.

Njegove velike plave oči na lijepom licu bile su mudre kao i nekad. Često sam ga vodio u šetnju. Istim putem obišli bismo blok kuća, tata nije imao snage da ode dalje. Hodao je teško, pravio sitne korake, a kad se malo umorio, tijelo mu je počelo padati naprijed, i gubio je ravnotežu. Često smo se morali zaustavljati da se odmori oslonjen čelom o zid.

Za tih šetnji razgovarali smo o glazbi. Dok je tata još dobro govorio, rijetko kada sam ga što pitao. Sada sam to nastojao nadoknaditi. Dakle, govorili smo o glazbi, ali bio je to čudan razgovor između nekog tko ništa ne zna, ali zna mnogo riječi, i nekog koji zna sve, ali ne zna ni jedne jedine riječi.

Tokom tih deset godina svoje bolesti, tata je pisao debelu knjigu o Beethovenovim sonatama. Doista, pisao je nešto bolje nego što je govorio, ali je pri pisanju sve teže pronalazio riječi, i na kraju njegov tekst više nitko nije razumio, jer se sastojao od riječi koje ne postoje.

Jednom me pozvao u svoju sobu. Na klaviru su ležale otvorene varijacije opusa 111. -

Pogledaj - pokazao je na note (ni svirati klavir nije više mogao) - *pogledaj* - ponovio je, i uz mnogo truda je još uspio reći: - *Sada znam!* - i stalno se trudio da mi objasni nešto važno, ali se njegova poruka sastojala od sasvim nerazumljivih riječi, a videći da ga ne shvaćam, začuđeno me pogledao i rekao: - To je čudno.

Očito je znao što je htio govoriti, jer mi se to pitanje već odavna postavilo. Beethoven je pri kraju života jako zavolio formu varijacije. Na prvi pogled bi se moglo povjerovati da je od svih formi upravo ta najpovršnija, puka ekshibicija glazbene tehnike, prije posao za pletilju čipki nego za Beethovena. A Beethoven je od nje načinio (prvi put u povijesti glazbe) nezavisnu formu, u koju je ispisao svoje najljepše meditacije.

Da, to je dobro poznato. No tata je htio saznati kako da to shvatimo. Zašto upravo varijacije? Kakav je smisao skriven u tome?

I zato me pozvao u svoju sobu, pokazivao note govoreći: - Sada znam.

4.

Šutnja mog tate, pred kojim su se bile skrile sve riječi, šutnja stotinu četrdeset i pet povjesničara kojima je zabranjeno tražiti u sjećanju, ta mnogostruka tišina što odzvanja u Češkoj, stvara pozadinu slike na kojoj slikam Taminu.

Ona i dalje nosi kavu u točionici jednog malog gradića na zapadu Europe. Ali izgubila je sjaj one tankoćutne pažnje, kojom je nekad očaravala mušterije. Prošla ju je želja da ljudima nudi uho. Jednog dana Bibi je opet sjela na barsku stolicu kraj pulta, a njena kći je puzala po podu i derala se. Pošto je malo pričekala da je majka opomene, Tamina je izgubila strpljenje i rekla: - Zar ne možeš umiriti svoju malu?

Bibi se uvrijedila i uzvratila na isti način: - Zašto toliko mrziš djecu?

Ne bi se moglo reći da je Tamina mrzila djecu. Ipak, u Bibinom je glasu zazvučao neočekivani ton mržnje, koji nije izmakao Tamini. A da nije znala kako, prestale su biti prijateljice.

Jednoga dana Tamina nije došla na posao. To se nikad prije nije dogodilo. Gazdarica se popela do nje da vidi što je. Pozvonila je na vratima, ali nitko nije otvarao. Vratila se sljedećeg dana i opet zvonila uzalud. Pozvala je policiju. Provalili su vrata, ali pronašli su

samo brižljivo pospremljen stan, u kome ništa nije nedostajalo, i ništa nije pobuđivalo sumnju.

Tamina se nije vratila ni slijedećih dana. Policija se nastavila baviti njenim slučajem, ali nije otkrila ništa novo. Taminin nestanak svrstan je među neriješene slučajeve.

5.

Tog presudnog dana sjeo je za barski pult mladić u trapericama. U to vrijeme Tamina je bila sama u kafeu. Mladić je naručio koka-kolu i polako srkao tekućinu. Gledao je Taminu, a Tamina je zurila u prazno.

U jednom trenutku je rekao: - Tamino.

Ako je vjerovao da ju je impresionirao, varao se. Njeno ime se lako moglo saznati, znale su ga sve mušterije u četvrti.

- Znam da ste tužni - nastavio je mladić.

Tamina nije bila naročito očarana tom opaskom. Znala je da postoje raznoliki načini da se osvoji žena i da jedan od najsigurnijih putova do njene utrobe vodi preko njene tuge. Unatoč tome pogledala je mladića s više zanimanja negoli trenutak ranije.

Započeli su razgovor. Taminu su privukla njegova pitanja. Ne zbog sadržaja, nego jednostavno zato što joj ih je uopće postavljao. Bože moj, kako dugo je nitko ništa nije upitao. Činilo joj se da je otad protekla vječnost. Samo joj je njen muž neprestano postavljao pitanja, jer je ljubav neprekidno ispitivanje. Da, ne poznajem bolju definiciju ljubavi.

Moj prijatelj Hübl bi primijetio da nas u tom slučaju nitko ne voli više od policije. Imao bi pravo. Kao što svako *gore* ima svoje simetrično *dolje*, tako zanimanje ljubavi ima svoj negativ u radoznalosti policije. Čovjek može ponekad pobrkati dolje i gore, i mogu vrlo dobro zamisliti ljude koji se osjećaju sami i žele da ih od vremena do vremena odvedu na policijsku stanicu da bi ih ispitivali i da bi mogli govoriti o sebi.

6.

Mladić je gleda u oči, sluša je, i potom joj kaže da je ono što ona naziva sjećanjem, zapravo nešto sasvim drugo. Ona je poput opčinjenog koji prati vlastito zaboravljanje.

Tamina potvrđuje.

A mladić nastavlja: njen tužni pogled unatrag nije više izraz njene vjernosti mrtvom. Taj mrtvi se izgubio iz njenog vidnog polja i ona gleda u prazno.

U prazno? Od čega je onda njen pogled tako težak?

Nisu to uspomene, objašnjava joj mladić, nego grižnja savjesti. Tamina nikad neće sebi oprostiti da je zaboravila.

- A što da radim? - upita Tamina.

- Zaboravite svoje zaboravljanje - kaže mladić.

Tamina se smiješi s gorčinom: - Recite mi kako se to radi.

- Zar nikad niste čeznuli da odete?

- Jesam - priznaje Tamina. - Imam strašnu želju da odem. Ali kamo?

- Nekamo gdje su stvari lagane poput povjetarca. Gdje su izgubile svoju težinu. Gdje nema grižnje savjesti.

- Da - kaže Tamina sanjarski - otići nekamo gdje stvari nemaju težinu.

I kao u bajci, kao u snu (da, ovo je bajka! Ali da, ovo je san!) Tamina napušta pult za kojim je provela nekoliko godina svojega života, i izlazi s mladićem iz kafea. Uz pločnik je crveni sportski automobil. Mladić sjeda za upravljač i poziva Taminu pokazujući joj mjesto pokraj sebe.

7.

Shvaćam Taminina predbacivanja sebi samoj. Kad mi je umro tata, i ja sam sebi predbacivao. Nisam mogao samom sebi oprostiti što sam mu postavio tako malo pitanja, što tako malo znam o njemu, što sam dopustio da prođe pokraj mene. I upravo mi je grižnja savjesti pomogla da shvatim što mi je možda htio reći nad otvorenom partituru opusa 111.

Pokušat ću to objasniti usporedbom. Simfonija je glazbena epopeja. Mogli bismo reći da sliči putu koji vodi vanjskim, beskonačnim svijetom, od stvari do stvari, sve dalje i dalje. Varijacije su također put. Ali ovaj put ne vodi vanjskim beskrajem. Sigurno znate Pascalovu misao da čovjek živi između provalije beskonačno velikog i provalije beskonačno malog. Put varijacija vodi u to *drugo* beskonačno, u beskonačno raznolikosti unutarnjeg svijeta, koje se skriva u svakoj stvari.

Beethoven je dakle u varijacijama otkrio drugi prostor i drugi smjer kretanja. Njegove su varijacije novi *poziv na put*.

Forma varijacije je forma u kojoj je koncentracija dovedena do maksimuma, ona omogućuje skladatelju da govori o bitnom, da ide ravno u srž. Predmet varijacija je tema, koja često nema više od šesnaest taktova. Beethoven ide unutar tih šesnaest taktova, kao da se kroz bunar spušta u unutrašnjost zemlje.

Put u drugo beskonačno nije manje pustolovan od puta epopeje. Tako silazi pjesnik u čudnovate utrobe atoma. Svakom varijacijom, Beethoven se sve više udaljuje od početne teme, koja posljednjoj varijaciji nije ništa sličnija nego cvijet vlastitoj slici pod mikroskopom.

Čovjek zna da ne može obuhvatiti svemir, sa svim njegovim suncima i zvijezdama. Smatra daleko nepodnošljivijim što je osuđen da mimoide drugo beskonačno, beskorisno, posve blizu i nadohvat ruke. Tamina je mimoišla beskonačnost svoje ljubavi, ja sam mimoišao tatu, i svatko mimoilazi svoje djelo, jer u težnji savršenstvu ulazimo u nutrinu stvari, a nikada ne možemo stići do kraja. To što nam je izmaklo beskonačno vanjskoga svijeta, prihvaćamo kao nešto prirodno. Ali to što smo mimoišli ono drugo beskonačno, za to ćemo sebi predbacivati do smrti. Mislili smo na beskonačnost zvijezda, a za beskonačno koje je nosio u sebi tata nismo se nimalo brinuli.

Nije čudno što su varijacije postale omiljena forma Beethovenu u odrasloj i zreloj dobi, jer je vrlo dobro znao (kao što zna Tamina, kao što ja znam) da nema ništa nepodnošljivije nego kad mimoidemo biće koje smo voljeli, tih šesnaest taktova i unutrašnji svemir njihovih beskonačnih mogućnosti.

8.

Cijela ova knjiga je roman u formi varijacija. Različiti odjeljci se nadovezuju kao različiti odsječci puta koji vodi unutar teme, unutar misli, unutar situacije, čije se poimanje za mene gubi u beskonačnosti.

To je roman o Tamini, a u trenutku kad Tamina odlazi s pozornice, to je roman za Taminu. Ona je glavna osoba i glavni slušalac, i sve ostale priče su varijacija njene vlastite priče, i spajaju se u njen život kao u ogledalu.

To je roman o smijehu i zaboravu, o zaboravu i o Pragu, o Pragu i o anđelima. Uostalom, nije uopće slučajno da se mladić koji sjedi za upravljačem zove Rafael.

Krajolik je bivao sve pustiji, sve je manje zelenila, i sve više okera, manje je trave i drveća i sve više pijeska i gline. Zatim je auto sišao s ceste i vozio uskim puteljkom, koji je naglo završavao strmom padinom. Mladić je zaustavio vozilo. Izašli su. Stajali su na rubu padine, a pod njima, desetak metara niže, bio je uzak pojas glinaste obale i, malo dalje, voda, uzmućena, smeđa, prostirala se do kraja vidokruga.

- Gdje smo? - upitala je Tamina stisnuta grla. Htjela je reći Rafaelu da se želi vratiti, no nije se usuđivala: bojala se da je ne odbije, a znala je da bi njegovo odbijanje samo pojačalo njenu tjeskobu.

Bili su na rubu padine, pred njima voda, a oko njih ništa osim gline, razmoćene gline bez trave, kao da se tu vadila ilovača. Doista, malo dalje je stajao napušten bager.

Taj krajolik sjetio je Taminu na jedan kutak Češke, u kojem je njen muž posljednji put radio, nakon što su ga izbacili s posla, pa je nekih sto kilometara od Praga pronašao mjesto bagerista. Preko tjedna je tamo živio u baraci, a u Prag je dolazio samo nedjeljom da vidi Taminu. Jednom je došla k njemu i šetali su zajedno krajolikom koji je vrlo sličio ovom danas, razmoćenoj glini bez trave i bez drveća, odozdo opkoljenoj okerom i žutilom, a

odozgo teškim sivim oblacima. Hodali su jedno pokraj drugoga u gumenim čizmama koje su upadale u blato i klizale se. Bili su sami na cijelom svijetu, puni tjeskobe, ljubavi i očajničke brige jedno za drugo.

Taj isti očaj ju je obuzimao, i ona se radovala što je s njim odjednom ponovo našla, poput nenadanog dara, izgubljeni komadić svoje prošlosti. Bilo je to posve izgubljeno sjećanje, i to je bilo prvi put nakon svega tog vremena da joj se vratilo. Trebalo je da ga upiše u svoju bilježnicu. Sjetila bi se čak i točne godine!

I poželjela je reći mladiću da se hoće vratiti. Ne, nije imao pravo kad joj je govorio da je njena tuga samo oblik bez sadržaja! Ne, ne, njen muž je bio u toj tuzi stalno živ, samo se izgubio i ona ga mora potražiti! Tražiti ga po cijelom svijetu! Da, da! Napokon je shvatila! Čovjek koji hoće sjećanje, ne smije ostati na istom mjestu i čekati da sjećanja sama stignu do njega! Sjećanja su raspršena po cijelom svijetu, i treba putovati da ih se pronade i izmami iz skrovišta!

To je htjela reći mladiću i zamoliti ga da je odvede natrag. No, u tom trenutku odozdo s vode začuo se zvižduk.

9.

Rafael je uhvatio Taminu za ruku. Bio je to čvrst stisak, iz kojeg se nije moglo izvući. Niz padinu se spuštala uska, zavojita i kliska stazica. Po njoj ju je vodio dolje.

Na obali, za koju se još maloprije činilo da nema ni traga života, stajao je dječak od kojih dvanaest godina. Držao je u ruci kraj užeta zavezanog za barku koja se lagano ljuljala kraj obale i smiješio se Tamini.

Okrenula se prema Rafaelu. I on se smiješio. Gledala ih je jednog pa drugog, zatim je Rafael prasnuo u smijeh, a s njim i dječak. Bio je to neobičan smijeh, jer ništa smiješno se nije događalo, no istodobno zarazan i radostan: pozivao ju je da zaboravi tjeskobu i obećavao joj nešto nejasno, možda radost, možda mir, pa se Tamina, koja je htjela izmaći svojoj tjeskobi, poslušno počela smijati s njima.

- Vidite - rekao je Rafael - nemate se čega bojati.

Tamina je ušla u barku koja se ljuljala. Sjela je na krmu. Klupa je bila vlažna. Nosila

je laganu ljetnu haljinu, i osjetila je vlagu na stražnjici. Taj ljepljiv dodir ponovo je probudio njenu tjeskobu. Dječak je odgurnuo barku od obale i dohvatio vesla, a Tamina je okrenula glavu: Rafael je bio na obali i pratio ih pogledom. Smiješio se, a Taminu je nešto u tom smiješku začudilo. Da: smiješio se jedva primjetno vrteći glavom! Smiješio se i vrtio glavom gotovo neprimjetno.

10.

Zašto Tamina ne upita kamo ide?

Onaj koji ne brine o cilju, ne pita kamo ide!

Gledala je dječaka koji joj je sjedio nasuprot i veslao. Činio joj se slabašnim, a vesla preteškim za njega.

- Hoćeš li da te zamijenim? - upitala je. Dječak je susretljivo kimnuo glavom i pustio vesla.

Zamijenili su mjesta. On je sada sjedio na krmi, gledao Taminu kako vesla i izvadio mali kazetofon skriven pod klupom. Začuo se rock, električne gitare, pjevanje, i dječak je počeo, u ritmu, lagano uvijati tijelo. Tamina ga je gledala s nelagodom. Taj dječak je kružio bokovima koketnim pokretima odraslog koji su joj se činili bestidnim.

Sklopila je oči da ga ne vidi. Uto je dječak pojačao zvuk i počeo pjevušiti. Kad je Tamina opet na trenutak podigla pogled prema njemu, upitao ju je: - Zašto ne pjevaš?

- Ne znam tu pjesmu.

- Kako to da ne znaš? Pa to svi znaju!

I dalje se uvijao na klupi, a Tamina je već osjećala umor: - Ne bi li opet preuzeo na neko vrijeme vesla?

- Veslaj - odgovorio joj je dječak.

No Tamina je uistinu bila umorna. Položila je vesla u barku i odmarala se: - Hoćemo li brzo stići?

Dječak je pokazao rukom iza nje. Tamina se okrenula. Obala nije bila daleko. Pokazala se obala različita od krajolika iz kojeg su otišli: bila je zelena, travnata, puna

drveća.

Za trenutak je barka dodirnula dno. Na plaži se desetak djece igralo loptom i radoznalo ih gledalo. Tamina i dječak su se iskricali. Dječak je zavezao užu o kolac. Iza pješćane obale prostirala se duga aleja platana. Uputili su se njome i nakon desetak minuta stigli do velike, niske zgrade. Ispred nje je bila gomila velikih obojenih sprava čiju namjenu nije mogla odgonetnuti i nekoliko odbojkaških mreža. Bilo je nešto čudno s njima što je Tamini palo u oči. Da, bile su napete vrlo nisko nad zemljom.

Dječak je stavio prst u usta i zazviždao.

11.

Prilazila im je djevojčica od jedva devet godina vukući noge. Imala je lijepo lice i trbuh koketno izbočen kao u djevica na gotičkim slikama. Pogledala je Taminu bez posebnog zanimanja, pogledom žene koja je svjesna svoje ljepote i želi je potcrtati naglašenom nezainteresiranošću za sve što nije ona sama.

Mala je otvorila vrata zgrade bijelih zidova. Ušli su izravno (nije bilo predsoblja ni hodnika) u veliku prostoriju punu kreveta. Malo je gledala oko sebe, kao da broji krevete, zatim je pokazala na jedan:

- Ti ćeš spavati ovdje!

Tamina je prosvjedovala: - Kako! Zar ću spavati u spavaonici?

- Djetetu nije potrebna zasebna soba.

- Kako djetetu? Ja nisam dijete!

- Ovdje su samo djeca!

- Tu bi ipak moralo biti i odraslih!

- Ne, ovdje ih nema.

- Pa što onda ja tu radim? - uzviknula je Tamina.

Djevojčica nije obraćala pažnju na njenu uznemirenost. Okrenula se prema vratima, zatim je zastala na pragu: - Stavila sam te među vjeverice - rekla je.

Tamina nije shvaćala.

- Stavila sam te među vjeverice - ponovila je tonom nezadovoljne učiteljice. - Sva su djeca svrstana u grupe koje se zovu po životinjama.

Tamina je odbijala razgovor o vjevericama. Htjela se vratiti. Upitala je gdje je dječak koji ju je doveo ovamo.

Djevojčica se pravila kao da ne čuje što Tamina kaže i nastavila s objašnjenjima.

- Ne zanima me to! - vikala je Tamina. - Hoću natrag! Gdje je taj mali lupež?

- Nemoj vikati! - Nijedan odrasli ne može nikad biti tako ohol kao lijepa djevojčica. - Ne razumijem te - nastavila je i zavrtjela glavom da izrazi čuđenje: - Zašto si dolazila ovamo ako hoćeš otići?

- Nisam tražila da dođem ovamo!

- Tamino, nemoj lagati. Nitko ne odlazi na dalek put a da ne zna kamo ide. Oduči se laganja.

Tamina je okrenula leđa djevojčici i uputila se u aleju platana. Kad je dospjela do obale, tražila je barku koju je tamo, prije nepunog sata, dječak bio zavezao za kolac. Ali tamo barke nije bilo, ni kolca nije bilo.

Potrčala je da pretraži cijelu obalu. Pješčana plaža se ubrzo gubila u močvaru koju je trebalo obići, pa je neko vrijeme lutala dok opet nije dospjela do vode. Obala je neprestano zavijala u istom pravcu, tako da je nakon jednog sata (uzaludno tražeći barku ili most) stigla na mjesto gdje je aleja platana završavala na plaži. Shvatila je da je na otoku.

Polako se pela alejom prema spavaonici. Tamo je, u krugu, stajala skupina djece, dječaka i djevojčica od šest do dvanaest godina. Primijetivši Taminu povikali su: - Tamino, dođi k nama!

Otvorili su krug da joj naprave mjesto.

Tada se sjetila načina kako se Rafael smiješio i vrtio glavom.

Srce joj se sledilo od jeze. Hladno je prošla ispred djece, ušla u spavaonicu i šćućurila se na svom krevetu.

12.

Njen muž je umro u bolnici. Posjećivala ga je koliko je mogla, no on je umro noću, sam. Kad je slijedeći dan došla u bolnicu i našla prazan krevet, rekao joj je starac koji je ležao u istoj sobi: - Gospođo, trebalo bi da se žalite! Strašno je kako postupaju s mrtvima! - Strah mu je bio ispisan u očima, znao je da će i on uskoro umrijeti. - Uхватili su ga za noge i vukli ga po podu. Mislili su da spavam. Vidio sam kako mu je glava udarila o prag.

Smrt ima dva vida: ona je nebivanje, ali i strašna stvarna okolnost leša.

Kad je Tamina bila vrlo mlada, smrt joj se javljala samo u prvom obliku, u vidu ništavila, a strah od smrti (uostalom, maglovit) značio je strah od više ne bivati. Taj strah se tokom godina smanjivao i gotovo je nestao (pomisao da jednog dana neće ugledati nebo ili drveće nije je plašila), ali je zauzvrat sve više mislila na drugi, stvarni vid smrti i užasavala se na pomisao da će postati leš. Biti leš, to je nepodnošljiva uvreda. Još prije nekoliko sekundi biti ljudsko biće koje je branilo svoj stid, posvećenost golotinje i intimitet, a zatim tek sekunda smrti da bi naše tijelo odjednom bilo na raspolaganju bilo kome, da ga se može razgoliti, razrezati, pregledavati mu utrobu gadljivo začepljena nosa zbog njezinog smrada, gurnuti ga u hladnjak ili u vatru. Kad je htjela da njenog muža spale i rasprše njegov pepeo, jedan od razloga je bio i taj da se više ne mora mučiti mislju o tome što se događa s voljenim tijelom.

A kad je nekoliko mjeseci kasnije razmišljala o samoubojstvu, odlučila se utopiti daleko na pučini, da o nagrdi njezinog tijela znaju samo ribe koje su nijeme.

Već sam govorio o pripovijetki Thomasa Manna: mlad, neizlječivo bolestan muškarac otputuje vlakom i siđe u nepoznatom gradu. U njegovoj sobi je ormar i svake noći iz njega izlazi bolno lijepa gola žena i dugo mu priča nešto nježno, i ta žena i ta priča, to je smrt.

To je smrt, nježnoplavkasta kao nebivanje, jer je nebivanje beskonačna praznina, a prazan prostor je plav i ništa nije ljepše niti smiruje poput plavoga. Sigurno nije slučajno da je Novalis, pjesnik smrti, volio plavetnilo i tragao samo za njim na putovanjima. Blagost smrti ima plavu boju.

Samo, ako je nebivanje mladog muškarca Thomasa Manna bilo tako lijepo, što se zbilo s njegovim tijelom? Vukli su ga za noge preko praga? Otvorili su mu utrobu? Bacili su ga u rupu ili u vatru? Mann je tada imao dvadeset i šest godina, a Novalis nije doživio

tridesetu. Ja sam, na žalost, stariji, i za razliku od njih ne mogu ne misliti na tijelo. Jer smrt nije plava, i Tamina to zna kao i ja. Smrt je užasna muka. Moj tata je umirao danima, u vrućici, i meni se činilo da radi. Bio je oznojen i usredotočio se samo na svoju agoniju, kao da smrt premašuje njegove snage. Više nije ni znao da sjedim kraj njegovog kreveta, nije mogao zamisliti moju prisutnost, rad na smrti ga je sasvim iscrpljivao, bio je usredotočen poput jahača na konju koji posljednjim ostatkom snage želi dospjeti do udaljenoga cilja.

Da, jahao je na konju.

Kamo je išao?

Išao je nekamo daleko, da sakrije svoje tijelo. Ne, nije slučajnost da sve pjesme o smrti predstavljaju smrt kao put. Mannov mladić se penje na vlak, Tamina u crveni sportski automobil. Čovjek beskonačno čezne za odlaskom da sakrije svoje tijelo. Ali taj put je uzaludan. Jaše na konju, ali se nađe u krevetu i njegova glava će udariti o prag.

13.

Zašto je Tamina na otoku djece? Zašto je zamišljam upravo tamo?

Ne znam.

Možda zato što je toga dana, kad mi je umirao tata, zrak bio pun veselih pjesmica koje su pjevali dječji glasići?

Posvuda istočno od Labe djeca su uključena u pionirsku organizaciju. Oko vrata nose crvene marame, sastanče poput odraslih, a tu i tamo pjevaju „Internacionalu”. Imaju običaj da od vremena do vremena zavežu crvenu maramu nekom značajnom odraslom, i dadu mu titulu počasnog pionira. Odrasli to jako vole, i što su stariji, to im pričinja veće zadovoljstvo da od djece dobivaju crvenu maramu, koju će odnijeti u raku.

Tog dana je tati malo pala temperatura. Bio je svibanj i širom smo otvorili prozore koji su gledali u vrt. Iz kuće nasuprot dopirao je do nas, preko procvale jabuke, televizijski prijenos ceremonije. Čule su se pjesme u visokim tonovima dječjih glasova.

Liječnik je bio u sobi. Naginjao se nad tatu, koji više nije mogao izgovoriti nijednu riječ. Zatim se okrenuo prema meni i glasno rekao: - U komi je. Njegov mozak je razložen. - Vidio sam kako su se tatine velike plave oči još više otvorile.

Kad je liječnik otišao, bio sam strašno zbunjen i htio sam brzo nešto reći da otjeram tu rečenicu. - Zatvorit ću prozor da se ne čuje - namignuo sam tati, a on me pogledao s beskrajno lijepim smiješkom i potvrdno kimnuo glavom.

Nekoliko sati kasnije naglo mu je skočila temperatura. Sjeo je na konja i jahao nekoliko dana. Mene nikada više nije ugledao.

14.

Što je mogla raditi kad se našla među djecom? Brodar je nestao s barkom, a unaokolo je bila samo beskonačna voda.

Nastojala se boriti.

Kako je to tužno: u malom gradu na zapadu Europe nikad nije ni za čime težila, a ovdje, među djecom, u svijetu stvari koje nemaju težinu, ovdje da se bori?

I kako bi se borila?

Prvi dan nakon dolaska, kad je odbijala igre i kad je pobjegla u svoj krevet kao da je to neosvojiva tvrđava, osjetila je u zraku nastajuće neprijateljstvo djece i preplašila se. Željela ga je preduhitriti. Zato je odlučila da zadobije njihovu naklonost. Za to se očito trebalo poistovjetiti s njima, prihvatiti njihov jezik. Počela je voljno sudjelovati u svim njihovim igrama, u njihove je poduhvate unosila svoje zamisli i tjelesnu snagu, i djeca su ubrzo bila osvojena šarmom njene ličnosti. Da se poistovjeti s njima, morala se lišiti intimiteta. Išla je s njima u zajedničku kupaonicu, iako je prvi dan odbila da im se pridruži, jer joj je bilo odvratno prati se pod njihovim pogledima.

Kupaonica, velika, popločena prostorija, bila je središte života djece i njihovih tajnih misli. Na jednoj strani bilo je *deset* zahodskih *školjki*, a preko puta deset umivaonika. Uvijek je jedna skupina sjedila na školjkama, zadignutih spavaćica, a druga gola stajala pred umivaonicima. Oni koji su sjedili, gledali su one gole pred umivaonicima, a oni pred umivaonicima okretali su se za onima na školjkama, i cijela je prostorija bila puna skrivene senzualnosti, koja je u Tamini pobudila sjećanje na nešto već odavna zaboravljeno. Tamina je sjedila u spavaćici na školjki i goli tigrovi ispred umivaonika zadržavali su oči samo na njoj. Zatim se začuo kлокot vode iz kotlića, vjeverice su ustale sa školjki, svlačile dugačke

spavaćice, tigrovi su odlazili od umivaonika u spavaonice, otkud su dolazile mačke, posjedale su na slobodne školjke i gledale veliku Taminu sa crnim trokutom i velikim grudima kako se pere pred umivaonikom među vjevericama.

Ne stidi se. Osjeća da odrasla seksualnost čini od nje kraljicu koja vlada onima koji su ćelavi ispod trbuha.

15.

Čini se, dakle, da put na otok nije bio urota protiv nje, kako je povjerovala ugledavši prvi put spavaonicu sa svojim ležajem. Naprotiv, napokon se našla tamo gdje je željela biti. Pala je daleko unatrag u vrijeme u kojem njen suprug nije postojao ni u sjećanju, ni u želji, i kada nije bilo ni tereta, ni grižnje savjesti.

Ona koja je uvijek patila od stida (stid je bio vjerna sjena ljubavi), sada se pokazivala gola desecima tuđih očiju. Iz početka je to bilo osupnjujuće i neugodno, ali se brzo navikla, jer njena golotinja nije bila bestidna, jednostavno je izgubila značenje, postala je (kako se Tamini činilo) bezglasnom, nijemom i mrtvom. To tijelo, čiji je svaki dio opisala povijest ljubavi, tonulo je u beznačajnost, i u toj beznačajnosti bilo je olakšanje i mir.

Ako se odrasla senzualnost gubila, odnekud iz daleke prošlosti polako je izranjao svijet drugih osjećanja. Sjećala se odavno zaboravljenih stvari. Na primjer (nije čudno da je to zaboravila, jer je odrasloj Tamini nakon dugo vremena to moralo biti nepodnošljivo neprirodno i smiješno): kad je imala jedanaest godina i išla u osnovnu školu, obožavala je svoju mladu i lijepu učiteljicu, i mjesecima je sanjala da je s njom sama u zahodu.

Sad sjedi na tronu, smiješi se, žmiri. Zamišlja kako je sada ona ta učiteljica, i da je mala, pjegava djevojčica, koja sjedi na školjki pokraj njene i upućuje joj radoznale poglede, nekadašnja mala Tamina. Toliko se poistovjetila sa senzualnim očima djevojčice obraza pjegavih od sunca, tako potpuno da je osjetila negdje u dalekim dubinama pamćenja drhtanje starog, napola probuđenog uzbuđenja.

16.

Zahvaljujući Tamini vjeverice su pobijedile gotovo u svim igrama i odlučile je svečano nagraditi. Sve nagrade i kazne djeca su dijelila jedna drugoj u kupaonici, i Tamini su za nagradu svi morali služiti te večeri: te večeri ona sama neće smjeti ni dirnuti samu sebe, sve će marno raditi vjeverice, kao odani sluga.

I evo kako su je služile: počele su je brižljivo brisati na školjki, zatim su je digle, pustile vodu, svukle košulju s nje, odgurale k umivaoniku i tu su sve htjele da joj peru utrobu i trbuh, i sve su pohlepno željele vidjeti kakva je među nogama i kakvo je to na dodir. Tu i tamo ih je htjela odgurnuti, ali to je bilo vrlo teško: nije mogla biti zla s djecom, koja su igrala igru sa sjajnom dosljednošću, i pravila se kao da ne rade ništa drugo osim što joj služe za nagradu.

Na kraju su je položili u njen krevet i tamo opet pronalazili tisuće dražesnih razloga da se stisnu uz nju i miluju je po cijelom tijelu. Bilo ih je oko nje puno, i Tamina nije razlikovala čija je to ruka i čija su to usta. Po cijelom je tijelu osjećala dodire, naročito na onim mjestima gdje se razlikovala od njih. Zatvorila je oči i činilo joj se da se njeno tijelo ljulja, ljulja polako, kao da je u kolijevci: doživljavala je miran i poseban užitek. Osjetila je da joj od tog užitka podrhtavaju usnice. Opet je otvorila oči i ugledala dječje lice kako pogledom prati njena usta i kaže drugom dječjem licu: - Vidi! Vidi! - Sad su se nad njom naginjala dva lica i pohlepno promatrala podrhtavanje njenih usnica, kao da promatraju mehanizam rastvorenog sata ili muhu kojoj su otrgnuta krila.

No činilo joj se da njene oči vide nešto drugo, a ne ono što je osjećalo tijelo, i da djeca koja se naginju nad njom nemaju nikakve veze s tim blagim, s tim smirujućim užitkom koji ju je preplavljivao. Opet je zatvorila oči i radovala se iz svog tijela, jer to je bilo prvi put da je njeno tijelo uživalo bez prisutnosti duše koja nije zamišljala ništa, nije se sjećala ničega i tiho se iskrala iz sobe.

17.

Ovo mi je pričao tata kad sam imao pet godina: skala je mali kraljevski dvorac. U njemu vlada kralj (prvi stupanj) s dva namjesnika (peti i četvrti stupanj). Njima su podređena četiri preostala dostojanstvenika, a svaki od njih ima poseban odnos prema kralju i namjesnicima. Osim njih, u dvorcu obitava još pet drugih tonova, koji se zovu kromatični. Oni zauzimaju, doduše, značajan položaj u drugim skalama, ali ovdje su puki gosti.

Budući da svaki od dvanaest tonova ima određeni položaj, titulu, vlastitu funkciju, djelo koje slušamo nije tek zvučna gomila: pred nama se odigrava neka radnja. Događaji su ponekad grozno zamršeni (na primjer kod Mahlera ili još više kod Bartoka ili Stravinskog), u njih se upleću prinčevi iz drugih dvoraca, pa čovjek odjednom ne zna kojem dvorcu koji ton zapravo služi, nije li dvostruki agent u službi više kraljeva istodobno. No i u takvom slučaju može i najnaivniji slušalac, bar u grubim obrisima, pogoditi o čemu se radi. I najkompliciranija glazba je još uvijek *govor*.

To mi je pričao tata, a nastavak je moj: jednog je dana jedan veliki čovjek otkrio da se govor glazbe za tisuću godina iscrpio, i da ne može stalno žvakati jednu te istu poruku. Revolucionarnim dekretom ukinuo je hijerarhiju tonova i izjednačio ih. Naredio im je strogu disciplinu, kako bi izbjegao da se nijedan ne pojavi u kompoziciji češće nego drugi, da ne traži stare, feudalne privilegije. Kraljevski su dvorci jednom zauvijek ukinuti i zamijenjeni su carstvom, utemeljenom na jednakosti, nazvanom dodekafonija.

Zvuk glazbe bio je možda još zanimljiviji nego prije, ali je čovjek, tisućljećima naviknut da prati tonove u intrigama kraljevskih dvoraca, slušao a da nije razumio. Uostalom, carstvo dodekafonije je uskoro nestalo. Nakon Schönberga došao je Varese, i ukinuo ne samo skalu, nego i ton (ton ljudskog glasa i glazbenih instrumenata), nadomjestivši ga rafiniranom organizacijom šumova, koja bez sumnje ushićuje, ali i začinje povijest nečeg drugog, zasnovanog na drugim temeljima, drugim načelima i drugom govoru.

Dok je u mom praškom stanu Milan Hübl razvijao svoja razmišljanja o mogućem nestanku češkog naroda u ruskom carstvu, obojica smo znali da nas ta možda opravdana misao pretječe, da govorimo o *nezamislivom*. Iako sâm smrtan, čovjek ne može zamisliti ni kraj prostora, ni kraj vremena, ni kraj povijesti, ni kraj naroda; stalno živi u prividnom

beskonačnom.

Fascinirani mislimo o napretku, ljudi ne slute da je svaki put naprijed ujedno put prema kraju, i da se u radosnim riječima reda *samo dalje i naprijed* čuje lascivan glas smrti koja nas potiče da požurimo.

(Ako je danas fascinacija riječju *naprijed* postala univerzalnom, nije li to upravo zato što nam smrt govori iz neposredne blizine?)

U vremenima kad je Arnold Schönberg osnivač carstva dodekafonije, glazba je bila bogatija nego ikad prije i opijena svojom slobodom. Pomisao da bi kraj mogao biti tako blizu nije dohvatila nikog. Nikakvog umora! Nikakvog sumraka! Schönberg je postupao u skladu s hrabrim duhom mladosti. Bio je ispunjen opravdanim ponosom jer je izabrao jedini mogući put koji vodi naprijed. Povijest glazbe završila je u cvatnji hrabrosti i želje.

18.

Ako je istina da je povijest glazbe završena, što je onda od glazbe ostalo? Tišina?

Ma kakvi, glazbe ima sve više, deset puta, stotinu puta više nego u njenim najslavnijim razdobljima. Odzvanja iz zvučnika okačenih na zidove kuća, iz stravičnih naprava postavljenih u stanovima i restoranima, iz malih tranzistora koje ljudi nose u ruci po ulicama.

Schönberg je umro, Ellington je umro, ali gitara je vječna. Stereotipna harmonija, otrcana melodija i ritam, to naglašeni što je monotoniji, to je ono što je ostalo od glazbe, to je vječnost glazbe. Na tim jednostavnim kombinacijama tonova svi se mogu pobratiti, jer je upravo bivanje to koje u njima radosno viče *ja sam tu!* Nijedna suglasnost nije glasnija i jednodušnija od proste suglasnosti s bivanjem. S njom se mogu složiti Arapi i Židovi, i Česi s Rusima. Tijela im se kreću u ritmu zvukova, opijena sviješću da postoje. Zato nijedno Beethovenovo djelo nije primljeno s tako velikom kolektivnom strašću kao grebanje po gitari koje se jednoliko ponavlja.

Nešto prije tatine smrti išao sam s njim na uobičajenu šetnju oko bloka kuća i pjesme su odzvanjale odasvud. Što su ljudi bili tužniji, to više su im zvučnici svirali. Pozivali su okupiranu zemlju da zaboravi gorčinu povijesti i prepusti se radosti življenja. Tata se

zaustavio, podigao je oči prema aparatu iz kojeg je dolazila buka, a ja sam osjetio da mi želi povjeriti nešto vrlo važno. Učinio je veliki napor da bi se koncentrirao i mogao izraziti svoju misao, i zatim je polako i s mukom rekao: - Idiotija glazbe!

Što je s tim htio reći? Zar je htio uvrijediti glazbu, koja je bila strast njegovog života? Ne, vjerujem da mi je htio reći da postoji *izvorno stanje glazbe*, stanje koje prethodi njenoj povijesti, stanje prije postavljanja prvog pitanja, stanje prije prvog razmišljanja, prije zamisli igre s motivom i temom. U tom prvotnom stanju glazbe (glazbe bez misli), odražava se suštinski idiotizam ljudskog bivanja. Nad ovim se suštinskim idiotizmom uzdigla glazba samo uz neizmjerne napor duha i srca, i to je bio taj sjajni luk koji se nadvijao nad stoljećima europske povijesti i ugasio se na vrhu putanje, kao raketa nekog vatrometa.

Povijest glazbe je smrtna, a idiotizam gitare je vječan. Glazba se danas vratila u svoje početno stanje. To je stanje nakon posljednjeg postavljanja pitanja i nakon posljednjeg razmišljanja, stanje koje dolazi nakon povijesti.

Kad je češki pjevač pop-glazbe, Karel Gott, otišao 1972. godine u inozemstvo da tamo zaradi više novaca, zastupnik se prepao. Odmah mu je napisao u Frankfurt (bilo je to u kolovozu 1972. godine) osobno pismo, iz kojeg doslovno citiram, ništa ne izmišljam: *Dragi Karel, ništa vam nećemo. Molim vas, vratite se, učinit ćemo za vas sve što zaželite. Mi ćemo vama pomoći. Vi ćete pomoći nama...*

Razmislite o tome na trenutak: dopustio je a da nije ni trepnuo da emigriraju liječnici, znanstvenici, astronomi, sportaši, režiseri, kamermani, radnici, inženjeri, arhitekti, povjesničari, novinari, pisci, slikari, ali nije mogao podnijeti pomisao da Karel Gott napušta zemlju. Jer Karel Gott je predstavljao glazbu bez pamćenja, onu glazbu u kojoj su zauvijek sahranjene kosti Beethovena i Ellingtona, prah Palestrine i Schönberga.

Zastupnik zaborava i idiot glazbe bili su par, radili su na istom djelu. *Mi ćemo vama pomoći. Vi ćete pomoći nama.* Nisu se mogli dogoditi jedan bez drugoga.

19.

No koji put nam u kuli gdje vlada mudrost glazbe, monotoni ritam krika bez duše koji nam dolazi izvana, gdje su svi ljudi braća, budi nostalgiju. Provesti sve svoje vrijeme s

Beethovenom opasno je kao što su opasni i svi povlašteni položaji.

Tamina se uvijek pomalo stidjela priznati da je bila sretna sa svojim mužem. Bojala se da će time pružiti još jedan razlog da je mrže.

Danas je podijeljena u dvostrukom osjećaju: ljubav je povlastica, a sve povlastice su nezaslužene, i zato ona mora za njih platiti. Ona je ovdje, na otoku djece, za kaznu.

Ali, nakon ovog osjećaja odmah slijedi drugi: povlastica ljubavi nije bio samo raj, nego i pakao. Život u ljubavi odvijao se u neprestanoj napetosti, u strahu i bez odmora. Našla se dakle među djecom, da tu napokon nađe nagradu u miru i poćinku.

Njena seksualnost je bila dosad okupirana ljubavlju (kažem okupirana, jer seks nije ljubav, to je samo teritorij koji ljubav osvaja za sebe), i sudjelovala je u nećem dramatićnom, odgovornom, teškom, nećemu što je Tamina s tjeskobom podržavala. Ovdje, među djecom, u carstvu beznaćajnosti, njena seksualnost je napokon ponovo postala ono što je izvorno bila: malom igraćkom za proizvodnju tjelesnog užitka.

Ili da se izrazim drugaćije: seksualnost osloboćena *ćavolske veze* s ljubavlju, pretvorila se u radost *andeoske* jednostavnosti.

20.

Ako je prvo dječće silovanje Tamine sadržavalo neko zbunjućće znaćenje, u ponavljanjima je ista situacija brzo gubila karakter poruke i postajala rutinom, sve manje sadržajnom, a sve prljavijom. Dječćaci su se međusobno svaćali. Oni koji su bili obuzeti ljubavnim igrama poćeli su mrziti one koji su bili prema tome ravnodušni. I među onima koji su postali Taminini ljubavnici, rasla je mržnja između onih koji su se osjećali protežiranim i onih koji su se osjećali zapostavljenima. A sve te prepirke poćele su se okretati protiv Tamine i opterećivali je.

Jednom, kad su se djeca naginjala nad njeno golo tijelo (klećala su na krevetu, sjedila na njenom tijelu poput jahaća, ćučala kraj njene glave i među njenim nogama), Tamina je odjednom osjetila jak bol. Jedan dječćak ju je grubo uštipnuo za bradavicu. Zaviknula je i, to je bilo jaće od nje, svu je djecu otjerala sa svog kreveta i udarala je rukama oko sebe.

Znala je da uzrok te boli nije bio ni slučaj ni senzualnost. Neki ju je deran mrzio, i

htio joj je nanijeti bol. Od tada ljubavnih sastanaka s djecom više nije bilo.

21.

I odjednom više nije bilo mira u tom kraljevstvu gdje su stvari lagane poput povjetarca.

Igrali su „školice” i skakutali s jednog polja na drugo, najprije na desnoj, pa na lijevoj nozi, a onda na obje. I Tamina je skakutala (vidim njeno veliko tijelo među sitnim obrisima djece, skakuće, kosa joj leprša oko lica, a neizmijerna joj je dosada u srcu). U tom su trenutku kanarinci počeli vikati da je stala na crtu.

Vjeverice, naravno, protestiraju: nije stala na crtu. Obje se skupine naginju nad crte i traže trag Taminine noge. No crta, povučena na pijesku, nejasna je, kao i tragovi Taminine cipele. Slučaj je sporan, djeca se svađaju, sve to traje već petnaestak minuta, a ona su sve više obuzeta svojom svađom.

Tada Tamina čini sudbonosni pokret: diže ruku i kaže: - No dobro. Stala sam.

Vjeverice počnu vikati na Taminu da ne govori istinu, da je luda, da laže, da nije stala. No one su već izgubile spor. Njihove tvrdnje koje je Tamina opovrgla ne vrijede, i kanarinci dižu pobjedničku galamu.

Vjeverice bjesne, viču na Taminu da ih je izdala i jedan dječak je tako grubo gura da Tamina umalo ne padne. Hoće ih udariti, i to je znak da se bace na nju. Tamina se brani, odrasla je, snažna (puna mržnje, o da, pa ona udara po toj djeci kao da udara po svemu što je oduvijek u životu mrzila), djeci curi krv iz nosa, ali onda doleti kamen, pogađa Taminu u čelo i Tamina tetura, rukom se hvata za glavu, njena krv teče, djeca odstupaju. Odjednom nastaje tišina i Tamina polako odlazi u spavaonicu. Liježe na krevet, odlučna da više nikada ne sudjeluje u igri.

22.

Vidim Taminu usred spavaonice pune djece koja leže. Svi je gledaju. Iz jednog kuta netko je zavikao: - Sise, sise! - Svi se glasovi stapaju u zbor, i Tamina sluša skandiranje tog krika: - Sise, sise, sise...!

Ono što je donedavna bilo njen ponos i njeno oružje, crne dlake pod trbuhom i njene lijepe grudi, postalo je metom uvreda. U očima djece njena se odraslost pretvorila u nešto nakazno: grudi su bile besmislene kao tumor, Venerin ih je brijeg zbog dlaka podsjećao na životinju.

Sada je bila proganjana. Gonili su je po otoku, gađali je komadima drveta i kamenjem. Skrivala se, bježala, a sa svih je strana čula svoje ime: - Sise, sise...!

Ništa nije tako ponižavajuće kao kad jači bježi pred slabijim. No njih je bilo mnogo. Bježala je i stidjela se što bježi.

Jednog dana im je postavila zamku. Bilo ih je troje; udarala ih je dok jedno nije palo, a drugo dvoje stalo bježati. Ali bila je brža i uhvatila ih je za kosu.

A tada je na nju pala mreža, a zatim i druge mreže. Da, sve mreže za odbojku što su bile napete tik nad zemljom ispred spavaonice. Čekali su tu. Tri djeteta što ih je netom tukla, bila su mamac. Sada je sputana užetom, grči se, udara, a djeca je vuku za sobom urlajući.

23.

Zašto su ta djeca tako zla?

Ma kakvi, uopće nisu zla. Naprotiv, dobra su srca i ne prestaju uzajamno dokazivati prijateljstvo. Nitko od njih ne želi Taminu samo za sebe. Stalno se čuje njihovo *Vidi, vidi*. Tamina je zarobljenik sputan mrežom, uže joj reže kožu, i djeca pokazuju jedno drugom njenu krv, njene suze i njene grimase boli. Nude je jedno drugom. Postala je onim što ih veže u njihovom bratstvu. Taminina nesreća ne dolazi od toga što su djeca zla, nego od toga što se našla izvan granica njihovog svijeta. Nitko se ne buni što se u klaonicama ubija telad. Tele je

izvan zakona čovjeka, isto kao što je Tamina izvan zakona djece.

Ako je netko pun trpke mržnje, to je Tamina, ne djeca. Njihova želja da nanesu zlo je pozitivna, i vesela, i s punim pravom se može poistovjetiti s radošću. Ona žele nanijeti zlo onome tko se nađe izvan granice njihovog svijeta, jedino zato da proslave vlastiti svijet i njegov zakon.

24.

Vrijeme čini svoje, sve radosti i zabave ponavljanjem gube čar. Uostalom, djeca uistinu nisu zla. Dječak koji je mokrio na nju kada je ležala pod njim, sputana odbojkaškim mrežama, dan kasnije joj se smiješio lijepim nevinim smiješkom.

Tamina je ponovo sudjelovala u igrama, ali šutke. Ponovo je skakutala s jednog polja na drugo, najprije na jednoj, a potom na drugoj nozi, pa na obje. Nikad više neće ući u njihov svijet, mora se čuvati da se ne nađe izvan njega. Nastojala se držati točno na granici.

No upravo je taj mir, ta normalnost, taj *modus vivendi*, utemeljen na kompromisu, nosio u sebi cijeli očaj situacija koje su trajale. Ako je prije nekog vremena život progonjene životinje omogućio Tamini da zaboravi postojanje vremena i njegovu neizmjenjnost, sada je, kada je silina napada opala, pustinja vremena istupila iz polutame, grozna i tjeskobna, slična vječnosti.

Još jednom urežite tu sliku u sjećanje: Tamina mora skakutati s polja na polje na jednoj nozi, zatim na drugoj, pa na obje noge, i pamtiti da je bitno da zna je li stala na crtu ili ne. Tako mora skakati dan za danom i skaćući nositi na leđima težinu vremena kao križ koji postaje iz dana u dan sve težim.

Gleda li još unatrag? Misli li na muža i Prag?

Ne. Sada ne.

25.

Oko podija su lutala priviđenja srušenih spomenika, a na tribini je stajao zastupnik zaborava s crvenom maramom oko vrata. Djeca su pljeskala i izvikivala njegovo ime.

Od toga trenutka prošlo je već osam godina, ali još uvijek su mi u glavi njegove riječi, one koje su mi došle kroz grane jabuka u cvatu.

Djeco, vi ste budućnost, govorio je, i ja danas znam da je smisao tih riječi i bio drukčiji nego što se na prvi pogled čini. Djeca nisu budućnost zato što će jednom postati odrasli, već zato što se čovječanstvo sve više približava djetetu, jer je djetinjstvo slika budućnosti.

Djeco, ne gledajte nikad unatrag, vikao je, a to je značilo da nikad ne smijemo dopustiti da budućnost padne pod težinom pamćenja, jer djeca su također bez prošlosti, i samo u tome je tajna čarobne nevinosti njihovog smiješka.

Povijest je slijed prolaznih promjena, dok vječne vrijednosti traju izvan povijesti, nepromjenljive su i ne trebaju pamćenje. On je na strani djece, a djeca su život, a živjeti to je *vidjeti, čuti, jesti, piti, mokriti, prazniti se, uroniti u vodu i gledati nebo, smijati se i plakati*.

Kažu da je, kad je zastupnik završio govor djeci (tada sam već bio zatvorio prozor, a tata se opet spremao da zajaše svog konja), stao na podij Karel Gott i pjevao. Zastupnikovim su obrazima potekle suze ganuća i sunčani smiješak koji je zračio odasvud lomio se u tim suzama. Tada se nad Pragom uzdigao čudesni luk duge.

Djeca su podigla glave i, ugledavši dugu, počela su se smijati i pljeskati.

Idiot glazbe završio je pjesmu, a zastupnik je raširio ruke i povikao: - *Djeco, živjeti, to je sreća!*

26.

Otok odzvanja krikovima neke pjesme i bukom električnih gitara. Na zemlji ispred spavaonice na prostoru za igru leži kazetofon. Nad njim stoji dječak i Tamina prepoznaje

brodara s kojim je nekad davno došla na otok. Uzbudena je. Ako je to brodar, negdje u blizini mora biti barka. Zna da ne smije propustiti takvu priliku. Srce joj žestoko udara, od tog trenutka misli samo na bijeg.

Dječak gleda dolje, prema kazetofonu, i uvija bokovima. Djeca su dotrčala na prostor za igru i priključuju mu se: naizmjenice izbacuju ruke naprijed, najprije jednu, pa drugu, zabacuju glave unatrag, mašu rukama s ispruženim kažiprstima kao da nekom prijete, i njihovi krikovi se miješaju u pjevanje iz kazetofona.

Tamina je skrivena iza debele platane, ne želi da je primijete, ali ne može otrgnuti pogled od njih. Ponašaju se s izazovnom koketerijom odraslih, kruže bokovima naprijed i natrag, kao da oponašaju seksualni akt. Bestidnost pokreta na dječjim tijelima ukida antinomiju između bestidnog i nevinog, čistog i pokvarenog. Senzualnost postaje besmislica, nevinost postaje besmislica, rječnik se raspada i Tamini pozli: kao da joj je u želucu pukotina.

Idiotizam gitara ne prestaje i djeca plešu, koketno izbacuju trbuhe prema naprijed i ona osjeća nelagodnost kojom zrače stvari koje nemaju težinu. Taj prazni prostor u želucu, to je ta upravo nepodnošljiva odsutnost težine. I kao što se svaka krajnost može u svakom trenu pretvoriti u svoju suprotnost, lakoća dovedena do maksimuma postala je strahovitom *težinom lakoće*, a Tamina zna da je više ni sekunde neće moći nositi. Okreće se i potrči.

Trči alejom prema vodi.

Već je na obali. Gleda oko sebe. No, barke nema. Kao i prvog dana, trči duž cijele obale otoka da je pronađe. No nigdje je ne vidi. Na kraju se vraća na mjesto gdje aleja platana izlazi na plažu. Vidi djecu kako uzbuđeno trče naokolo.

Zastaje.

Djeca je primjećuju i upućuju se prema njoj urlajući.

27.

Skočila je u vodu.

Ne od straha. Razmišljala je o tome već dani. Prelazak barkom na otok nije dugo trajao. Iako se ne vidi suprotna obala, možda ne treba nadljudska snaga da se dopliva do nje!

Djeca su, vičući, dotrčala do mjesta s kojeg je skočila u vodu s obale i oko nje je palo nekoliko kamenova. Ali zaplivala je brzo i uskoro izmakla izvan dometa njihovih slabašnih ruku.

Plivala je i prvi put nakon dugog vremena bilo joj je dobro. Osjećala je svoje tijelo, njegovu staru snagu. Uvijek je izvrsno plivala i svaki zamah je donosio zadovoljstvo. Voda je bila hladna, no njoj je godila ta svježina i činilo joj se da u njoj ispire s kože svu dječju prljavštinu, svu pljuvačku i sve njihove poglede.

Plivala je već dugo, a sunce je u međuvremenu polako uranjalo u vodu.

Zatim se smračilo i nastala je potpuna tama, nije bilo ni mjeseca ni zvijezda, a Tamina se trudila da održi stalno isti smjer.

28.

Kamo se zapravo htjela vratiti? U Prag?

Više nije znala za njega.

U mali gradić na zapadu Europe?

Ne. Jednostavno je htjela otići.

Znači li to da je željela umrijeti?

Ne, ne, to ne. Naprotiv, strahovito je željela živjeti.

Ali nekako je ipak morala zamišljati svijet u kojem je željela živjeti!

Nije ga zamišljala. Od svega toga ostala joj je samo strahovita glad za življenjem i njeno vlastito tijelo. Samo te dvije stvari, ništa više. Htjela ih je oteti otoku da ih spasi. Svoje tijelo i tu glad za življenjem.

29.

Dan se počeo pomaljati. Tamina je naprezala oči da bi ugledala obalu pred sobom.

No ispred nje nije bilo ničega, ničega osim vode. Pogledala je iza sebe. Nedaleko, jedva stotinjak metara od nje bila je obala zelenog otoka.

Zar je cijelu noć plivala na mjestu? Preplavio ju je osjećaj vlastite nemoći i sada, kada je izgubila nadu, osjetila je da joj noge i ruke popuštaju, i da je voda nepodnošljivo ledena. Zatvorila je oči i nastojala plivati dalje. Više nije računala da će se dočepati druge obale, mislila je samo na smrt, i htjela umrijeti negdje usred duboke vode, daleko od svakog dodira, sama, samo s ribama. Oči su joj se sklopile, i zadrijemala je na tren, voda joj je prodrila u pluća, kašljala je, gušila se, i usred svega toga iznenada je začula dječje glasove.

Održavala se na vodi, kašljala i gledala oko sebe. Nedaleko od nje plovila je barka i u njoj nekoliko djece. Vikala su. Kad su primijetila da ih je ugledala, zašutjela su. Približavala su se ne dižući oči s nje. Samo su je gledala, ona je prozrela njihovo veliko očekivanje.

Preplašila se da je žele spasiti, i da će se opet morati igrati s njima kao prije. Osjetila je umor i ukočenost udova.

Barka je plovila sasvim blizu i pet dječjih lica pohlepno se nagnulo prema njoj. Tamina je odmahivala glavom kao da im želi reći, ostavite me da umrem, ne spašavajte me.

No njen je strah bio suvišan. Djeca se nisu ni pomakla, nitko joj nije pružio veslo ili ruku, nitko je nije želio spasiti. Zadovoljili su se promatranjem razrogačenih i grabežljivih očiju, i gledali je. Jedan je dječak veslao, održavajući barku tik uz nju. Opet joj je voda ušla u pluća, kašljala je, udarala rukama oko sebe osjećajući da se neće održati na površini. Noge su joj bivale sve teže. Vukle su je prema dnu kao utezi.

Glava joj je uranjala pod vodu. Još se nekoliko puta izdigla silovitim pokretima i svaki put bi ugledala barku i dječje oči koje su je promatrale. Zatim je nestala pod površinom vode.

SEDMI DIO

GRANICA

CW & BU

1.

Kad bi vodio ljubav, uvijek ga je prvenstveno zanimalo lice žena. Kretanje tijela nalikovalo mu je na odvijanje velikog koluta filma, dok se na licu, kao na televizijskom ekranu, projicira napet film pun uzbuđenja, očekivanja, eksplozija, bolova, krika, ganuća i mržnje. Samo Hedvigino lice bilo je ugašeni ekran i Jan ga je pomno gledao mučen pitanjima na koja nije nalazio odgovore: Da li se dosađuje s njim? Je li umorna? Da li vodi ljubav nerado? Da li je navikla na bolje ljubavnike? Ili se pak pod nepomičnom površinom njenog lica skrivaju doživljaji koje Jan i ne sluti?

Naravno, mogao ju je pitati. Ali događalo im se nešto čudno. Uvijek pričljivi i otvoreni jedno prema drugome izgubili bi dar govora u trenutku kad bi se njihova gola tijela zagrlila.

Tu nijemost nikada nije znao dobro objasniti samom sebi. Možda je to bilo zato što je izvan njihovih ljubavnih odnosa Hedviga uvijek bila poduzetnija od njega. Iako je bila mlađa, u životu je izgovorila najmanje tri puta više riječi i podijelila deset puta više savjeta i pouka. Bila je poput nježne i mudre majke koja mu je dala ruku da bi ga vodila kroz život.

Često je zamišljao kako joj, za vrijeme ljubavnog čina, šapuće u uho bestidne riječi. Ali čak i u njegovim sanjarenjima, taj je pokušaj završavao neuspjehom. Bio je uvjeren da bi se na njenom licu pojavio miran smiješak predbacivanja i naklonog oprostaja, smiješak majke koja gleda svog derana kako u ostavi krade zabranjene kekse.

Ili je zamišljao da joj prošuška najbanalnije na svijetu: *svidi ti se to?* S drugim ženama je to jednostavno pitanje uvijek zvučalo izopačeno. Označujući samo s *to* (s tom malom tako odgovarajućom riječi) ljubavni čin, u njemu se budila želja za drugim riječima u kojima bi se tjelesna ljubav odražavala kao u igri ogledala. Činilo mu se da Hedvigin odgovor zna unaprijed. Naravno da mi se to sviđa, objasnila bi mu strpljivo. Vjeruješ da bih dobrovoljno radila nešto što mi se ne sviđa? Malo logike, Jane!

I tako joj nije govorio bestidne riječi, niti ju je pitao da li joj se to sviđa. I dalje je šutio, dok su se njihova tijela snažno i dugo pokretala, okrećući prazni kolut bez filma.

Ponekad bi došao na pomisao da je samo on krivac za nijemost njihovih noći. Pa je stvorio sliku Hedvige-ljubavnice, koja sada stoji između njega i nje, i da nije kadar prijeći preko nje da dopre do stvarne Hedvige, do njenih čula i njenih bestidnih tmina. U svakom slučaju, nakon svake od njihovih nijemih noći, sam je sebi obećavao da s njom više neće voditi ljubav. Volio ju je kao pametnu, vjernu, nezamjenjivu prijateljicu, ne kao ljubavnicu. Ali nije bilo moguće odijeliti ljubavnicu od prijateljice. Svaki put kad ju je ponovo sreo, razgovarali su dugo u noć, Hedviga je pila, razvijala teorije, i na kraju, kad je Jan već bio mrtav umoran, odjednom bi zašutjela i na njenom licu bi se pojavio miran i blažen smiješak. Tada, kao da je vođen nekim neodoljivim porivom, Jan bi joj dodirnuo grudi i ona bi ustala i počela se svlačiti.

Zašto hoće spavati sa mnom? pitao se često, ali nije našao odgovor. Znao je samo da su njihovi šutljivi snošaji neizbježni, kao što je neizbježno da građani ustanu kad čuju nacionalnu himnu, iako to sigurno ne donosi nikakav užitek ni njihovim ušima, a ni njihovo domovini.

2.

Tokom posljednjih dvjesta godina, kos je napustio šume i postao gradska ptica. Najprije u Velikoj Britaniji, već na kraju osamnaestog stoljeća, nekoliko desetljeća kasnije u Parizu i Ruhru. Tokom devetnaestog stoljeća osvajao je europske gradove jedan za drugim. U Beč i Prag uselio se oko 1900. godine, a zatim je napredovao prema istoku, u Budimpeštu, Beograd, Istambul.

Sa gledišta zemaljske kugle, ova invazija kosova u ljudski svijet neosporno je važnija od invazije Španjolaca u Južnu Ameriku ili povratka Židova u Palestinu. Promjena odnosa između različitih životinjskih vrsta (riba, ptica, ljudi, raslinja) promjena je višeg reda nego promjena odnosa različitih grupa iste vrste. Da li su Češku nastavali Kelti ili Slaveni, vladaju li Besarabijom Rumunji ili Rusi, Zemaljskoj kugli je svejedno, ali to da je kos izdao izvornu prirodu da bi slijedio čovjeka u njegov umjetni i protuprirodni svijet, to je nešto što mijenja organizaciju planeta.

Ipak se nitko ne usuđuje tumačiti posljednja dva stoljeća kao povijest invazije kosova u ljudske gradove. Svi smo zatočnici okoštalog gledanja na ono što je beznačajno i na ono

važno zurimo preplašenim pogledima, dok skriveno, beznačajno, iza naših leđa, vodi svoju gerilu, koja će na kraju promijeniti svijet, a nas zateći nepripremljene.

Da je tko pisao Janovu biografiju, mogao bi sažeti razdoblje o kojem govorim po prilici ovako: veza s Hedvigom označila je četrdesetogodišnjem Janu novu etapu života. Napokon je rekao zbogom neplodnom i rastrzanom životu i odlučio napustiti grad na zapadu Europe da bi se u Americi s novom snagom posvetio ozbiljnom radu, u kojemu je zatim postigao itd., itd.

No, neka mi imaginarni Janov biograf objasni zašto je baš u ovom razdoblju Janova najomiljenija knjiga antički roman „*Dafnis i Hloe*”! Ljubav dvoje mladih ljudi, gotovo još djece, koja ne znaju što je tjelesna ljubav. Huka mora miješa se s meketom ovna i u sjeni maslina ovca pase travu. Njih dvoje leže jedno pokraj drugoga, goli i puni neizmjerne i nejasne želje. Grle se, stišću jedno uz drugo, isprepleteni su jedno s drugim. Tako ostaju vrlo, vrlo dugo, jer ne znaju što bi još mogli učiniti. Misle da je sam taj zagrljaj sav vrhunac ljubavnih radosti. Uzbuđeni su, srca im bubnjaju, ali ne znaju što je to voditi ljubav.

Da, upravo to mjesto fascinira Jana.

3.

Glumica Hana je prekrizila noge pod sobom, kao što viđamo na kipovima Buda što se prodaju u svim antikvarijatima svijeta. Govorila je kao mlin gledajući svoj palac, koji je polako kružio rubom okruglog stolića pred kaučom.

Nije to bila mahinalna kretnja nervoznih ljudi, koji nemaju običaj toptati nogom ili češkati glavu. Bila je to svjesna i slobodna kretnja, gipka i dražesna, koja je trebala oko nje obilježiti magični krug gdje bi ona bila sasvim usredotočena na sebe samu, a ostali na nju.

Zadovoljno je pratila kretanje svojeg palca, i samo bi tu i tamo podigla pogled prema Janu, koji je sjedio nasuprot njoj. Pričala mu je kako je dobila živčani napadaj, jer je njen sin, koji živi kod njenoga bivšeg muža, pobjegao od kuće, i nekoliko se dana nije vraćao. Otac njenog sina bio je toliko surov da joj je to javio telefonom pola sata prije predstave. Hana je dobila migrenu i hunjavicu. - Nisam mogla ni šmrcati, toliko su me boljeli sinusi! - rekla je i uperila prema njemu svoje velike lijepe oči: - Nos mi je bio kao karfiol.

Smiješila se smiješkom žene koja zna da joj i sa nosom crvenim od hunjavice ne nedostaje draži. Živjela je sama sa sobom u primjernom skladu. Voljela je svoj nos, a voljela je i svoju hrabrost, koja hunjavicu naziva hunjavicom i svoj nos karfiolom. Neuobičajena ljepota pocrvenjelog nosa lijepo se dopunjavala s hrabrošću duha, a kružni pokret palca spajao je obje draži svojim magičnim lukom i izražavao neodoljivo jedinstvo njene ličnosti. - Osjećala sam se zgovnana jer sam imala vrućicu. Znae što mi je rekao moj liječnik? „Dat ću vam, Hana, samo jedan savjet: nemojte mjeriti temperaturu!”

Hana se dugo i glasno smijala šali svog liječnika, a zatim rekla: - Znae li s kim sam se upoznala? S Passerom!

Passer je bio stari Janov prijatelj, i Jan ga je posljednji put vidio prije nekoliko mjeseci, a morao je na operaciju. Svi su znali da ima rak, samo je Passer, pun neke životnosti i nevjerojatne lakovjernosti, vjerovao lažima liječnika. Operacija kojoj se imao podvrći bila je u svakom slučaju vrlo teška, a Passer je rekao Janu kad su se našli nasamo: - Nakon te operacije više neću biti muškarac, razumiješ. Moj život muškarca je gotov. - Srela sam ga prošli tjedan kod Clevisovih, u vikendici - nastavljala je Hana. - To je strašan čovjek! Mlađi je od svih nas! Ja ga obožavam!

Jan bi se morao radovati što lijepa glumica obožava njegovog prijatelja, ali to ga nije naročito impresioniralo, jer Passera su svi voljeli. Na iracionalnoj burzi društvene omiljenosti, njegove su se akcije posljednjih godina visoko popele. Izgovoriti tokom nevezane konverzacije za večerom nekoliko rečenica divljenja na njegov račun, postalo je gotovo ritual.

- Znae one lijepe šume oko Clevisove vikendice! Tamo rastu gljive, a ja obožavam tražiti gljive. Upitala sam: tko će ići sa mnom u gljive? Nikome se nije dalo, samo Passer je rekao: idem ja s vama! Zamislite, Passer, bolestan čovjek! Kažem vam, on je najmlađi od svih nas!

Zagledala se u svoj palac, koji ni na trenutak nije prestao kružiti rubom okruglog stolića, i rekla: - I tako sam s Passerom tražila gljive. Bilo je prekrasno! Lutali smo šumom i onda našli malu gostionicu. Malu, prljavu seosku krčmu. Onakvu kakve volim. A u takvim se krčmama mora piti jeftino crveno vino što ga piju zidari. Passer je bio veličanstven. Ja tog čovjeka obožavam!

4.

Ljeti su, u vremenu o kojem govorim, plaže Zapadne Europe bile poplavljene ženama koje ne nose grudnjake i stanovništvo se podijelilo na pobornike i protivnike golih grudi. Obitelj Clevis - otac, majka i četrnaestogodišnja kći - sjedila je pred televizorom i pratila raspravu u kojoj su sudjelovali zastupnici svih idejnih struja tog vremena i razvijali argumentaciju za ili protiv grudnjaka. Psihoanalitičar je vatreno branio gole grudi i govorio o oslobođanju od običaja, koje nas izbavljuje od svemoći erotičnih utvara. Marksist se nije izjasnio o pitanju grudnjaka (među članovima komunističke partije su i puritanci i slobodoumni, i nije bilo politički pametno suprotstavljati jedne drugima), i vješto je svodio razgovor na osnovno pitanje licemjernog morala buržoaskog društva koje odumire. Predstavnik kršćanske misli osjećao je dužnost da brani grudnjak, ali ni on nije mogao izbjeći sveprisutnom duhu vremena, pa je to radio vrlo stidljivo; jedan jedini argument u prilog grudnjaku pronašao je u nevinosti djece, koju smo navodno svi dužni poštovati i braniti. Napala ga je energična žena, koja je izjavila da je prijeko potrebno zatrti licemjerni tabu golotinje već u djetinjstvu, i preporučila roditeljima da u kući šetaju sasvim goli.

Jan je stigao Clevisovima u trenutku kad je spikerica najavila kraj rasprave, ali je u stanu još dugo vladala živost. Svi Clevisovi su bili napredna duha i zato protiv grudnjaka. Veličanstveni pokret, kojim milijuni žena koje odbacuju u daljinu taj ponižavajući komad odjeće kao odgovor jednom poretku, simbolizirao im je čovječanstvo koje se lišava vlastitog ropstva. Žene golih grudi koračale su Clevisovim stanom kao nevidljiva četa osloboditeljki.

Kako sam već napomenuo, Clevisovi su bili napredna duha, i imali su naprednjačke ideje. Postoji mnogo vrsta naprednjačkih mišljenja i Clevisovi su uvijek branili najbolju moguću varijantu. Najbolja moguća varijanta nekog naprednjačkog mišljenja je ona koja sadrži dovoljnu dozu provokantnosti kako bi njen zastupnik mogao biti ponosan što se razlikuje, ali ujedno i ona koja istodobno privlači toliko suparnika da je rizik da bude usamljenom iznimkom neposredno otklonjen bučnim odobravanjem pobjedničke gomile. Da Clevisovi nisu protiv grudnjaka, već da su, na primjer, protiv oblačenja uopće, i da izjave da ljudi moraju šetati goli ulicama grada, bez sumnje bi branili jedno naprednjačko mišljenje, ali sigurno ne i najbolje moguće. Zbog svoje ekstremnosti, taj bi nazor postao teretom, tražio bi preveliku količinu energije da se obrani (dok se najbolje moguće naprednjačko mišljenje

brani tako reći samo), a njegovi zastupnici nikad ne bi dobili zadovoljštinu, koja se sastoji u tome da izričito nonkonformistički stav odjednom postane stavom svih.

Kad ih je čuo kako vatreno govore protiv grudnjaka, Jan se sjetio maloga drvenog predmeta, zvanog libela, što ga je djed zidar stavljao na gornju ravan zida u gradnji. Libela je u sredini, pod staklom, imala kap vode, čiji je položaj pokazivao je li red opeka ravan. Obitelj Clevis mogla bi poslužiti kao intelektualna libela. U prisutnosti bilo kojeg mišljenja, ona bi točno pokazala radi li se o najboljem mogućem od naprednjačkih mišljenja ili ne.

Kad su Clevisovi ponovili Janu polemiku s ekrana, govoreći svi u jedan glas, gospodin Clevis se nagnuo prema Janu i rekao šaljivim tonom: - Zar ne smatraš da je, ako su grudi lijepe, to reforma koju možemo potvrditi bez rezerve?

Zašto je gospodin Clevis izrazio svoju misao upravo tim riječima? Bio je uzoran domaćin i uvijek se trudio da pronađe rečenicu prihvatljivu svim prisutnima. Kako je Jana pratio glas ljubitelja žena, Clevis je objavio svoje slaganje s golim grudima ne u njegovu točnom i dubokom smislu, kao *etičko* oduševljenje pred oslobađanjem iz tisućljetnog ropstva, već u obliku kompromisa (misleći na pretpostavljane Janove sklonosti, a protiv vlastitog uvjerenja) govoreći o *estetskom* zadovoljstvu koje proistječe od ljepote dojke.

Istodobno je htio biti i diplomatski oprezan: nije se izravno usudio reći da bi trebalo da ružne grudi ostanu skrivene. Ali ta je potpuno neprihvatljiva ideja, iako neizrečena, više nego jasno proizlazila iz izgovorene rečenice. I postala je lakom žrtvom četrnaestogodišnje kćerke koja je eksplodirala:

- A što je s vašim trbusima? Što je s vašim debelim trbusima koje oduvijek i bez i najmanjeg stida vučete po plažama?

Gospođa Clevis je prasnula u smijeh i zapljeskala kćeri: - Bravo!

Gospodin Clevis se pridružio gospođinom aplaudiranju. Odmah je shvatio da je njegova kći u pravu i da je još jednom postao žrtvom svog nesretnog priklanjanja, koje su mu supruga i kći uvijek predbacivale. Ali kao duboko pomirljiv čovjek, koji i svoje podešene stavove brani krajnje podešeno, odmah je dao za pravo mladoj ekstremistkinji. Uostalom, optužena rečenica nije izražavala njegovu vlastitu misao, već pretpostavljani Janov stav, pa je mogao stati na stranu svoje kćeri, bez oklijevanja i s očinskom zadovoljštinom.

Mladica, ohrabrena tatinim i maminim pljeskom, nastavila je: - Mislite li da hodamo bez grudnjaka zbog vašeg zadovoljstva? Činimo to zbog sebe, jer nam se to sviđa, jer je tako

ugodnije, jer su nam tijela bliže suncu! Niste nas kadri gledati drugačije osim kao seksualne objekte!

Gospodin i gospođa Clevis ponovo su zapljeskali, samo je ovaj put njihov *bravo* imao malo drukčiji ton. Rečenica njihove kćeri bila je, naime, ispravna, ali ujedno, i za njenih četrnaest godina, pomalo neumjesna. Kao da osmogodišnjak kaže: Ako dođu lopovi, obranit ću mamu. Roditelji i u takvom slučaju plješću, jer tvrdnja njihovog sina neosporno zaslužuje pohvalu. Ali kako istodobno svjedoči i o neumjerenom samopouzdanju, u njihovu pohvalu miješa se stanoviti smiješak. Upravo tim smiješkom obojili su roditelji Clevis svoj drugi *bravo*, a kći, koja je shvatila smiješak, ali se nije s njim slagala, ponovila je s razdraženom tvrdoglavošću:

- S tim je gotovo jednom zauvijek. Nisam ja ni za koga seksualni objekt.

Roditelji su se zadovoljili odobravanjem, da ne potaknu svoju kćer na nove izjave.

No Jan se nije mogao suzdržati da ne kaže:

- Djevojčice moja, da samo znaš kako je lako ne biti seksualni objekt.

Izgovorio je tu rečenicu tiho, ali s tugom tako iskrenom da je dugo odzvanjala prostorijom. Bila je to rečenica preko koje je bilo nemoguće prijeći tek tako, ali nije bilo moguće ni odgovoriti na nju. Ne samo da nije zaslužila potvrdu, jer nije bila naprednjačka, nije zaslužila čak ni polemiku, jer se nije izjašnjavala protiv napretka. To je bila najgora od mogućih rečenica, jer se našla izvan rasprave koju je potakao duh vremena. To je bila rečenica s one strane dobra i zla, rečenica savršeno neprikladna.

Nastala je stanka i Jan se zbunjeno smiješio, kao da se ispričava za ono što je rekao, a potom je gospodin Clevis, majstor u umjetnosti uspostavljanja mostova između bližnjih, počeo govoriti o Passeru, koji je bio njihov zajednički prijatelj. Bili su ujedinjeni u divljenju Passeru. Clevis je hvalio Passerov optimizam, njegovu nepokolebivu ljubav prema životu, koju nijedan medicinski tretman nije u stanju prigušiti. Međutim, Passerovo postojanje je sada ograničeno na usku traku živo-a bez žena, bez jela, bez pića, bez pokreta i bez budućnosti. Nedavno je došao k njima u vikendicu kad je kod njih bila i glumica Hana.

Jana je jako zanimalo da vidi što će pokazati libela Clevisovih u slučaju glumice Hane, kod koje je ustanovio simptome gotovo nepodnošljivog egocentrizma. Ali, libela je pokazivala da se Jan vara. Clevis je bez ograde odobravao način na koji se glumica odnosila prema Passeru. Posvetila se samo njemu. To je bilo krajnje plemenito od nje. A svi, međutim,

znaju kakvu je dramu preživjela. - Kakvu dramu? - upitao je iznenađeno smeteni Jan.

Kako, zar Jan nije u toku? Njen sin je pobjegao od kuće i nekoliko dana se nije vraćao! Dobila je živčani slom od toga! A ipak, pred Passerom, osuđenim na smrt, nije uopće mislila na sebe. Htjela ga je otrgnuti od njegovih briga i veselo je povikala: *Ja tako volim brati gljive! Tko će sa mnom u gljive?* I Passer joj se pridružio, a svi su ostali odbili da im se pridruže, jer su slutili da on želi ostati nasamo s njom. Tri sata su hodali šumom i zatim svratili u krčmu na crveno vino. Passeru su bile zabranjene šetnje i alkohol. Vratio se iscrpljen, ali sretan. Slijedeći dan morali su ga odvesti u bolnicu.

- Mislim da je u teškom stanju - rekao je gospodin Clevis i, kao da Jana poziva na red, dodao:

- Morao bi otići do njega!

5.

Jan je mislio: na početku muškarčeva erotskog života je uzbuđenje bez užitka, a na kraju užitak bez uzbuđenja.

Uzbuđenje bez užitka, to je Dafnis. Užitak bez uzbuđenja, to je prodavačica iz posuđivaonice sportske opreme.

Kad ju je prije godinu dana upoznao i pozvao k sebi, rekla mu je nezaboravnu rečenicu: - Da spavamo zajedno, to bi sigurno bilo vrlo dobro s tehničke strane, ali nisam sigurna za osjećajnu stranu.

Rekao joj je da može biti, što se njegove osjećajne strane tiče, potpuno sigurna, a ona je to uvjeravanje primila isto kao što je u posuđivaonici primila polog za iznajmljivanje skija, i nije više spomenula osjećaje. Zauzvrat, onim što je tehnička strana, doslovce ga je iscrpila.

Bila je fanatik orgazma. Orgazam je za nju bio religija, cilj, najviši imperativ higijene, sinonim zdravlja, ali i njen ponos, jer ju je razlikovao od manje sretnih žena, kao na primjer jahta ili sjajni zaručnik.

I nije ju bilo lako zadovoljiti. Vikala je na njega *brže, brže*, a onda naprotiv *polako, polako*, iznova *jače, jače*, kao trener koji izvikuje upute veslačima u osmercu. Posve usredotočena na osjetljive točke svoje puti, vodila je njegovu ruku da je stavi u pravo vrijeme

na pravo mjesto. Bio je u znoju, i gledao nestrpljive poglede mlade žene i grozničave pokrete njenog tijela, tog pokretnog stroja za proizvodnju male eksplozije koja je bila smisao i cilj svega.

Odlazeći od nje posljednji put, sjetio se Hertza, opernog režisera iz malog srednjoeuropskog gradića, u kojem je proveo svoju mladost. Hertz je prisiljavao pjevačice da mu na posebnoj probi scenskog pokreta izvode svoje uloge sasvim gole. Da bi provjerio pravilno držanje njihovih tijela, natjerao ih je da u rektum stave olovku. Olovka bi virila prema dolje u produžetku linije kralješnice i ćudljivi je režiser sa znanstvenom točnošću mogao kontrolirati hod, pokret, korak i držanje tijela pjevačice.

Jednog dana, jedna se mlada sopranistica posvađala s njim i prijavila ga upravi. Hertz se branio govoreći kako se nikad nije nametao pjevačicama, da nikad nije dodirnuo nijednu. To je bila istina, ali se zahvat s olovkom činio još izopačenijim, i Hertz je morao napustiti Janov rodni grad sa skandalom iza sebe.

Njegov zao udes je postao slavan i zahvaljujući njemu, Jan je vrlo mlad počeo posjećivati operne predstave. Zamišljao je da su sve pjevačice gole dok ih je gledao s njihovim patetičnim gestama, zabačenih glava i široko otvorenih usta. Orkestar je jecao, pjevačice su se hvatale za lijevu stranu grudi, a on je zamišljao kako iz njihovih golih stražnjica vire olovke. Srce mu je lupalo: Hertzovo uzbuđenje poticalo je njegovu želju! (Do dan-danas ne može drukčije vidjeti opernu predstavu, još i danas, ako ide na operu, ide s osjećajima vrlo mladog čovjeka koji se kradom šulja u porno kazalište.)

Jan je mislio: Hertz je bio plemeniti alkemičar poroka, koji je u olovci, utaknutoj u stražnjicu, pronašao magičnu formulu uzbuđenja. I stidio se pred njim: Hertz se nikad ne bi dao prisiliti na tako iscrpljujuću djelatnost, koju je pokorno vršio na tijelu prodavačice iz posuđivaonice sportske opreme...

6.

Baš kao što se invazija kosova događa na rubu europske povijesti, moja priča se događa na rubu Janova života. Slažem je od odvojenih događaja kojima Jan bez sumnje nije posvećivao posebnu pažnju, jer je tada u životu bio zauzet drugim događajima i drugim brigama: ponudom za posao u Americi, grozničavom djelatnošću u poslu, spremanjem na

put.

Nedavno je na ulici sreo Barbaru. Pitala ga je s predbacivanjem u glasu zašto nikad ne posjećuje njene zabave. Barbarina je kuća bila poznata po grupnim erotskim zabavama koje je ona organizirala. Jan se bojao ogovaranja, i godinama je odbijao njene pozive. Ali ovaj put se nasmijao i rekao: da, doći ću, vrlo rado. Zna da se u taj grad na zapadu Europe nikad neće vratiti i diskrecija mu više nije važna. Zamišlja Barbarinu vilu, punu golih i veselih ljudi, i misli da na kraju i neće tako loše proslaviti svoj odlazak.

Jer Jan je na odlasku. Za nekoliko mjeseci treba da prijeđe granicu. I dok se taj pojam, riječ *granica*, upotrebljava uobičajeno u zemljopisnom smislu, njega podsjeća na jednu drugu granicu, nestvarnu i nedodirljivu, na koju sve više misli u posljednje vrijeme.

Kakvu granicu?

Žena koju je volio najviše na svijetu (tada mu je bilo trideset godina), govorila mu je (bio je gotovo očajan kad je to čuo) da je samo nit održava na životu. Da, htjela je živjeti, život joj je donosio neizmjernu radost, no ujedno je znala da je to *hoću živjeti* istkano od niti paučine. Treba samo malo, tako beskonačno malo da se čovjek nađe na drugoj strani granice, iza koje ništa više nema smisla: ljubav, uvjerenja, vjera, povijest. Sva tajna ljudskog života leži u tome što se odvija u neposrednoj blizini i gotovo dodirujući granicu od koje ga ne dijele kilometri, već manje od milimetra.

7.

Svaki muškarac ima dvije erotske biografije. Uglavnom se govori samo o prvoj koja se sastoji od popisa veza i ljubavnih sastanaka.

Druga je bez sumnje zanimljivija: povorka žena koje smo htjeli imati a koje su nam izmakle, bolna povijest neostvarenih mogućnosti.

Ali postoji još i treća, tajanstvena i uznemirujuća kategorija žena. To su one s kojima nismo mogli i s kojima nismo znali nešto imati. Sviđale su nam se, mi smo se sviđali njima, ali istodobno smo vrlo brzo shvatili da ih nećemo moći imati, jer bi se s njima našli *s onu stranu granice*.

Jan je putovao vlakom, čitao je. U njegov je odjeljak sjela lijepa neznanka (jedino

slobodno mjesto bilo je upravo nasuprot njegovom) i kimnula mu je glavom. Uzvratio joj je pozdrav i tražio po sjećanju odakle je poznaje. Zatim se zadubio u knjigu, ali više nije mogao čitati. Osjećao je da ga djevojka stalno gleda sa zanimanjem i iščekivanjem.

Zatvorio je knjigu: - Odakle vas poznajem?

Nije to bilo ništa posebno. Sreli su se, po njenim riječima, prije pet godina u nekakvom beznačajnom društvu. Sjetio se tog razdoblja i postavio joj nekoliko pitanja: što je tada zapravo radila, s kim se viđala, gdje sada radi, i da li joj je posao zanimljiv.

Bio je tome vičan: znao je brzo izbiti iskrice između sebe i bilo koje žene. Međutim, ovaj put se osjećao kao činovnik u kadrovskoj službi, koji postavlja pitanja ženi koja je došla tražiti posao.

Zašutio je. Ponovo je otvorio knjigu i trudio se da čita, ali je osjećao kao da ga promatra nevidljiva ispitna komisija, koja o njemu ima pun dosje podataka i ne skida očiju s njega. Bezvoljno je buljio u stranice, ne znajući što piše u njima, i nije mu izmaklo da komisija strpljivo bilježi minute njegove šutnje da ih zbroji u konačnu ocjenu.

Potom je opet zatvorio knjigu, i još jednom se upustio u lagani razgovor s djevojkom, i ponovo je utvrdio da od toga nema ništa.

Zaključio je da je neuspjeh vezan s tim što razgovaraju u prepunom odjeljku. Pozvao je mladu ženu u vagon-restoran gdje su našli stol za dvoje. Pričao je slobodnije, no iskra nije iskresao.

Vratili su se u odjeljak. Ponovo je otvorio knjigu, ali kao i prije nije znao što piše u njoj.

Mlada žena je ostala još nekoliko trenutaka sjediti nasuprot njemu, zatim je ustala i otišla u hodnik da gleda kroz prozor.

Bio je strašno nezadovoljan. Djevojka mu se svidjela, a njeno ponašanje bilo je nijemi izazov.

Još je u posljednji čas pokušao spasiti situaciju. Izašao je na hodnik i stao pokraj nje. Rekao joj je da je nije odmah prepoznao i to bez sumnje jer je promijenila frizuru. Podigao joj je kosu s čela i gledao njeno izmijenjeno lice.

- Da, sad vas prepoznajem - rekao joj je. Naravno da je nije prepoznavao. Ali uopće se nije radilo o tome. Htio je samo položiti ruku čvrsto na njen potiljak, glavu joj blago

nagnuti unatrag i tako je gledati u oči.

Koliko puta je u životu stavio ruku na glavu neke žene, i pitao: - Da vidim kako biste izgledali ovako? - Taj zapovjedni dodir i taj sigurni pogled mijenjao je u trenu cijelu situaciju. Kao da je sadržavao u zametku (doživao iz budućnosti) veliku scenu kad će potpuno ovladati njome.

Ali ovaj put njegova kretnja nije proizvela nikakav učinak. Njegov vlastiti pogled bio je mnogo slabiji nego pogled koji je osjećao na sebi, sumnjičav pogled ispitne komisije koja dobro zna da se on ponavlja i daje mu do znanja da je svako ponavljanje samo oponašanje, a svako oponašanje bezvrijedno. Jan je odjednom vidio sebe samoga očima mlade žene. Vidio je jadnu pantomimu svog pogleda i svoje kretnje, taj stereotipni ples koji je dugogodišnjim ponavljanjem izgubio svako značenje. Kako je izgubila neposrednost, svoj prirodni smisao, njegova kretnja mu je odjednom postala nepodnošljivim naporom, kao da su mu ruke vezane utezima od deset kila. Pogled mlade žene stvorio je oko njega čudan prostor koji je udesetostručivao silu teže.

Nije bilo načina da nastavi. Pustio je glavu mlade žene i gledao kroz prozor vrtove koji su promicali. Vlak je dospio do cilja. Na izlazu iz kolodvora rekla je Janu da ne stanuje daleko i pozvala ga k sebi.

Odbio je.

Zatim je o tome tjednima razmišljao: kako je mogao odbiti ženu koja mu se sviđala?

S njom bi bio s onu stranu granice.

8.

Pogled muškarca bio je već često opisivan. Hladno se zadržava na ženi, kao da je mjeri, odvaguje, procjenjuje, izabire, drugim riječima, pretvara je u stvar.

Manje je poznato da žena nije protiv takvog pogleda posve nezaštićena. Ako je istina da je pretvorena u stvar, tada ona promatra muškarca pogledom stvari. To je kao da čekić odjednom ima oči i zureći promatra kovača, koji njime udara da bi zabio čavao. Kovač vidi zaog pogled čekića, gubi sigurnost i udara se po palcu.

Kovač je gospodar čekića, međutim, čekić je u prednosti pred kovačem, jer oruđe

točno zna kako se s njim mora postupati, dok onaj koji njime rukuje to može znati tek približno.

Sposobnost da gleda pretvara čekić u živo biće, no dobar kovač može izdržati njegov drski pogled i čvrstom rukom ga ponovo pretvoriti u stvar. Navodno žena živi kozmički pokret prema gore - zatim prema dolje: to je uzlet stvari promijenjene u biće i pad bića promijenjenog u stvar.

Ali u igri kovača i čekića Jan je sve češće gubio. Žene su pogrešno gledale. Kvarile su igru. Možda zato što su u tom razdoblju počele organizirati i odlučile izmijeniti stoljetnu sudbinu žene? Ili stoga što je Jan stario i drukčije gledao žene i njihov pogled? Da li se mijenjao svijet ili se mijenjao on?

Teško je reći. Sigurno je da ga je djevojka iz vlaka promatrala nepovjerljivim očima, punim sumnje, i da je ispustio čekić iz ruke a da nije stigao ni da ga podigne.

Nedavno je sreo Ervina, koji se žalio na Barbaru. Barbara ga je pozvala. Kod nje su bile dvije djevojke, koje Ervin nije poznao. Brbljali su, a malo zatim, iz čista mira, Barbara je otišla u kuhinju po veliku limenu budilicu. Bez riječi se počela svlačiti, a djevojke također.

- Razumijete - žalio se Ervin - svlačile su se ravnodušno i nemarno, kao da sam pas ili lonac za cvijeće.

Zatim mu je Barbara naredila da se i on svuče. Nije htio propustiti priliku da vodi ljubav s dvije neznanke, pa je poslušao. Kad je bio sasvim gol, Barbara je pokazala budilicu: - Gledaj pažljivo kazaljku koja pokazuje sekunde. Ako ti se ne digne u roku od minute, ispadaš!

Nepomično su gledale među moje noge, i kako su sekunde odmicala, prasnule su u smijeh! Poslije toga su me izbacile!

To je slučaj u kojem je čekić odlučio kastrirati kovača.

- Znaš, Ervin je prostak i snob, i osjetio sam potajnu naklonost za Barbarin kazneni odred - rekao je Jan Hedvigi. - Uostalom, ono što Ervin i njegovi drugovi čine s djevojkama ne razlikuje se mnogo od onoga što je Barbara priredila njemu. Djevojka je došla, htjela je voditi ljubav, a oni su je svukli i zavezali za ležaj. Djevojci nije smetalo što je zavezana, to je bio dio igre. Skandalozno je bilo to da joj ništa nisu učinili, da je nisu ni taknuli, da su se zadovoljili time da joj pregledaju svaku bubuljicu na koži. Djevojka je imala osjećaj da je silovana.

- To je razumljivo - rekla je Hedviga.

- Ali mogu vrlo dobro zamisliti da su se te gole, sputane, promatrane djevojke, ozbiljno uzbudile. Ervin u sličnoj situaciji nije bio uzbuđen. Bio je kastriran.

Bila je kasna večer, bio je kod Hedvige, na niskom stoliću ispred njih stajala je napola prazna boca viskija. - Što time hoćeš reći? - upitala je.

- Hoću reći to - odgovarao je Jan - da kad muškarac i žena čine isto, to nije isto. Muškarac siluje, žena kastrira.

- Hoćeš time reći da je kastrirati muškarca gnjusno, a da je lijepo silovati ženu.

- Hoću reći samo to - odgovorio je Jan - da je silovanje dio erotike, a da je kastracija njena negacija.

Hedviga je jednim gutljajem ispraznila čašicu i ljutito odgovorila: - Ako je silovanje dio erotike, onda je cijela erotika uperena protiv žene, i trebalo bi izmisliti neku drugu.

Jan je otpio gutljaj, trenutak šutio i nastavio: - Prije mnogo godina sam, još u staroj domovini, sastavio s prijateljima antologiju izjava naših ljubavnica izgovorenih za vrijeme ljubavnog čina. Znaš li koja se riječ najčešće ponavljala?

Hedviga nije znala.

- Riječ *ne*. Riječ *ne* ponovljena nekoliko puta uzastopce *ne, ne, ne, ne, ne, ne, ne, ne,...* Djevojka je došla voditi ljubav, no kad ju je dečko zagrlio, odgurnula ga je govoreći *ne*. Cijeli je ljubavni čin bio obasjan crvenim svjetlom ove najljepše od svih riječi, i pretvorio se u malu imitaciju silovanja. Čak i u trenutku kad im se približavao užitak, govorile su *ne, ne, ne, ne, ne, ne*, a mnogo ih je doživljavalo užitak vičući *ne*. Od tada je za mene *ne* kraljevena među riječima. Jesi li i ti imala običaj govoriti *ne*?

Hedviga je odgovorila da nikad nije rekla *ne*. Zašto bi govorila nešto što ne misli? - Kad žena kaže *ne*, misli time da. To je muška lukavost koja me uvijek ogorčavala. Ta je rečenica besmislena kao ljudska povijest.

- Ali ta povijest je u nama, i ne može joj se izbjeći - odgovarao je Jan. - Žena koja bježi i brani se. Žena koja se daje, muškarac koji uzima. Žena koja se pokriva, muškarac koji s nje trga odjeću. To su stoljetne slike koje nosimo u sebi!

- Stoljetne i glupe poput svetih sličina: a ako je ženama dojadilo ponašati se po njihovom uzoru? Ako im je mučno to vječito ponavljanje? Ako žele izmisliti druge slike i

drugu igru?

- Da, potpuno si u pravu. Ali što ako naša želja za ženskim tijelom ovisi upravo o tim glupim slikama i samo o njima? Kad u nama budu uništene te stare glupe slike, da li će muškarac i dalje moći voditi ljubav sa ženom?

Hedviga je prasnula u smijeh: - Mislim da se ljutiš nizašta.

Zatim ga je pogledala svojim materinskim pogledom: - I nemoj misliti da su svi muškarci kao ti. Kakvi su muškarci kad se nađu sa ženom nasamo? Znaš li?

Jan uistinu nije znao kakvi su muškarci kad ostanu nasamo sa ženom. Zavládala je tišina. Hedvigi se pojavio na licu blaženi smiješak, koji je upozoravao da je već vrlo kasno, i da se približava trenutak kad će Jan na njenom tijelu vrtjeti prazni filmski kolut.

Nakon kraćeg razmišljanja, dodala je: - Na kraju krajeva, voditi ljubav i nije tako važno.

Jan je naćulio uši. - Misliš li da voditi ljubav i nije baš tako važno?

Nježno mu se smiješila: - Ne, voditi ljubav nije baš tako važno.

Ubrzo je zaboravio njihov razgovor, jer je počeo shvaćati nešto mnogo važnije: za Hedvigu je tjelesna ljubav bila tek znak, simbolićni ćin, potvrda prijateljstva.

Te se večeri prvi put usudio reći da je umoran. Legao je pokraj nje u krevet kao stidljivi prijatelj, i nije vrtio filmski kolut. Nježno joj je milovao kosu, i gledao kako se nad njihovom zajedničkom budućnošću uzdiže duga utješnog mira.

9.

Prije deset godina posjećivala je Jana jedna udata žena. Poznavali su se godinama, no vrlo rijetko su se vićdali, jer je ta žena bila zaposlena, a kad bi ga posjetila, nije imala vremena za rasipanje.

Najprije bi sjela u naslonjać i malo bi razgovarali, no doista vrlo kratko. Jan je morao brzo ustati, prići k njoj, poljubiti je i podići u zagrljaj.

Zatim bi je pustio iz zagrljaja, odmaknuli bi se malo jedno od drugoga, pa se brzo svlaćčili. Jan bi bacio sako na stolicu. Ona bi skinula pulover i uredno ga složila na naslonjać

stolice. Sagnula bi se i svlačila hulahupke. On bi raskopčao hlače i spuštao ih. Žurili su se oboje. Stajali bi jedno nasuprot drugome, sagnuti, Jan bi iz nogavica izvlačio jednu, pa drugu nogu (dizao ih je visoko, kao vojnik pri svečanom maršu), ona bi uvijala hulahupke sve do gležnjeva i izvlačila iz njih noge, dižući ih prema stropu baš kao i on.

Svaki put su tako radili, no jednoga se dana dogodila sitnica koju nikad neće zaboraviti: pogledala ga je i nije mogla suzdržati smiješak. Bio je to gotovo nježan smiješak, pun shvaćanja i naklonosti, plahi smiješak, koji je ispričavao sam sebe, no ipak nesumnjivo to je bio smiješak, pobuđen nenadanim svjetlom smiješnosti, koje je obasjavalo čitav prizor. Bilo mu je teško svladati se da se ne počne smijati. Jer je pred njim iz polutame običnoga nenadano izronila smiješnost dviju osoba koje stoje jedna nasuprot drugoj, saginju se i dižu noge vrlo visoko u čudnoj žurbi. Zamalo je prasnulo u smijeh. No znao je da onda više ne bi mogli voditi ljubav. Smijeh, ta velika klopka, strpljivo je čekao u sobi, skriven iza tankog zida. Samo nekoliko milimetara je dijelilo ljubavni čin od smijeha, a on ih je odbio prijeći. Nekoliko milimetara dijelilo ga je od granice iza koje stvari gube smisao.

Svladao se. Otjerao je smiješak, odbacio hlače i brzo prišao svojoj prijateljici da što prije dodirne njeno tijelo i njegovom toplinom otjera đavola smijeha.

10.

Saznao je da se Passerovo zdravstveno stanje pogoršalo. Bolesnik se drži samo zahvaljujući injekcijama morfija, i svega je nekoliko sati dnevno pri punoj svijesti. Jan je vlakom otputovao da ga posjeti u udaljenu kliniku, i putem je sebi predbacivao što ga je tako rijetko posjećivao. Kad ga je ugledao, preplašio se, jer je Passer jako ostario. Nekoliko srebrnih vlasi ocrtavalo je nad njegovom lubanjom istu valovitu krivulju koju su još netom ocrtavale guste smeđe kovrče. Njegovo lice bilo je tek uspomena na njegovo lice od nekad.

Dočekao ga je svojom uobičajenom osebjanošću. Uzeo ga je pod ruku i energičnim korakom odvuкао u svoju sobu gdje su sjeli za stol jedan nasuprot drugome.

Kad je nekad davno Jan prvi put sreo Passera, ovaj je govorio o velikim nadama čovječanstva i pri tom udarao šakom po stolu, nad kojim su iskrole njegove velike uvijek oduševljene oči. Danas nije pričao o nadama čovječanstva, nego o nadama svoga tijela. Liječnici tvrde da će ako prebrodi, uz intenzivno liječenje injekcijama i po cijenu velikih

bolova, idućih četrnaest dana pobijediti. Dok je to govorio Janu, udario je šakom po stolu i oči su mu iskrile. Njegovo oduševljeno pričanje o nadama njegovog tijela bilo je tužni odjek njegovih izlaganja o nadama čovjeka. Ta dva oduševljenja bila su jednako iluzorna, ali su im Passerove iskričave oči oboma davale istu magičnu svjetlost.

Zatim je počeo govoriti o glumici Hani. S plahim muškim stidom priznao je Janu da se po posljednji put smrtno zaljubio. Poludio je za ludo lijepom ženom, dobro znajući da je to najbesmislenije od svih mogućih ludila. Govorio je očima koje su iskrile, o šumi u kojoj su tražili gljive kao da su tražili blago, i o krčmi u kojoj su sjedili uz crveno vino.

- A Hana je bila sjajna! Razumiješ? Nije pravila lice revne njegovateljice, nije me sućutnim pogledima podsjećala na to da sam bolestan i potpuno oronuo, smijala se i pila sa mnom. Popili smo litru vina! Osjećao sam se kao da imam osamnaest godina! Bio sam na rubu smrti i želio sam pjevati! Passer je udario šakama o stol i gledao Jana svojim iskričavim očima, nad kojima je od iščezle bujne guste kose ostao obris triju srebrnih vlasi. Jan je rekao da smo svi mi na rubu smrti. Cijeli svijet, koji tone u nasilje, okrutnost i barbarstvo, na tom je rubu. Rekao je to jer je volio Passera, i činilo mu se okrutnim što će ovaj muškarac koji tako divno udara šakom po stolu, umrijeti prije svijeta koji ne zaslužuje nikakvu ljubav. Trudio se da kraj svijeta učini što bližim sebi, kako bi mu Passerova smrt postala podnošljivijom. Ali Passer nije prihvaćao kraj svijeta, udario je šakom po stolu i ponovo počeo govoriti o nadama čovjeka. Rekao je da živimo u razdoblju velikih promjena.

Jan nikad nije dijelio Passerovo oduševljenje za promjenom, jer je u njoj vidio najstariju želju čovjeka, najkonzervativniji konzervatizam čovječanstva. Međutim, iako ju je cijenio, želio ju je oduzeti Passeru, sada, kada je Passer bio na rubu smrti. Htio je u njegovim očima uprljati budućnost, kako ne bi žalio odviše za životom koji je upravo gubio.

Rekao mu je: - Uvijek nam govore da živimo u velikom vremenu. Clevis govori o kraju židovsko-kršćanske ere, drugi o svjetskoj revoluciji i o komunizmu, no sve su to gluposti. Ako je naša epoha prekretnica, onda je to iz sasvim drugog razloga.

Passer ga je gledao u oči svojim iskričavim pogledom, iznad kojeg je od iščezle bujne guste kose ostao obris triju srebrnih vlasi.

Jan je nastavio: - Znaš li priču o engleskom lordu?

Passer je udario šakom po stolu i rekao da tu priču ne zna.

- Engleski lord kaže svojoj ženi nakon prve bračne noći: „Lady, nadam se da ste

zatrudnjeli. Ne bih volio ponavljati te smiješne pokrete.”

Passer se smiješio, ali nije udario šakom po stolu. Ta zgoda nije bila od onih koje bi izazvale njegovo oduševljenje.

Jan je nastavio: - Nek mi ne govore o svjetskoj revoluciji! Proživljavamo veliku povijesnu epohu u kojoj se seksualni akt napokon pretvara u smiješne pokrete.

Tek naznačen smiješak se pojavio na Passerovu licu. Jan je dobro poznao taj smiješak. Nije to bio smiješak radosti, ili odobravanje, nego smiješak tolerancije. Znali su se često jako udaljiti jedan od drugog, i u rijetkim trenucima kad bi se njihove razlike očitovale na previše upadljiv način, upućivali bi uzajamno taj smiješak da bi potvrdili kako njihovo prijateljstvo nije ugroženo.

11.

Zašto mu je stalno pred očima slika granice? Misli da je to zbog toga što stari: stvari se ponavljaju i gube svaki put dio svoga smisla. Ili, točnije rečeno, gube kap po kap svoju životnu snagu koja, a da ga nitko i ne traži, sama pretpostavlja smisao. Granica, dakle, za Jana znači maksimalnu dopustivu mjeru ponavljanja.

Jednom je prisustvovao kazališnoj predstavi u kojoj je usred pune igre jedan vrlo daroviti komičar, odjednom, iz čista mira, počeo polako i s izrazom krajnje pažnje brojiti: jedan, dva, tri, četiri... izgovarao je svaku brojku tako obuzet kao da mu izmiče, a on je tražio u prostoru oko sebe: pet, šest, sedam, osam... Na petnaest publika se počela smijati, a kad je polako, sve zamišljeniji, dospio do sto, ljudi su padali sa stolica.

Na jednoj drugoj predstavi je taj isti glumac sjeo za klavir i počeo svirati lijevom rukom nešto slično valceru: m ta ta, m ta ta. Njegova desna ruka je visila uz tijelo, nije se čula nikakva melodija, samo stalno isto, m ta, ta, m ta, ta, no on je značajno gledao publiku, kao da je ta pratnja valcera sjajna glazba dostojna da pobudi osjećaje, vrijedna aplauza i oduševljenja. Neprestano je svirao, dvadeset, trideset puta, pedeset puta, stoput to isto m ta, ta, m ta, ta, a publika se gušila od smijeha.

Da, kad se prekorači granica, začuje se sudbonosni smijeh. Ali što kad se ide i dalje, *iza* smijeha?

Jan zamišlja kako su grčki bogovi isprva strastveno sudjelovali u avanturama ljudi. Poslije su ostajali na Olimpu da bi gledali dolje i smijali se. Danas oni već odavna spavaju.

Međutim ja mislim da se Jan vara ako misli da je granica crta koja na određenom mjestu prekida ljudski život, da označuje pukotinu u vremenu, određenu sekundu na satu ljudskog života. Ne. Ja sam, naprotiv, uvjeren da je granica stalno s nama, neovisno o vremenu i našoj dobi, i da je prema okolnostima manje ili više vidljiva.

Žena koju je Jan toliko volio, imala je pravo govoreći da je na životu drži samo nit paučine. Dovoljan je samo malen, najlakši dašak vjetra da se stvari neprimjetno pomaknu, i ono za što bi čovjek još prije jednog trena dao život, odjednom se pojavi kao besmisao u kojem nema ničega.

Jan je imao prijatelje koji su ga napustili, kao on staru domovinu; oni su posvetili sve svoje vrijeme borbi za njenu izgubljenu slobodu. Sve ih je već stigao osjećaj da je ono što ih je vezalo za njihovu domovinu tek iluzija, i da su samo nekom tvrdoglavošću sudbine spremni umrijeti za nešto što im već uopće nije važno. Svi su znali taj osjećaj i ujedno odbijali da ga znaju, okretali glave od straha da ne vide granicu, i da ne kliznu povučeni vrtoglavicom kao propašću na drugu stranu, tamo gdje je jezik njihovoga mučenog naroda tek buka bez značenja, poput cvrkuta ptica.

Ako je Jan sam sebi definirao granicu kao crtu koja označuje maksimum dopuštenog ponavljanja, moram ga onda ispraviti: granica nije proizvod ponavljanja. Ponavljanje je samo jedan od načina kako da se granica učini vidljivom. Crtu granice prekriva prah, i ponavljanje je poput pokreta ruke, koji taj prah otklanja.

Htio bih podsjetiti Jana na neobično iskustvo koje ga vraća u djetinjstvo; tada mu je bilo oko trinaest godina. Govorilo se o bićima koja žive na drugim planetima i on se igrao zamišljajući da ta vanzemaljska bića na svojim tijelima imaju više erogenih mjesta od čovjeka, stanovnika Zemlje. Dječak, koji se potajno uzbuđivao pogledom na ukradenu fotografiju gole plesačice, na kraju je imao osjećaj da je zemaljska žena sa svoje dvije dojke i krilom, tim prejednostavnim trokutom, zapravo erotski siromašna. Sanjao je o nekom biću koje na tijelu ne bi imalo samo taj bijedni trokut, već desetak ili dvadesetak erotskih točaka i pružilo pogledu sasvim neiscrpane izvore uzbuđenja.

Time želim reći da je već tada, usred svog, danas već davnog puta djevca, znao što je to biti sit ženskog tijela. Još prije poznavanja užitka dospio je u mislima do kraja uzbuđenja. Već je dodirnuo dno.

Od djetinjstva je živio s teretom pogleda na tu tajanstvenu granicu, iza koje je ženska sisa tek mekana gruda što visi na prsima. Granica je od prvih početaka bila dio njega. Jan, s trinaest godina, koji je sanjao o drugim erotskim točkama na ženskom tijelu, poznavao ju je jednako dobro kao i Jan trideset godina kasnije.

12.

Puhao je vjetar i bilo je puno blata. Pogrebna povorka se poredala u nepravilni polukrug pred otvorenom rakom. Bio je tu Jan i gotovo svi njegovi prijatelji, glumica Hana, Clevisovi, Barbara i, naravno, Passerovi: supruga sa sinom i kćerkom u suzama.

Dva muškarca u poderanim odijelima podigla su konopce, na kojima je ležao lijes. U tom je trenutku prišao grobu neki nervozni muškarac s papirom u ruci, okrenuo se prema grobarima, digao papir i počeo glasno čitati. Grobari su ga pogledali, kolebali se kratko pitajući se da li da opet polože lijes pokraj groba, zatim su ga počeli polako spuštati u jamu, kao da su odlučili da će mrtvoga poštediti obaveze da sluša četvrti govor.

Govornik je bio zbunjen naglim nestankom lijesa. Cijeli njegov govor bio je napisan u drugom licu jednine. Obraćao se mrtvom, obećavao mu, potvrđivao mu, zahvaljivao mu, razumijevao ga i odgovarao na njegova pretpostavljena pitanja. Lijes je stigao do dna jame, grobari su izvukli konopce i ostali smjerno nepokretni kraj groba. Vidjevši da se govornik u zanosu obraća njima, prestrašeni su pognuli glave.

Što je više govornik shvaćao nepriličnost situacije, to više su ga privlačile te dvije tmurne osobe i morao se gotovo prisiliti da gleda drugamo. Okrenuo se prema polukrugu pogrebne povorke. Ali ni tada njegov govor, pisan u drugom licu, nije zvučao mnogo bolje, jer se stjecao dojam da se dragi pokojnik skriva negdje u gomili.

Kamo je govornik morao gledati? Udubio se očajnički u svoj list papira, pa iako je znao svoj govor napamet, nije dizao oči s teksta.

Sve prisutne je spopala neka uznemirenost pojačana histeričnim udarima vjetra. Gospodin Clevis je nosio šešir brižljivo nabijen na glavu, no vjetar je bio toliko silovit da mu ga je iščupao i položio ga između otvorenog groba i obitelji Passer, koja je bila u prvom redu.

Gospodin Clevis se već htio progurati kroz gomilu i potrčati da podigne svoj šešir, ali

je uvidio da bi takvom reakcijom dao do znanja da pridaje veću važnost šeširu nego ozbiljnoj ceremoniji posvećenoj svojem prijatelju. Odlučio je, dakle, da ostane miran, i da se pravi kao da ništa nije primijetio. Ali to nije bilo dobro rješenje. Od trenutka kad se šešir našao sam na praznom prostoru ispred groba, povorka se još više uznemirila, i bilo je sasvim nemoguće čuti govornikove riječi. Usprkos svojoj skromnoj nepomičnosti, šešir je remetio ceremoniju više nego da je Clevis napravio nekoliko koraka i podigao ga. Na kraju je Clevis rekao nekome ispred sebe *oprostite* i izišao iz gomile. Našao se na praznom prostom (sličnom maloj pozornici) između groba i povorke. Sagnuo se ispruživši ruku, ali upravo u tom trenutku vjetar se ponovo digao i ponio šešir malo dalje, do govornikovih nogu.

Nitko nije mogao misliti ni na što drugo osim na gospodina Clevisa i njegov šešir. Govornik, koji o šeširu nije imao pojma, osjetio je, međutim, da se u auditoriju nešto događa. Podigao je pogled s papira, i iznenađen, ugledao nepoznatog muškarca koji je stajao dva koraka ispred njega i gledao ga kao da se sprema na skok. Brzo je ponovo skrenuo pogled na papir, nadajući se možda da će, kad ga opet digne, nevjerojatno priviđenje nestati. Ali kad ga je ponovo podigao, muškarac je još uvijek stajao pred njim, i neprestano ga promatrao.

Gospodin Clevis nije mogao ni naprijed ni natrag. Baciti se pod govornikove noge smatrao je nepriličnim, a kukavnim vratiti se bez šešira. Ostao je nepomično, kao prikovan i uzalud se trudio da nađe neko rješenje.

Htio je da mu netko dođe u pomoć. Bacio je pogled prema službenicima pogrebnog zavoda. Dva čovjeka su stajala nepomično s druge strane jame i uporno gledala govornikove noge.

U tom trenutku je opet zapuhao vjetar, i šešir je polako klizio prema rubu rake. Clevis se odlučio. Energično je zakoračio, ispružio ruku i sagnuo se. Šešir mu je izmicao, izmicao, i bio mu je gotovo pod prstima kad je kliznuo preko ruba i pao u raku.

Clevis je još ispružio ruke za njim, kao da ga zove k sebi, no potom je odlučio da će se ponašati kao da nikakav šešir nikada nije postojao i da se on sam bez razloga našao na rubu rake. Htio je biti potpuno prirodan i opušten, ali to je bilo teško jer su ga svi uporno gledali. Namrštio se, trudio se da ne vidi nikoga, i otišao u prvi red, gdje je jecao Passerov sin.

Kad je opasno priviđenje muškarca koji se sprema na skok nestalo, čovjek s papirom je povratio svoj mir i podigao pogled prema gomili, koja ga više uopće nije slušala, da izgovori završnu rečenicu govora. Okrenuvši se grobarima izjavio je vrlo svečano: - Victore

Passeru, oni koji te vole nikad te neće zaboraviti. Neka ti je laka zemlja! Sagnuo se do hrpe gline kraj groba, u koju je bila zabodena lopatica, zagrabio zemlju i nagnuo se nad jamu. U tom trenutku povorku je potresao prigušeni smijeh. Jer svi su zamišljali kako govornik, koji se ukočio s lopaticom punom zemlje i nepomično gledao dolje, vidi na dnu jame lijes, i na lijesu šešir, kao da mrtvac u taštoj težnji za dostojanstvom nije htio ostati u svečanom trenutku gologlav.

Govornik se svladao, bacio je zemlju na lijes, pazeći da zemlja ne padne na šešir, kao da se pod njim uistinu skriva Passerova glava. Zatim je pružio lopaticu udovici. Da, svi su morali ispiti do dna pehar iskušenja. Svi su morali proživjeti tu groznu borbu sa smijehom. Svi su, uključujući suprugu i sina koji je jecao, morali lopaticom zgrabiti zemlju i nagnuti se nad jamu u kojoj je bio lijes, i na lijesu šešir, kao da je Passer, svojom životnošću i svojim neukrotivim optimizmom, htio izvući glavu.

13.

Dvadesetak se osoba okupilo u Barbarinoj vili. Svi su sjedili u velikom salonu, na kauču, u foteljama i na podu. Usred njih, okružena rastresenim pogledima, okretala se i uvijala na sve moguće načine djevojka za koju su mu rekli da je došla iz provincijskog gradića.

Barbara je sjedila u širokoj plišanoj fotelji: - Ne traje li to predugo? - rekla je i strogo pogledala djevojku.

Djevojka ju je pogledala i slegnula ramenima kao da pokazuje na sve prisutne i žali se na njihovu ravnodušnost i njihov rastreseni pogled. Ali strogost Barbarinog pogleda nije dopuštala nijemu ispriku, i djevojka je, krećući se i dalje neizražajno i nerazumljivo, počela otkopčavati bluzu.

Od tog trenutka se Barbara više nije bavila njome. Kružila je očima postepeno po svim prisutnima. Uhvativši njen pogled, prestali su ćaskati i poslušno skrenuli oči prema djevojci koja se svlačila. Onda je Barbara podigla suknju, stavila ruku među bedra, i opet izazovno uperila pogled u sve kutove salona. Pažljivo je promatrala svoje vježbače da bi vidjela prate li njenu demonstraciju.

Stvari su konačno krenule, prema vlastitom ritmu, polako ali sigurno, provincijalka je, već odavna gola, ležala u zagrljaju nekog muškarca, a ostali se raspršili po ostalim sobama. Međutim, Barbara je bila posvud prisutna, stalno budna i beskonačno nezasitna. Nije podnosila da se njeni gosti raspodijele u parove i sakriju po tamnim kutovima. Zlobno se obratila djevojci kojoj je Jan obgrlio ramena: - Idi k njemu ako hoćeš s njim biti nasamo. Ovdje si u društvu! - Uхватила ju je za ruku i odvukla u susjednu sobu.

Jan je primijetio pogled nekoga mladog simpatičnog ćelavca koji je sjedio sa strane i pratio Barbarine intervencije. Nasmijali su se jedan drugom. Simpatični ćelavac je prišao Janu, i Jan je rekao: - Maršal Barbara.

Ćelavko se nasmijao i rekao: - Ona je trener koji nas priprema za finale olimpijskih igara.

Zatim su zajedno gledali Barbaru i nastavak njezinih poduhvata.

Čučnula je kraj nekog muškarca i neke žene koji su vodili ljubav, ugurala glavu između njihovih lica, i pritisnula svoja usta na ženine usne. Pun obzira prema Barbari, muškarac se odmaknuo od svoje partnerice, vjerujući bez sumnje da je Barbara želi samo za sebe. Barbara je uhvatila ženu rukom, privukla je k sebi i dok su se one stiskale jedna uz drugu ležeći na boku, dotle je muškarac skromno i pristojno stajao nad njima. Barbara je, neprestance ljubeći ženu, podigla ruku i zaokružila njom po zraku. Muškarac je shvatio da je to poziv koji je upućen njemu, no nije znao da li naređuje da ostane ili da se udalji. Napeto je pratio ruku, čiji pokret je bio sve energičniji i nestrpljiviji. Na kraju je Barbara odvojila svoje usne od ženinih usta i glasno izrazila svoju želju. Muškarac je klimnuo glavom, opet je kliznuo na pod i približio se ženi straga tako da je sada bila zarobljena između njega i Barbare.

- Svi smo mi likovi iz Barbarinog sna - rekao je Jan.

- Da - odgovorio je ćelavac. - Ali to nikad ne ide kako treba. Barbara je kao urar koji sam mora premještati kazaljke svog sata.

Nakon što je uspjela podesiti stav muškarca, izgubila je sav interes za ženu koju je do tada strastveno ljubila. Ustala je i otišla do dvoje vrlo mladih ljubavnika, stisnutih jedno uz drugo s izrazom tjeskobe u kutu salona. Bili su samo napola svučeni, i mladić se trudio da svojim tijelom sakrije djevojku. Kao što statisti u operi otvaraju usta ne ispuštajući zvuk i besmisleno mašu rukama da bi stvorili dojam žive konverzacije, mučili su se iz petnih žila da stvore dojam kako su sasvim zauzeti jedno drugim, jer su jedino htjeli proći neprimijećeni i

izbjеći tuđu radoznalost.

Barbaru njihova igra nije prevarila, čučnula je do njih, malo im milovala kosu i nešto im govorila. Zatim je nestala u susjednoj sobi i vratila se praćena trojicom golih muškaraca. Ponovo je čučnula do ljubavnika, uzela u ruke mladićevu glavu i ljubila je. Trojica golih muškaraca, vođeni nijemim uputama njezinog pogleda, nagnuli su se nad djevojkom i s nje svlačili ostatak odjeće.

- Kad to završi, održat će se sastanak - rekao je ćelavko. - Barbara će nas sve sazvati, rasporediti u polukrug ispred sebe, stat će u sredinu, stavit će naočale i analizirat će što smo radili dobro, a što loše, pohvalit će marljive, podijeliti ukore lijenčinama.

Dvoje stidljivih ljubavnika napokon je podijelilo svoja tijela ostalima. Barbara ih je napustila, i uputila se prema dvojici muškaraca. Kratko se nasmijala Janu, a zatim pristupila ćelavcu. Istodobno Jan je osjetio nježni dodir provincijalke čije je ogoljivanje bilo uvodna točka večeri. Pomislio je da Barbarin sat ipak ne radi tako loše.

Provincijalka se bavila njime grozničavom marljivošću, ali on je stalno bacao poglede na suprotnu stranu sobe prema ćelavcu, čijim se udom bavila Barbarina ruka. Oba su para bila u istoj situaciji. Obje žene su se nagnute bavile istim stvarima, istim pokretima, izgledale su kao marljive vrtlarice, nagnute nad gredicom cvijeća. Svaki par bio je tek odraz drugoga u zrcalu. Pogledi dvojice muškaraca su se susretali i Jan je vidio da se tijelo ćelavca trese od smijeha. A kako su bili uzajamno povezani, kao predmet i njegova slika u ogledalu, ako bi jedan zadrhtao, morao je zadrhtati i drugi. Jan je okrenuo glavu da se djevojka koja ga je milovala ne uvrijedi. Ali slika u zrcalu neodoljivo ga je privlačila. Opet je pogledao na tu stranu i ugledao oči ćelavca koje su se izbuljile od suzdržavanog smijeha. Bili su povezani najmanje peterostrukim telepatskim vodovima. Ne samo da je svaki znao što onaj drugi misli, već je znao da to i drugi zna. Sve usporedbe kojima su obdarili Barbaru nešto ranije ponovo su im pale na pamet a izmišljali su i nove. Gledali su jedan drugoga uzajamno izbjegavajući poglede, jer su znali da je smijeh tu svetogrđe, kao u crkvi u trenutku kad svećenik podiže hostiju. No odmah nakon što im je ta usporedba obojici projurila glavom, imali su još veću želju da se smiju. Bili su preslabi. Smijeh je bio jači. Njihova su se tijela nezadrživo tresla.

Barbara je pogledala svog partnera u lice. Ćelavac je kapitulirao i smijao se iz sveg srca. Kao da je slutila gdje se nalazi izvor zla, Barbara se okrenula prema Janu. Provincijalka mu je upravo šaptala: - Što ti je? Zašto plačeš?

Ali Barbara je već bila uz njega i siktala: - Nemoj misliti da ćeš mi ovdje praviti Passerov pogreb!

- Nemoj se ljutiti - rekao je Jan, no smijao se i suze su mu tekle niz obraze.

Zamolila ga je da ode.

14.

Prije odlaska u Ameriku Jan je odveo Hedvigu na more. Bio je to napušteni otok gdje je bilo tek nekoliko malih sela, nekoliko pašnjaka po kojima su pasle lijene ovce, i jedan hotel s ograđenom plažom. U njemu su uzeli odvojene sobe.

Pokucao je na njena vrata. Iz dubine apartmana dolazio je njen glas i rekao mu da uđe. Kad je ušao, nikoga nije vidio. - Piškim - vikala je iz zahoda čija vrata su bila poluotvorena.

To je dobro poznavao. Ponekad je imala brojno društvo i jednostavno objavila da ide piškiti i nastavila brbljati kroz poluotvorena vrata zahoda. Nije to bila ni koketerija ni bestidnost. Baš naprotiv: to je bilo konačno ukidanje koketerije i bestidnosti.

Hedviga nije prihvaćala tradicije, koje nalegnu na čovjeka kao teret. Nije se slagala s tim da je golo lice čedno, a gola stražnjica bestidna. Nije shvaćala zašto bi slana tekućina koja nam teče iz očiju morala biti neka uzvišena poezija, dok bi tekućina koju ispuštamo iz trbuha morala izazivati gađenje. Sve joj je to izgledalo glupo, umjetno, nerazumno, i odnosila se prema tim konvencijama kao deran ogorčen kućnim redom katoličkog internata.

Kad je izašla iz zahoda, nasmiješila se Janu i pružila mu oba obraza na poljubac: - Idemo na plažu?

Složio se.

- Ostavi odjeću kod mene - rekla mu je i svukla kućni ogrtač ispod kojeg je bila gola.

Jan je uvijek smatrao čudnim svlačiti se pred drugima i gotovo je zavidio Hedvigi koja se u svojoj golotinji kretala kao u udobnom kućnom ogrtaču. Bila je daleko prirodnija gola nego obučena, kao da je - odbacujući odjeću - istodobno odbacila svoju tešku sudbinu žene i bila samo ljudsko biće bez spolnih oznaka. Kao da je spolnost bila u odjeći, a golotinja

stanje spolne neutralnosti.

Sišli su goli stepenicama na plažu, gdje su se u grupicama odmarali, kupali se, šetali, goli ljudi: gole majke s golom djecom, gole bake i njihovi goli unuci, goli mladići i starci. Bila je to strašna količina ženskih grudi, najrazličitijih oblika, lijepih, manje lijepih, ružnih, golemih, smežuranih, i Jan je s tugom shvatio kako stare grudi pored mladih ne postaju mladima, već upravo suprotno, a da su sve skupa jednako beznačajne. I ponovo ga je obuzela ta nejasna i tajanstvena predodžba granice. Imao je dojam da se našao točno na crti, da je upravo prekoračuje. I preplavila ga je neka čudna tuga, a iz te tuge je, kao iz magle, izronila još čudnija predodžba: Židovi su u gomili i goli išli u plinske komore nacističkih konclogora. Nije točno shvaćao zašto ga ta slika tako uporno progoni i što mu zapravo hoće naznačiti. Možda to da su i Židovi u tom trenutku bili *s onu stranu granice*, i da je golotinja uniforma ljudi s one strane. Da je golotinja mrtvački pokrov. Tuga koju je Jan osjećao gledajući gola tijela kako skaču po plaži, bila je sve nepodnošljivija. Rekao je: - To je tako čudno, ta gola tijela ovdje...

Složila se s njim: - Da. A što je najčudnije, sva su ta tijela lijepa. Pogledaj, i stara tijela, čak i bolesna tijela, lijepa su u trenutku kad su samo tijela, tijela bez odjeće. Lijepa su kao priroda.

Staro drvo nije ništa manje lijepo od mladog drveta, a i bolesni lav je još kralj životinja. Ljudska ružnoća je ružnoća odjeće.

Nikad se on i Hedviga nisu razumjeli, ali su se ipak uvijek slagali. Svatko bi od njih objašnjavao smisao riječi drugoga na svoj način, i među njima je vladala krasna harmonija. Krasna solidarnost, zasnovana na nerazumijevanju. Znao je to dobro i u tome je gotovo uživao.

Hodali su polako plažom, pijesak pod nogama ih je pekao, šum mora se miješao s meketanjem ovna, a pod krošnjom masline prljava je ovca pasla isušenu travu. Jan se sjetio Dafnisa: leži omamljen golotinjom Hloina tijela, želi je, ali ne zna kamo uputiti taj nemir, to je uzbuđenje bez kraja i bez smirenja koje se širi bez granica unedogled. Janu se srce stislo od neizmjerne tuge i zaželio je ponovo postati onaj mali dječak. Vratiti se svojim vlastitim počecima čovjeka, počecima ljubavi. Želio je želju. Želio je kucanje srca. Želio je ležati pored Hloe i ne znati što je tjelesna ljubav. Ne znati što je užitak. Pretvoriti se u čisto uzbuđenje, dugo, tajanstveno, nerazumljivo čudovito buđenje muškarca pred tijelom žene. I rekao sasvim glasno: - Dafnise!

Ovca je pasla isušenu travu, a Jan je, još jednom uzdahnuvši, ponovio: - Dafnise, Dafnise...

- Zoveš Dafnisa?

- Da - kazao je. - Zovem Dafnisa.

- To je dobro - rekla je Hedviga - treba mu se vratiti. Ići tamo gdje čovjeka još nije osakatilo kršćanstvo. To si htio reći?

- Da - rekao je Jan, koji je htio reći nešto sasvim drugo.

- Tu još možda postoji neki mali raj prirodnog - nastavila je. - Ovce i pastiri. Ljudi koji pripadaju prirodi. Sloboda čula. To je za tebe Dafnis, zar ne?

Opet se složio kako je točno to htio reći, i Hedviga je potvrdila: - Da, imaš pravo, to je Dafnisov otok!

I kako ga je veselilo razvijati njihovo slaganje, zasnovano na nesporazumu, dodao je: - A hotel u kojemu stanujemo, trebao bi se zvati *S one strane*.

- Da - povikala je Hedviga oduševljeno. - *S one strane* ove tamnice od civilizacije!

Približavale su im se grupice golih ljudi, Hedviga ih je predstavila Janu. Ljudi su mu uzimali ruku, klanjali mu se, izgovarali svoje titule i govorili da ih veseli što su ga upoznali. Zatim se bavili različitim temama: toplinom vode, licemjernošću društva koje sakati dušu i tijelo, ljepotom otoka.

S obzirom na posljednju temu, Hedviga je naglasila: Jan je upravo rekao da je to Dafnisov otok. Mislim da je u pravu.

Svi su bili oduševljeni tim iznašaćem, a jedan izvanredno trbušasti muškarac razvijao je misao da zapadna civilizacija ide u propast, i da će se čovječanstvo konačno osloboditi tereta robovanja židovsko-kršćanskoj tradiciji. Bile su to rečenice koje je Jan čuo već deset, dvadeset, trideset, sto, petsto, tisuću puta, i za trenutak mu se činilo da je tih nekoliko metara plaže predavaonica. Muškarac je govorio, svi ostali su ga slušali sa zanimanjem, a njihova obnažena uda tupo su, tužno buljila u žuti pijesak.

Milan Kundera u našoj književnosti i kulturi

Malo je koji strani pisac postao na takav način i toliko *našim piscem* kao Milan Kundera. Poslije rata možda nijedan. Okviri nacionalne kulture i književnosti nisu - srećom - toliko kruti i zatvoreni koliko se to, po stanovitim običajima, želi ili pretpostavlja.

Što su sve razlozi da je ovaj pisac postao toliko prisutan u nas: četiri romana, knjiga priča, dvije drame, više dramskih adaptacija? Srodnost slavenskih književnosti i jezika, češke kulture s kojom su naše kulture - posebno hrvatska i slovenska - u prošlosti saobraćale? Ne vjerujem da je to samo po sebi mnogo pridonijelo današnjem odnosu prema Kunderi. Sličnost nekih iskustava nakon rata u Čehoslovačkoj i Jugoslaviji, u češkoj i slovačkoj kao i u jugoslavenskim kulturama? Ugroženost od staljinizma, ovdje i onamo, i otpor kulture staljinističkoj ideologiji ili praksi? Neki posebni uvjeti književne *receptije* jednog djela? Način na koji je Kundera u svom djelu prišao određenim temama? Duh jednog opredjeljenja i jednog razočaranja, nade koja je zablistala i ugasila se u Pragu 1968?

Svaki od tih razloga napose i svi zajedno i, sigurno, još ponešto što u ovakvim prilikama ne upada odmah u oči, objašnjavaju Kunderinu prisutnost među nama.

Želio sam napisati ovaj tekst u času kad su se našli u zatvoru pisci i intelektualci iz grupe „77”, posebno Vaclav Havel, no napisao sam tada nešto drugo. Dio ovoga eseja nastao je u trenutku kad sam saznao da je Kunderi (nastanjenom u Parizu od 1975) oduzeto čehoslovačko državljanstvo (1980): htio sam na neki način protestirati, ali sam ubrzo uvidio koliko je iluzorno očekivati bilo što od toga. Uostalom, izgubio je samo državljanstvo: njegovu djelu i jeziku ne može nitko - nikakva i ničija administrativna odluka - oduzeti narodnost. U međuvremenu, francuska vlada mu je, po dolasku socijalista na vlast, dala punopravan status državljanina Francuske. Milan Kundera i dalje piše, naravno, češki.

Počeli smo ga prevoditi dok je još bio u Čehoslovačkoj: „Šala” je izašla u Pragu 1967. (napisana 1965), u Parizu je prevedena krajem 1968, u Zagrebu 1969. Imala je toliko odjeka da se moglo pretpostaviti kako će ubuduće pisca svoditi najviše na taj roman. (To se

djelomice i obistinilo.)

Od Bulgakova i njegove fantastične parodije možda ni jedan slavenski pisac nije tako parodirao zbilju kao Kundera: kao da se jedino na taj način može pisati o tome o čemu on piše, hoću reći književno pisati, s distancama i *očuđenjima*. Koliki su se među nama u jednom strogom i oskudnom vremenu htjeli našaliti - pa čak to i pokušali - poput Kunderina „junaka” Ludvika (riječi *junak*, *heroj*, *glavno lice* i sl. ovdje ne pristaju)! Što je bilo tako strašno u tome: poslati svojoj djevojci, koja sluša otužne lekcije, referate i diskusije na nekom tečaju u pokrajini, šaljivu dopisnicu na kojoj piše: „Optimizam je opijum za narod! Zdrav duh zaudara na glupost. Živio Trocki!” („Šala”, str. 39. izd. „Znanje” Zagreb 1969)... Čovjek koji se, prije toga, angažirao u partiji i društvu dopao je zbog toga u kaznenu vojnu jedinicu, zatim na prisilni rad u rudniku!? Gotovo nevjerojatno, ali posve moguće! Zašto je takva šala bila „nespojiva s duhom vremena”, zašto „radost vremena nije trpjela zajedljivost i ironiju”, zašto je bila samo „ozbiljna radost koja se ponosila titulom ’historijski optimizam pobjedničke klase’”, zašto samo „radost asketska i svečana, ukratko Radost” (ibid. str. 35)?

Čini mi se da nitko u nas nije opisao (možda jest donekle Vitomil Zupan) kako smo tu vrstu „radosti” odbacivali, zamjenjivali je, oduzimali joj, barem u očima koje su gledale bez predrasuda, lažnu svečanost i svetost, ritual ili mit. Kundera nam je posvjedočio o nečem što smo i mi upoznali na druge načine, u drukčijim oblicima ili omjerima, ali što nam ipak nije bilo posve nepoznato. To je - i sve ostale stvari slične tome - pridonijelo da ga prihvatimo kao svoga pisca, možda više negoli razlozi koje sam spomenuo na početku.

Izlazak „Šale” bio je događaj u književnosti Evrope. Kundera je postao odjednom europskim piscem (kad bi njegovu pouku umjeli slijediti toliki naši *domaći pisci*, kao i oni koji ih svojim postupcima ili reakcijama, svjesno ili nesvjesno, navode da ostanu samo domaći). Louis Aragon je napisao predgovor za francusko izdanje „Šale” (objavio ga je najprije u komunističkom tjedniku „Les lettres francaises”, 9. X 1968) i sama ta činjenica bila je, tada, događaj. Čak i on je (*pour une fois*) ustao protiv „mitografa koji sebe nazivaju historičarima”, onih koji „nalažu da zovemo vrlinom ono što je zločin”, da „grubu intervenciju koja je cijeli narod bacila u ropstvo” označavamo kao „dar i pomoć”. Sartre, koji je bio u vrlo tijesnoj vezi s nekoliko pisaca *praškog proljeća* izjavio je - možda prije nego što je čitao Kunderu - da bi za model jednog istinskog *socijalističkog realizma* najradije uzeo Solženicinovu priču „Matrjonin dom”. Uputili smo mu poruku, zamolili ga da pročita „Šalu”: „Matrjonin dom” predočava neiskvarene stare vrijednosti u ruskom narodu; „Šala” nas suočava s novim i suvremenim pojavama, ona je dio tzv. „socijalističke stvarnosti”. Stoga je

bliža modelu koji bi se mogao označiti kao kritički, realistički ili pak socijalistički (danas mi sam spor o modelima izgleda, zapravo, bespredmetan i nepotreban: svođenje književnosti na modele šteti prije svega samoj književnosti.)

Kundera razmišlja o književnosti (i umjetnosti uopće) vrlo poticajno i temeljito, i u svojim esejima i u samim romanima koji u sebi sadrže, mjestimice u vrlo eksplicitnim oblicima, esejističke cjeline: neku vrstu vlastite poetike. (U „šali” je posebno važan obračun sa stanovitim shvaćanjima *narodne umjetnosti* nametnute kao umjetnost za narod, za *sve* prije negoli za *svakog*.) Već prije „Šale” mogli smo pročitati njegov uvodni istup na Kongresu čeških i slovačkih pisaca sredinom 1967. (materijali s toga skupa prevedeni su u nas gotovo u cijelosti, u „Pregledu”, br. 10, Sarajevo 1968). Taj kongres nije naišao u nas na pažnju koju je zasluživao, premda su mnoga pitanja i odgovori na njemu - sam način na koji su postavljena pitanja i traženi odgovori, u odnosu prema samoj umjetničkoj praksi i socijalističkom projektu - otišla dalje od našeg ljubljanskog kongresa književnika. (Posljednji sam koji bi umanjivao značenje izvanrednog Krležina istupa u Ljubljani 1952, ali on je više potvrdio stavove koje je sam Krleža odavno zastupao nego što je ponudio kritičku projekciju odnosa književnost - društvo u početnim fazama izgradnje socijalizma.) Kundera se na praškom književničkom kongresu suprotstavio onima kojima „čuvanje granica predstavlja veću čast negoli njihovo prevladavanje”, onima koji „svojom bigotnošću, vandalizmom, nekulturom, neslobodoumnnošću podmeću nogu kulturnom razvitku”... „Nijedan novi, progresivni period nije se definirao svojim granicama... Ni riječi socijalističke literature neće dosegnuti svoj pozitivni smisao sve dok ne budu značile oslobađajuće prevladavanje” (v. spomenuti broj „Pregleda”).

Nakon okupacije Praga i nekoliko godina teškog i neugodnog životarenja u drevnoj prijestolnici na Vltavi (u „Knjizi smijeha i zaborava” opisuju se mjestimice ti tmurni dani, kad je pod tuđim imenom pisao horoskope za omladinske novine, za svoj svakodnevni kruh), Kundera je početkom 1975. došao u Pariz. Roman „Život je negdje drugdje” (koji je pisao, kako tvrdi, u vrijeme same okupacije 1968) izašao je u Francuskoj i dobio vrlo povoljne kritike (u nas je objavljen tek 1979, također u izdanju „Znanja”). Ta povijest režimskog pjesnika, manje uspjela od „Šale”, više je nastojala pokazati tko postaje u književnosti slugom režima i zašto, nego kako se to postaje i zbog čega režimi trebaju takve sluge. Jaromil, koga je posesivna majka učinila ovisnim o sebi (možemo to majčinstvo shvatiti simbolički, prenijeti ga na državu ili naciju), čovjek bez svojih riječi a vrlo rječit, gotovo bez svojstava osim onih najbanalnijih, *pjesnik marševa i parola* najniže vrste, imao je svoju prvu

književnu večer pred polaznicima tečaja službe sigurnosti. Ta književnost i takva umjetnost: „Revolucija koja diže iz groba akademsku umjetnost i masovno proizvodi biste državnika nije izdala samo modernu umjetnost” („Život je negdje drugdje”, str. 9).

Pisac nas navodi da parodiju Jaromilove pjesničke biografije čitamo kao „psihološki” roman prije nego kao „politički” ili „socijalni”, ali je tu upravo psihologija suviše pojednostavljena. Zamjerao sam mnogo toga Kunderi čitajući „Život je negdje drugdje”. Njegov mi se pogled činio ograničen situacijom u kojoj se nalazio: „Parole koje studenti ispisuju po Jaromilovim uputama na transparente iste su kao one koje će dvadeset godina kasnije pariški studenti pisati po zidovima Sorbonne” („Život”, str. 153). Položaj njegove zemlje kao da je zamračio piscu horizont svijeta. No ovdje nije prilika za raspravu o tome što je i koliko je značila ili mogla značiti šezdeset osma u borbi protiv istrošenih političkih rituala i na Zapadu i na Istoku, protiv autoritarnosti, ortodoksije, nekretnosti i kako su sve ideje s kojima je nastupila mladost, napadali i omalovažavali, ponekad na isti način, građanski liberali i staljinisti itd.

Inače malo je tko tako razborito i mudro govorio o svojim iskustvima kao Milan Kundera, i prije odlaska iz domovine, i po dolasku u Francusku (njegove intervju u Parizu pratili smo s najvećom pažnjom). Njegov kritički pogled nije se zaustavio na onom što je vidio u takozvanom „realnom socijalizmu”: čovjek njegove kulture nije ostao zabljesnut onim što često očara odbjegle iz zemalja oskudice. Autor „Šale” nije prihvatio ulogu disidenta: „Za jednog romansijera - a ja sebe nazivam romansijerom jer se tim bavim - to je izraz koji uprošćava smisao, jer ne možete biti romansijer-disident, kao što političar ne može biti političar-kubista” (Navod prema pogovoru prijevodu knjige „Oproštajni valcer”, izd. BIGZ, Beograd 1981).

Posao predavača komparativne književnosti, najprije u francuskoj provinciji, zatim (tek odnedavno) u Parizu, pomogao mu je da preživi, a i knjige su imale uspjeha: „Život je negdje drugdje” dobio je nagradu „Medicis” za najbolju stranu knjigu godine, a „Oproštajni valcer” u Italiji nagradu „Mondello”, ali se s tim ipak ne može živjeti bez profesorske potpore. Pisao je i za teatar: u nas su igrani njegovi komadi „Ševa” i „Jacques Fatalist” (parafraza na Diderota), te scenske adaptacije „Šale” i novele „Simpozij”. (Koliko mi je poznato, nitko nije posegao za komadom „Vlasnici ključeva”, izvedenim u Pragu još 1963).

Roman „Oproštajni valcer” nije naišao u nas na takav prijem kao dva prethodna prijevoda: ozbiljnoj kritici činio se suviše zabavan, a obična publika nije shvatila njegovu

ozbiljnost. Pokušaj da se ironijski postupci dograde elementima trivijalnog ili kriminalističkog romana - ljubav u toplicama, otrovne pilule, ubojstvo i sličan inventar - nije se očekivao od Kundera i, možda, nije osobito uspio. Knjiga priča „Smiješne ljubavi” (izd. „Prosvjeta”, Beograd 1981) imala je više sreće, a i zaslužuje veću pažnju.

Grafički zavod Hrvatske upotpunio je našu sliku o Kunderi objavljujući 1982. njegov prvi roman iz emigracije (izašao u Francuskoj 1979): „Knjigu smijeha i zaborava”. Lica te neobične knjige otišla su iz Čehoslovačke krajem šezdesetih i tokom sedamdesetih godina, ostala su vezana za nju, sjećaju se domovine ali istodobno „osjećaju da je ono što ih je vezalo za domovinu tek iluzija”, da u sebi „stalno nose granicu bez obzira na vrijeme i na dob” (str. 249 na francuskom, izd. Gallimard, 1979).

Roman „Knjiga smijeha i zaborava” (ako je to stvarno roman i ako to treba da bude) sastavljen je od sedam priča-poglavlja, gotovo neovisnih jednih o drugima ali ipak srodnih: „Cijela ova knjiga je roman u obliku varijacija... To je roman o smijehu i o zaboravu, o zaboravu i o Pragu” (ibid. str. 192-193). O tome što je bilo praško proljeće govori kratki esejistički zapis iz iste knjige: „Nije ustala, po starim receptima, jedna skupina ljudi (klasa, nacija), protiv druge, nego su se ljudi (jedna generacija ljudi i žena) digli protiv vlastite mladosti” (str. 21).

Smijeh ili poruga neka je vrsta obrane od zaborava. Ali, zaborav je jači od smijeha, kao i od svega ostalog. „Borba čovjeka protiv vlasti je borba sjećanja protiv zaborava” (str. 10), svjedoči jedno lice. Postoji i društveno organizirani zaborav: 145 historičara izbačeno je sa sveučilišta i iz znanstvenih ustanova, napominje pisac.

Sjećanje daje odgovarajući ritam knjizi (koja također zaostaje za „Šalom” i ne uspijeva u svim dijelovima postići potpunu homogenost). „Povijest je strašna” za protagonista „Šale” (str. 100). „Zar parodija nije vječna sudbina čovjekova?” („Život”, str. 258). „Povijest se ukazuje kao čudovište, ona je spremna baciti se na svakog od nas i razoriti naš svijet”, kaže sam autor u svoje ime (u eseju „Esch je Luther”, „Književna smotra” br. 41-42, Zagreb 1982). Te se teme stječu u „Knjizi smijeha i zaborava” i proširuju onima koje sam već spomenuo. Najveći pisci dvadesetog stoljeća prestali su pisati historijski roman, opredjeljujući se za roman historije. I Kundera ide, vrlo svjesno, za njima.

Ima tema koje se gotovo ne mogu uvesti u književnost, koje ne ulaze u književni tekst osim kroz parodiju. Neke su od njih dobile u Kunderinu djelu neočekivanu i neobičnu prisutnost i autentičnost.

Milan Kundera nije samo svjedok svoga vremena: dio njegova djela nadživjet će, zasigurno, naše vrijeme.

Predrag Matvejević

CW & BU